

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

KNUD HANSEN . CARL IVERSEN . VIGGO KAMPMANN

REDAKTØR: KJELD CHRISTENSEN

*

1952

90. BIND · 3.—4. HÆFTE

*

INDHOLD:

Side

GEIGER OG HANS SIDSTE BOG. Af <i>F. Zeuthen</i>	105
NOGLE BETRAGTNINGER VEDRØRENDE INDUSTRIENS PRODUKTIVITET. Af <i>H. Stevenius-Nielsen</i>	109
DANSK LANDBRUGS STILLING I DEN INTERNATIONALE KONKURRENCE. Af <i>Aksel Milthers</i>	130
DYNAMISKE BETRAGTNINGER OVER BEREDSKABS- OG SPEKULATIONS MOTIVET FOR LIKVIDITET. Af <i>Hein- rich Schlebaum Larsen</i>	138
FRA ØKONOMETRIENS VERDEN. Af <i>P. Nørregaard Ras- mussen</i>	144
EN LÄROBOK I NATIONALEKONOMI. Af <i>Pierre Guinchard</i>	152
PENGETEORIENS UDVIKLING. Af <i>Jørgen Pedersen</i>	158
NATIONALØKONOMISK FORENINGS GENERALFOR- SAMLING 1952.	164
BOGANMELDELSER (se omslagets 3. side)	166

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN · MCMLII

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

HYPOTHEK- OG VEKSELBANK
AKTIESELSKAB

Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.

45 filialer i København og omegn - 57 filialer i provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og båndlagte kapitaler modtages til forvaltning. Reglement tilsendes på forlangende. (Telf. 6500, lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i opbevaringsdepot.

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

Alle forespørgsler besvares omgående af vore afdelinger og af vort hovedkontor
Central 6500, lokal 65.

Telegram-adresse: LANDMANDSBANK

GEIGER OG HANS SIDSTE BOG

Af F. ZEUTHEN

THEODOR GEIGER, der i Sommer døde paa Vejen hjem fra et Forelæsningsophold i Canada og U.S.A., var en fremragende Begavelse og en stærk Personlighed, som i de korte Perioder, han virkede her i Landet, har sat et dybt Spor.

Hans Liv var omskiftende og begivenhedsrigt. Han var født i München 1891, studerede Rets- og Statsvidenskab i München og Würzburg, men blev afbrudt af Krigen. Efter fire Aars Militærtjeneste under den første Verdenskrig, hvor han bl. a. som Ordonnans foretog Rejser til Hest gennem store Dele af Rusland, blev han Dr. jur. 1918. Derefter havde han Ansættelse i de statistiske Departementer i München og Berlin. 1924—28 var han Forstander for Berlins Arbejderhøjskole. 1928 blev han Professor i Sociologi ved den tekniske Lærestalt i Braunschweig, men blev i 1933 afskediget som nationalt upaalidelig, idet han ikke vilde bøje sig for det nye Regimente. I de følgende Aar levede han som Emigrant i København, hvor han navnlig fik skrevet sin store, teoretisk prægede Sociologi. 1938 blev han Professor i dette Fag ved Aarhus Universitet, men allerede 1940 blev han af den tyske Besættelsesmagt forvist til Odense og maatte derefter 1943 flygte til Sverige, hvor han fortsatte sin Forfattervirksomhed, indtil han 1945 vendte tilbage til sit Embede i Aarhus. I de sidste Aar har han trods en svær Sygdomsperiode med uformindsket Energi kastet sig ind i en Række omfattende, erfaringsmæssige Undersøgelser, navnlig Studierne over de danske Aandsarbejderes sociale og lokale Oprindelse og den store Lytterundersøgelse. Desuden har han i Efterkrigsaaarene taget kraftig Del i det internationale sociologiske Samarbejde, til sidst som Formand for det internationale sociologiske Forskningsraad.

Geiger lod sig ikke slaa ud af de mange Forstyrrelser i Arbejdet. I Aarene efter den sidste Krig vilde han ved forceret Arbejde indhente det forsømte og søge at naa mest muligt, saa længe Liv og Helbred strakte til. Hjemrejsen fra Amerika foregik paa et Skib, hvor han holdt Forelæsninger for amerikanske studerende.

Geiger bragte paa mange Maader noget nyt til Danmark. Han var uhyre belæst og mødte med en Alsidighed, som ikke er almindelig inden for Samfundsvidenskaberne her i Landet. Ogsaa danske kulturelle og praktiske Forhold satte han sig grundigt ind i. Hans Form var klar og rammende;

den kunde være baade lærd og populær. I et Brev fra 1946 nævner han Polemik som en af sine hobbies (»Laster: Kaffe og Tobak. Dyder: ingen jeg ved av«). Samtaler med Geiger i de Aar, han var her i Landet, var Oplevelser fulde af Charme og Belæring. For, som Professor Knud Illum siger i sin Nekrolog i Aarsskriftet for Aarhus Universitet, hans kritiske Begavelse var forenet med en i høj Grad venlig Indstilling. Men han kunde være skarp i den offentlige Diskussion, navnlig naar han mente at staa over for falske Profeter.

En fuldstændig Fortegnelse over Geigers større og mindre Arbejder vil blive meget omfattende. De første af dem var af rent juridisk Karakter, men allerede tidligt kom han ind paa sociologiske Emner, saaledes bl. a. »Die Masse und ihre Aktion« (1926), »Die soziale Schichtung des deutschen Volkes« (1932) og »Erbflege« (1934); en dansk Udgave heraf kom samme Aar med Titlen »Samfund og Arvelighed«. I den følgende Periode i København samlede Geiger sig om sin over 700 Sider store »Sociologi — Grundrids og Hovedproblemer«, der foruden en teoretisk Del indeholder mere konkrete Afsnit om Kultursociologi, Statssociologi og historisk Sociologi. Derefter fulgte bl. a. »Kritik af Reklamen« (1943) og under Sverigesopholdet og i Forbindelse med dette »Intelligensen« (1944) og »Debat med Uppsala om Moral og Ret« (1946). Samme Aar kom Geigers Indlæg i Metodediskussionen »Ranulf contra Geiger«. De sidste Aar var det navnlig de ovenfor nævnte store Institutionsundersøgelser, som optog ham, jfr. Publikationerne: »Den danske Intelligens. 1500—1900« (1949), »De danske Students sociale Oprindelse« (1950) og »Soziale Umschichtung in einer dänischen Mittelstadt« (1951), som behandler Bevægelser mellem sociale Grupper i Aarhus gennem to Generationer. Samtidig naaede han en Mængde Bidrag til udenlandske Tidsskrifter og Samleværker foruden Gæsteforelæsninger rundt omkring.

Som det vil ses, laa Geigers Emner ved Økonomiens Grænser eller endnu længere ude. Foruden sociale Forskydninger og Grupperinger er navnlig behandlet Ideologierne og disses Forbindelse med de sociale Forudsætninger. Fra sin Ungdom var han paavirket af Max Weber. Diskussionen navnlig i Tyskland om den marxistiske Historieopfattelse danner et væsentligt Udgangspunkt; men i Stedet for Dvælen ved Dogmer og Moddogmer er Geiger gaaet videre til Nutidsproblemer og har i stigende Grad behandlet disse erfaringsmæssigt.

Til denne korte Henvisning til Geigers Hovedarbejder skal — maaske noget vilkaarligt — føjes en kort Omtale af den sidste lille Bog: *Fortidens Moral og Fremtidens*, der udkom kort efter Geigers Død¹⁾.

¹⁾ Mennesket i Tiden VI. Hans Reitzels Forlag. København 1952. 84 sider. Yderligere foreligger i omtrent afsluttet Form en Bog paa Tysk om Ideologikritik.

Denne populære Bog indeholder Tanker, som laa Geiger stærkt paa Sinde, og som han ofte havde været inde paa. Den er skrevet i et ligefremt og kraftigt Sprog og havde muligvis givet Anledning til voldsom Diskussion, om Geiger havde levet. Det er sikkert i hans Aand, naar der til Gengivelsen af dens Indhold, i de fleste Tilfælde forholdsvis ordret, knyttes nogle kritiske Bemærkninger.

De primitive Samfund kender ikke Forskel paa Skik, Moral og Ret. Visse »Adfærdsmønstre« har her vundet Hævd gennem Vane og Efterligning. Skikken optræder med Pligtaccent. Afgivelser fra den kan medføre katastrofale Følger. Samvittighedens Stemme er her den sociale Angst.

Den senere Udvikling medfører en Deling af den oprindelige Enhed. Skikken udvikler sig udadtil til Ret som en upersonlig Institution, samtidig med at Moralen udvikler sig gennem en Inderliggørelse og Personliggørelse. Samvittighedens dømmende Magt flyttes over til den moralske Personlighed selv.

Herved opstaar *Moralforbistringen*, idet »de dogmatiske Moralsystemer — teologiske og verdslig-filosofiske — modsiger hinanden. Middelalderens Værdifællesskab er opløst. Og Samfundets Bestaaen er truet, naar Folk handler over for hinanden efter indbyrdes uforenelige Retningslinier. Moralen var ikke længere et Sæt af Normer, hvorefter man kunde leve i gensidig Forstaaelse. Tværtimod, man sloges om selve de moralske Grundsætninger, efter hvilke man var villig til at fordrages. Vi er naaet til »Værdiernes Ragnarok«.

Her føres nu — uden Hensyn til den pæne Borgers dybe Forargelse — *Værdinihilismen* ind paa Scenen: »Værdier er Myte, og Værdidomme er Vrøvl«. Nedbrydning af den mangetungede Værdiidealisme betyder efter Geigers Opfattelse ikke en Nedbrydning af Moralen, men en Nybegrundelse paa en sikrere Basis. De fleste vil vel her anvende mindre kategoriske Udsagn end Geiger. Værdidomme maa ganske vist altid indeholde afgørende Bestanddele af ikke-videnskabelig Karakter, og det er derfor forkasteligt at fremføre dem som objektive Sandheder, man kan forlange, alle skal bøje sig for. Forestillinger, som er paavirkede af Ønsker og Stemninger, kan ikke bruges som Bidrag til det Billede af Virkeligheden, Mennesker i Fællesskab opbygger og betegner som sandt, objektivt og videnskabeligt. Hvis man vil, kan man sige, at som videnskabelig Dom er det noget Vrøvl at paastaa, at Ananas smager godt, eller at det er forkasteligt at slaa Folk ihjel. Men Sproget har jo ogsaa andre Modi, som i dertil egnede Tilfælde er anvendelige og oplysende, blot det gøres klart, hvilken Slags Sprog man taler. Ideologiernes og Propagandaens Objektivisering af egne Anskuelser og Ønsker som for alle gyldige Sandheder fører imidlertid, som Geiger fremhæver, til Religionskrige, National- og Racekrig og Klassekamp, eller i mildere Tilfælde til vildledende Reklame.

Den Vej, Geiger ser hen til for at opnaa »en vis, alment overholdt mellem-menneskelig Leveorden, en *modus vivendi*«, er »den reflekterede Erkendelse af det gensidige Afhængighedsforhold selv. Heri adskiller den »sidste« Moral sig fra den »første«. Den primitive Moral beror paa naiv Efterligning af gængse Adfærdsmaader, Fremtidens Moral derimod paa bevidst Indordning«.

Der tiltrænges en »folkelig Intellektualisering«. »De store politiske Ulykker, vor Tidsalder har oplevet, er netop Følger af, at der bestaar et skrigende Misforhold imellem det i høj Grad rationaliserede Livsapparat og Folkemassernes Sentimentalitet og emotionelle Ubeherskethed«. »Det er usandt, at »Menneskets Natur« trænger til alt det Vrovl, og det er uærligt at paastaa det, naar man hidtil kun har flasket dem op med Æventyr, men aldrig har forsøgt det med nøgtern Tænkning«.

I Bogens Slutning trænger der gennem Værdinihilismen en Antydning af noget andet, hvad der virker mere overraskende paa Baggrund af Bogens tit noget kategorisk lydende Tekst end ud fra Kendskab til Forfatterens Personlighed. Han benægter her, at »Erkendelsen af den gensidige Afhængighed som Livsbetingelse er en egotistisk Bevæggrund. Den er tværtimod ensbetydende med Solidaritetsbegrebet . . . : Vi er i samme Baad.«

Mon vi ikke her har noget væsentligt? Det maa jo være et Vurderingssynspunkt, der skal lægges til Grund, naar det skal forklares, hvorfor »Moralforbistringen« fremstilles som »farlig«, og hvorfor en Udvej skal findes til Redning af Menneskeheden. Hvis Velfærd er det, der er paa Spil? Hvorfor bekymre sig? Og hvad har Geigers Handlingsmotiv været, naar han Livet igennem trods Forfølgelse og nu til sidst trods overvældende Arbejde kæmper mod de Ulykker, Ideologier og Propagandavrovl og -usandfærdighed kan føre til?

Hvor det gælder konkret Vejledning for den enkeltes Handlen, er Geigers kortfattede Affejning af Velfærdstanken i de gamle Utilitaristers Formulering som tynd og intetsigende meget forstaaelig. Alligevel synes det en fra et Solidaritetssynspunkt i høj Grad prisværdig Bekymring for Menneskenes fremtidige Velfærd, der har drevet ham til Arbejde og Kamp. Naar det gælder mere omfattende og mindre personlige Problemer om Ordning af Samfundsforhold, er det ikke saa let at komme uden om en eller anden Formulering af fælles Vel og Nytte som sidste Argument.

Den lille Bog giver Billedet af Geiger som den alsidigt videnskabeligt funderede, gerne populariserende og vel ogsaa ved sit inspirerende Sprog noget propagerende, lidenskabelige Forkæmper for Lidenskabsløshed. En klog Mand med en skarp Pen, men, for at ende med en Værdidom, ogsaa en god Mand.

NOGLE BETRAGTNINGER VEDRØRENDE INDUSTRIENS PRODUKTIVITET¹⁾

Af H. STEVENIUS-NIELSEN

I.

I de senere års erhvervsøkonomiske diskussioner har produktivetsproblemet — med fuld ret — indtaget en dominerende plads og er under forskellige former blevet behandlet og belyst af økonomer og teknikere, hvoraf nogle i større eller mindre grad har specialiseret sig på dette område. Under en samtale, jeg havde med Nationaløkonomisk Forenings formand i anledning af hans opfordring til mig om at holde et foredrag om industriens produktivitet, fremhævede jeg, at jeg ikke — og da navnlig ikke i en forsamling af denne forenings medlemmer — kunne bringe noget egentligt nyt om emnet, endstige noget videnskabeligt indlæg. Formanden mente imidlertid, at det netop kunne være af interesse for denne kreds at høre nogle betragtninger vedrørende emnet fremsat af en praktisk-aktiv industrileder, der ikke havde specialiseret sig i emnet, og jeg skal derfor i overensstemmelse med formandens ønske fremkomme med nogle sådanne betragtninger.

Når jeg siger, at jeg ikke har specialiseret mig i emnet, vil jeg dog — for at undgå misforståelse — gerne straks fastslå, at for enhver industriel driftsleder, der skal kunne gøre fyldest, er begrebet produktivitet en overordentlig vigtig bestanddel af hans arbejde med tilrettelæggelse og gennemførelse af produktionen, såvist som arbejds lønudgifterne pr. vareenhed er en integrerende bestanddel af kalkulen, og man kan derfor godt sige, at han — inden for sit eget fabrikationsområde — er eller bør være specialist i produktivitetsspørgsmålet.

Når imidlertid spørgsmålet om produktivetsudviklingen for industrien i almindelighed har vundet stærkt i interesse i disse år, skyldes det mere specielle forhold. Allerede under krigen satte man sig »fuld beskæftigelse« som et mål, der burde tilstræbes, når krigen var overstået, og denne målsætning vil utvivlsomt enhver regering her i landet fremdeles være interesseret i. Der er blot ikke helt enighed om, hvad der skal forstås ved »fuld beskæftigelse«, hvis det tillige må forlanges, at produktionen samtidig skal nå et maksimum. Erfaringen har jo nemlig vist, at man — i hvert fald i et stift arbejdsmarked med mange flaskehalse — let på visse områder kommer

¹⁾ Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 22. oktober 1952.

ind i en overbeskæftigelse med de kendte uheldige følger deraf, ikke mindst hvad produktiviteten angår.

Vi nåede efter befrielsen overraskende hurtigt at få fuld beskæftigelse og derover; men vi så samtidig, at vi måtte sætte al vor arbejdskraft ind for at nå en produktion og en levestandard af samme størrelse som før krigen, hvor vi havde en betydelig arbejdsløshed — d. v. s. at vor produktivitet var faldet.

I betragtning af, at materialetilførslerne i de første efterkrigsår var meget begrænsede og uregelmæssige, og at produktionsapparatet trængte til store fornyelser, var denne manglende produktivitet for så vidt forklarlig, og man lagde derfor særlig vægt på at råde bod herpå gennem en genopbygningskampagne, der blev virkningsfuldt støttet af Marshall-hjælpen.

Nogle mente endog, at blot der blev genopbygget og investeret tilstrækkelig energisk, ville produktiviteten ikke alene blive bragt op på førkrigsniveauet, men gradvis forøget derudover i takt med den tekniske udvikling i andre industrilande. Fra amerikansk side skortede det ikke på gennem studierejser og ekspertbesøg og teknisk assistance af enhver art at stille erfaringer til rådighed og vise, hvorledes vi kunne tage ved lære af den høje produktivitet i U.S.A.

Både herigennem og på anden måde blev vi imidlertid hurtigt klare over, at ud over, hvad der kunne nås ved genopbygning og investering, måtte vi også på anden vis sætte ganske alvorligt ind på at hæve produktiviteten. Det var ikke tilstrækkeligt, at dansk industri forøgede produktionen, der i løbet af få år efter krigen nåede op på ca. 65 % mere end før krigen efter produktionsindekset at dømme. Det var heller ikke tilstrækkeligt, at industrieksporten steg overordentlig stærkt, hvorved industrien viste sig at være konkurrencedygtig på mange områder. Vi måtte nemlig regne med, at der med den større varerigelighed og den fremadskridende liberalisering ville blive stillet meget forøgede krav til vor konkurrencedygtighed — på hjemmemarkedet såvel som på eksportmarkederne — og dette så meget mere, som vor industri er udsat både for diskriminerende råvarepriser og for særdeles ulige toldforhold. I det sidste års tid er hertil kommet, at andre lande i stort omfang atter har deliberaliseret og i stigende grad beskyttet deres industrier.

Det har ikke mindst under disse forhold været af interesse at undersøge, hvorledes vor produktivitet ligger sammenlignet med andre landes og i forhold til niveauet før krigen.

Imidlertid er forholdet jo det, at der ikke foreligger oplysninger, der tillader en blot tilnærmelsesvis eksakt bedømmelse af, hvorledes udviklingen i produktiviteten har artet sig for dansk industri siden før krigen, endsige oplysninger, på grundlag af hvilke der kan foretages kvantitative sammenligninger mellem produktivitetsudviklingen her i landet og i ud-

landet. Og det er overhovedet et spørgsmål, om nogen egentlig mening kan tildeles sådanne sammenligninger, der omfatter hele industrien eller større grupper inden for denne.

Forsøg på sådanne sammenligninger, hvoraf der foreligger flere eksempler, har været baseret på det af Statistisk Departement beregnede industrielle produktions- og beskæftigelsesindeks, idet man dividerer produktionsindekset med beskæftigelsesindekset og derved udregner et tredje indeks, der skal beskrive variationerne i produktionen pr. arbejdstime. Denne fremgangsmåde er bl. a. blevet anvendt af civilingeniør Rostrup i dennes foredrag: »Hvorfor sakker dansk industri bagud?« i Dansk Ingeniørforening den 5. marts i år. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at sige, at jeg er ingeniør Rostrup taknemmelig for dette foredrag, som på så mange måder bærer vidnesbyrd om hans varme interesse for dansk industri og dens fremtid, bl. a. ved påpegen af, hvor dårlige betingelser man i sammenligning med andre lande fra offentlig side byder for en sund udvikling af vor industri.

At foredraget også indeholdt kritik af industrien, skal jeg ikke gå i rette med ingeniør Rostrup for. Intet ville være farligere end selvovervurdering og angst for kritik. At kritikken i visse kredse er blevet benyttet til en uretfærdig bedømmelse af industrien, må vi — omend med beklagelse — affinde os med. Noget andet er, at jeg på visse punkter ikke mener at kunne følge ingeniør Rostrup i hans argumentation.

Ingeniør Rostrup viste bl. a. 3 kurver, der skulle fremstille den såkaldte tekniske produktivitets variation fra 1930 til 1950 for dansk, svensk og amerikansk industri. Efter disse kurver at dømme skulle den danske industris produktivitet være stagneret fra 1930—1939, gået ned i krigsårene, for derefter at stige og i 1950 være nået op på 1930-niveauet. I de nævnte 20 år viser derimod produktiviteten for svensk og amerikansk industri en stigning på henholdsvis 50 og 80 %, tal, hvis rigtighed jeg ikke har haft mulighed for at bedømme. Ingeniør Rostrup sluttede heraf, at dansk industri er saktet nogenlunde tilsvarende bagud i forhold til de to andre landes.

En nøgtern industrimand, der gerne vil være lydhør for kritik, må dog mene, at grundlaget for denne generelle slutning bør undersøges noget nærmere. Det første, man spørger sig selv om, er, hvor pålidelig den anvendte sammenlignende produktivitetsstatistik er, når den som nævnt er baseret på produktions- og beskæftigelsesindeks af den art, som her i landet offentliggøres af Statistisk Departement.

*

Ved en måling af produktivitet såvel som ved enhver anden måling er det en elementær forudsætning, at de målte variationer ikke afspejler andre ændringer ved måleobjektet end dem, man ønsker at måle, eller at man

i hvert fald med rimelig sikkerhed er i stand til at korrigere måleresultaterne for indvirkningen af eventuelle »andre ændringer«. Denne forudsætning er imidlertid ikke opfyldt i det foreliggende tilfælde. Varernes kvalitet ændrer sig, der sker forskydninger i produktionens sammensætning efter varearter, til hvis fremstilling behovet for arbejdskraft er vidt forskelligt, og der sker ligeledes forskydninger i arbejdskraftens sammensætning med hensyn til faglært og ufaglært, ældre og yngre, mandlig og kvindelig arbejdskraft. De variationer eller mangler på variationer, man konstaterer ved at dividere den samlede produktion med det samlede antal arbejdstimer, kan derfor i større eller mindre udstrækning være påvirket af ændringer i produktionen og arbejdstimernes sammensætning foruden af den egentlige produktivitet.

Ved produktivitsberegninger af denne art tages der heller ikke hensyn til et så vigtigt fænomen som forskydninger i produktionsprocessens længde. Hvis produktionsprocessen starter på et tidligere trin end før, f. eks. på den måde, at råvarerne indkøbes i mere ubearbejdet stand end tidligere, eller såfremt virksomhederne modsat tidligere selv fabrikerer reservedele eller selv foretager reparationer, vil antal anvendte arbejdstimer forøges, selv om produktmængden er den samme som før. Efter den angivne beregningsmetode vil produktiviteten altså være faldet til trods for, at den i virkeligheden godt kunne være steget set fra et helhedssynspunkt. Dette ville nemlig være tilfældet, såfremt de pågældende virksomheder ved den ekstra bearbejdelse af råstoffet, ved fremstillingen af reservedelene og ved reparationsarbejderne anvender færre arbejdstimer, end der tidligere blev anvendt inden for de særlige virksomheder, som beskæftigede sig hermed, eller som måtte præsteres ved fremstillingen af den eksport, der var nødvendig for at kunne importere reservedelene eller den højere bearbejdningsgrad af råvarerne. Det her anførte har en ikke ringe aktualitet for dansk industri. Under og efter krigen har mange af vore industrielle virksomheder været tvunget til i langt større omfang end tidligere at basere sig på egne reparationsværksteder og til selv at fremstille reservedele, der tidligere blev købt udefra.

Et noget lignende forhold — men om jeg så må sige med »modsat fortegn« — møder vi som bekendt ved betragtningen af stigningen af landbrugets produktivitskurve, der jo i væsentlig grad skyldes landbrugets voksende mekanisering. Reparation og vedligeholdelse af de anvendte maskiner foretages jo imidlertid ikke — eller i hvert fald kun i ringe omfang — af landbrugsvirksomhederne selv. Hvis dette havde fundet sted, ville den på basis af produktions- og beskæftigelsesindeks tegnede produktivitskurve have haft en mindre stærk stigning, end tilfældet er. Hvor *meget* dette ville have drejet sig om, er jeg imidlertid ikke i stand til at bedømme.

En tilsyneladende nedgang i en industris produktivitet kan man også møde, såfremt produktionsprocessen forlænges ved, at færdigvaren forlader virksomheden på et mere bearbejdet trin end tidligere. F. eks. er en overgang til nye pakningsformer, der foretrækkes af køberne, et kendt fænomen for industrien. Det stiller oftest større arbejdskrav til fabrikanten, samtidig med at det imødekommer bekvemmelighedsønsker hos køberne eller måske ligefrem medfører arbejdsbesparelser for disse, det være sig detaillister eller forbrugere.

Jeg går næppe for vidt, når jeg på grundlag af det her fremførte vover at påstå, at division af produktionsindekset med beskæftigelsesindekset er et yderst tvivlsomt instrument for målinger af produktivitetsændringer. Jeg kan da heller ikke tænke mig andet, end at Statistisk Departement, der indsamler og offentliggør vor industrielle produktionsstatistik med det formål at give offentligheden et indtryk af ændringerne i aktiviteten inden for industrien, vil kunne slutte sig til disse betragtninger.

*

Hvad det her anførte kan betyde i praksis, skal jeg illustrere ved nogle eksempler taget fra danske industrivirksomheder, der gennem deres efterkalkulationssystem har været i stand til at redegøre for de pågældende forhold:

Varen A, ved hvis fremstilling der i 1951 var beskæftiget ca. 600 arbejdere, er nøjagtig den samme i 1951 som i 1936.

Under krigen og i efterkrigsårene har forsyningsforholdene med hensyn til emballagematerialer tvunget virksomheden til at gå over til en ændret emballeringsform, som er mere arbejdskrævende. Endvidere har virksomheden — der anvender maskiner og apparater af meget speciel art — for at kunne opretholde en regelmæssig drift måttet udvide sine reparationsværksteder og fremstille en række reservedele, som før krigen blev indkøbt, hovedsagelig fra udlandet, men som det senere — til trods for at der fra Varedirektoratets side ingen som helst hindringer er blevet lagt — har været meget vanskeligt at fremskaffe, især på grund af lange leverings-tider.

Tages her fabrikation, reparationer etc. og emballering samt ekspedition under eet, og sætter vi produktiviteten i 1936 til 100, bliver den i 1951 98, og det er dette tilsyneladende nedslående resultat, der kommer til at give sig udtryk i produktiviteten beregnet på basis af Statistisk Departements tal for produktion og beskæftigelse.

Betrager vi i stedet den rene fabrikation (altså eksklusive reparationer, emballering og ekspedition), viser produktiviteten for de to år en fremgang fra 100 til 121. Altså en ganske pæn stigning.

Varen B, ved hvis fabrikation der i 1951 var beskæftiget ca. 60 arbejdere, er ligeledes den samme i 1951 som i 1936. Emballeringsformen er grundet

på en forskydning i forholdet mellem de forskellige anvendelsesområder for varen undergået en vis ændring i retning af større arbejdsforbrug, og hvad reparationer og reservedele angår, gælder det samme som for det forrige eksempel.

Regnes med fabrikation inklusive reparationer og uden emballeringskorrektion, og sættes produktiviteten i 1936 til 100, var den i 1951 148, hvilket bliver det resultat, der kommer til at indgå i statistikken. Korrigeres der derimod for reparationer og emballering, fås tallene 100 og 179.

Jeg vil gerne til disse to eksempler føje, at de pågældende virksomheder efterhånden har fået indrettet deres reparationsværksteder på fuldt moderne måde og erhvervet sig stor erfaring på disse områder, således at de på konkurrencemæssig basis vil kunne opretholde en væsentlig del af de »reservedelsfabrikationer«, som de oprindelig nødtvungent havde optaget. Selv om det ifølge sagens natur ikke kan bevises med tal, kan der ikke være tvivl om, at såfremt disse virksomheder i 1936 med de i deres reparationsværksteder dengang til rådighed stående midler havde foretaget de pågældende »fabrikationer« i tilsvarende omfang som i 1951, ville en produktivetsberegning for værkstederne alene have vist en betydelig fremgang fra 1936 til 1951.

Varen C er ligeledes den samme ved de to sammenligningstidspunkter, og ca. 50 arbejdere er beskæftigede ved dens fremstilling. Siden 1939 er virksomheden som følge af kundernes ønsker gået over til detailpakning af varen, hvilket har betydet et større arbejdsforbrug.

Sættes produktiviteten for fabrikation plus emballering og ekspedition i 1939 til 100, var den i 1951 101; men holder man sig til den rene fabrikation, var produktiviteten steget fra 100 til 111.

For at undgå misforståelse vil jeg gerne udtale, at jeg ikke har lyst med lygte for at finde disse eksempler. De har været lette for mig at få fat i. Jeg er overbevist om, at en systematisk gennemgang af vor industri ville vise lignende forhold på mange områder; men vanskeligheden ligger naturligvis i at finde tilstrækkelig mange »rene« eller dog »korrigerbare« tilfælde. Vender man sig således blot til skibsbygningsindustrien, hvor fordringerne f. eks. til skibenes udstyr er steget enormt fra 1936 til nu, vil man forstå, hvor ulige meget vanskeligere det dér er at komme frem til et sammenligneligt materiale.

*

De nævnte eksempler, samt hvad jeg i øvrigt har anført, bestyrker i væsentlig grad den opfattelse, at det er vanskeligt at se, hvilken mening der overhovedet kan tillægges svingningerne i et såkaldt produktivetsindeks, der er beregnet ved division af produktionsindekset med beskæftigelsesindekset. Strengt taget viser et sådant indeks umiddelbart kun, hvorvidt produktionsindekset er steget stærkere, i samme takt som eller

svagere end beskæftigelsesindekset. Om årsagen til en af disse muligheder har været ændringer i produktiviteten eller i andre strukturelt betonede forhold, siger et sådant produktivitetsindeks derimod intet om. Dette lader sig kun afgøre på grundlag af omhyggelige detaljerede undersøgelser af enkeltprodukternes fremstilling. Dette gælder i særlig grad, når man sammenligner stillingen for dansk industri som helhed over så langt et tidsrum som de sidste 20 år. Dansk industri har i denne periode befundet sig i en rivende udvikling, der nødvendigvis i afgørende omfang må have ændret produktionens fordeling på varekvaliteter og varearter, arbejdskraftens sammensætning, produktionsprocessens karakter og andre forhold, som ikke har noget at gøre med den egentlige produktivitet.

Disse forbehold gælder endnu stærkere, når man sammenligner produktivitetsudviklingen her i landet med den, der har fundet sted i andre lande som U.S.A. eller Sverige. Også her gælder det, at man kun kan nå frem til nogenlunde sikre resultater ved omhyggelige sammenlignende undersøgelser af enkeltprodukternes fremstilling. Det er da også arbejder af denne art, der er indgået som led i amerikanske rationaliseringseksperters undersøgelser af enkelte danske industribrancher. Af de hidtil fremkomne rapporter ses det, at amerikanerne i adskillige tilfælde kommer til det resultat, at den danske produktivitet ligger langt under den tilsvarende amerikanske. Vi må naturligvis tage konsekvensen heraf og gøre et alvorligt arbejde for at fremme vor produktivitet på de pågældende områder. Det må dog erindres, at de omtalte undersøgelser er foretaget med henblik på at finde veje til at fremme produktiviteten, hvorfor man da også fortrinsvis har beskæftiget sig med de tilfælde, hvor der er mulighed for at opnå væsentlige resultater; medens man i mindre grad har hæftet sig ved de tilfælde, hvor produktiviteten i forvejen var relativt tilfredsstillende. Jeg er overbevist om, at der findes mange danske industrivirksomheder, der ville stå sig pænt ved en sammenligning med tilsvarende amerikanske.

Sammenfattende er det min opfattelse, at kunne man gennemføre en »virkelig« produktivitetsammenligning for hele industrien, ville denne vise en produktivetsopgang, ikke blot på nogle få procent (thi det, indrømmer jeg, er uden interesse i denne sammenhæng), men af et omfang, der gav — ikke et tilfredsstillende — men dog et langt mindre pessimistisk billede end det, der fås ved den omtalte »rå« produktivitetsberegning. Det drejer sig ganske vist kun om en rent subjektiv opfattelse, men dennes indhold stemmer bedre med de efterkrigsresultater, som dansk industri — selv set på baggrund af den almene knaphed på industrivarer — har opnået.

På den anden side kan det nok været rigtigt, at produktivtetsstigningen i dansk industri har været mindre end den stigning, der har fundet sted i Sverige, endsige i U.S.A.; men jeg mener som sagt ikke, at det er beret-

tiget at drage kvantitative slutninger af en sammenligning mellem den omtalte produktivitetskurve for dansk industri og de tilsvarende for de to andre landes industrier.

II.

Selv om vor tekniske produktivitet skulle have udvist en relativt ringe stigning igennem den sidste snes år, behøver dette imidlertid ikke at være ensbetydende med økonomisk stagnation hverken for industrien eller for hele vort samfund. Hvis det virkelig var således, at vor industris konkurrenceevne var angivet udelukkende ved forholdet mellem produktionen pr. arbejdstime her i landet og i de lande, vi skal konkurrere med, ville der være grund til at forundre sig over, at vor industri overhovedet eksisterer, især da hvis man også går ud fra, at de sammenligninger, der kan foretages på grundlag af de omtalte produktivetsindeks, har et blot nogenlunde virkelighedsnært grundlag. Det ville da også være i højeste grad bemærkelsesværdigt, at eksporten af industrivarer udgør ca. 40 % af den samlede eksport.

Men en praktisk industrimand vil heller ikke benytte alene produktionen pr. arbejdstime som målestok for sin virksomheds konkurrencedygtighed. Hans opgave er jo at anvende *alle* de til hans rådighed stående midler for at gøre virksomheden konkurrencedygtig, ikke alene i øjeblikket, men helst også på langt sigt. Dette vil sige, at han under forsvarlig hensyntagen dels til sine arbejders og funktionærers velfærd og dels til opretholdelse og udvikling af anlæggenes og fabrikationsmetodernes tekniske standard skal fremstille sine produkter til den lavest mulige pris. Herved må han stadig operere med samspillet mellem de 4 addendgrupper:

- 1) råvare- og materialeudgifter pr. vareenhed,
- 2) arbejds løn pr. vareenhed,
- 3) kapitaludgifter (afskrivning og forrentning) pr. vareenhed,
- 4) andre omkostninger pr. vareenhed.

Summen heraf skal under den nævnte hensyntagen gøres til et minimum, og han må ved produktionens tilrettelæggelse og gennemførelse stadig være klar over disse 4 addendgrupper (og deres undergruppers) indgreb i og afhængighed af hverandre.

Når jeg overhovedet ulejliger tilhørerne med at nævne disse elementære forhold, er det, fordi jeg som almindelig industrileder ikke så sjældent forbavses ved at bemærke, at der i udtalelser om produktivitetsspørgsmål lægges for megen vægt på en enkelt af disse addenders betydning og ikke tages tilstrækkeligt hensyn til helhedsbilledet. Deltagere i produktivitetsdiskussionerne kan ud fra teoretisk og politisk betonedede synspunkter let blive ofre for en vis ensidighed og derved komme til at skade en sag, som i alles interesse bør behandles så alsidigt og objektivt som muligt.

Man hører således — eventuelt løsrevet fra en i og for sig fornuftig sammenhæng — fremført sammenligninger mellem to landes produktivitmæssige stade på basis af det installerede antal kW pr. arbejder. Den ukritiske kan herved få det indtryk, at jo flere kW en industri disponerer over pr. arbejder, des mere fremskreden er den. Hvis det ene land imidlertid har en omfattende, meget kraftforbrugende fremstilling af råvarer, og det andet land overvejende en mindre kraftforbrugende forædlingsindustri — som tilfældet f. eks. er i Danmark — vil en sådan sammenligning selvfølgelig være ganske misvisende. Men også andre forhold kan gøre sig gældende. Under en samtale med en amerikansk økonom, der netop på en ensidig måde brugte kW-installationerne pr. mand ved en sammenligning mellem vesteuropæiske landes industrier, spurgte jeg ham, om han anså ammoniakfabrikationen i Ruhr for i teknisk henseende at stå langt tilbage for den tilsvarende norske. Det mente han ikke, og jeg gjorde ham da opmærksom på, at den norske ammoniakfabrikation anvender adskillige gange så mange kW pr. mand som den i Ruhr, hvilket har sin simple forklaring i, at hovedråstoffet ved fabrikationen, brint, i Norge fremstilles ved elektrolyse, som kræver relativt meget store mængder elektricitet, der så at sige indgår i processen som et råstof, medens brinten i Ruhr fremstilles af kul som det primære råstof og uden nær så stor anvendelse af elektrisk kraft. Da kvælstofindustrien i Norge er en af landets betydeligste kraftforbrugere, vil det i nævnte forhold kunne øve en afgørende indflydelse på kW-sammenligningen mellem landene uden at have noget som helst at gøre med den tekniske standard eller med produktiviteten.

Man kommer også ud for sammenligninger mellem to industriers konkurrencedygtighed alene på basis af arbejdstimer pr. vareenhed; men må dog ikke glemme — og dette gælder måske i særlig grad inden for den kemiske industri — at der intet er i vejen for, at industrien med den laveste tekniske produktivitet kan fremstille det billigste produkt. Den pågældende industri kan nemlig være nået frem til en metode, som gennem et bedre råvareudbytte giver en besparelse, der overstiger de forøgede arbejds-lønudgifter, som metoden kræver.

Af de førte diskussioner kan offentligheden også få indtrykket af, at blot industrien investerer i langt større målestok end hidtil, vil vejen være åbnet for forøget konkurrencedygtighed. Jeg skal senere komme ind på at en sådan letkøbt og ensidig opfattelse af industriens investeringsforhold industriens investeringsspørgsmål, men vil blot her påpege det skadelige i, får lov at fæstne sig.

Det står mig ganske klart, at for at få vide samfunds-kredse til at interessere sig for en så vigtig sag som produktivitetsproblemet, må man i nogen grad betjene sig af slagord og korte formuleringer; men man må som sagt være varsom med, at enkelte betragtninger, der i deres sammenhæng frem-

sat af sagkyndige kan være nok så rigtige, får en urimelig dominerende plads i folkets bevidsthed. Der findes jo i denne tilhørerkreds mange, der med stor sagkundskab gennem skrift og tale har de bedste forudsætninger for at øve — og faktisk også øver — en positiv indflydelse i produktivitets-sagen. Jeg beder Dem ikke tage mig det ilde op, at jeg har dvælet lidt ved disse forhold, som — måske netop fordi de for de sagkyndige er så selvfølgelig — ikke altid opnår den rette indbyrdes placering i publikums opfattelse.

Det har som sagt altid været den industrielle driftsleders opgave at bringe udgiften til arbejdsløn pr. vareenhed ned, ikke til det »absolutte« minimum, men til et — om jeg må kalde det — »optimalt« minimum i sammenhæng med råvare- og kapitaludgifter samt omkostninger. Og konkurrenceevnen kan kun bedømmes ved en samlet vurdering af, hvad de produktionskræfter, der anvendes, hver for sig kan præstere pr. tidsenhed, og hvad de pågældende produktionsfaktorer koster pr. tidsenhed. Formålet med at producere er fra den enkelte virksomheds synspunkt, som nævnt, at opnå den bedst mulige rentabilitet under hensyntagen dels til arbejdernes og funktionærernes velfærd og dels til opretholdelse og udvikling af anlæggenes og fabrikationsmetodernes tekniske standard og fra samfundets synspunkt at tilfredsstille behovene med den mindst mulige indsats af samtlige produktionsfaktorer. Men om dette princip er blevet fulgt, kan man ikke afgøre, hvis man alene nøjes med at sammenligne den tekniske produktivitet fra virksomhed til virksomhed eller fra land til land.

Af det, jeg her har sagt, følger, at vi ikke af den omstændighed, at amerikansk og svensk industri i det givne øjeblik producerer flere vareenheder pr. arbejdstime, end dansk industri gør, kan drage den slutning, at vi så er tilsvarende mindre konkurrencedygtige i forhold til de to lande. Det er velkendt, at især U.S.A., men også Sverige, er rige på råstofforekomster, medens dansk industri må importere så godt som samtlige de råstoffer, der indgår i produktionen. I forhold til den disponible arbejdsstyrke er råstofforsyningen altså forholdsvis rigeligere i både U.S.A. og Sverige, end tilfældet er her i landet. Det er ligeledes velbekendt, at vi her i landet traditionelt og ikke mindst i den sidste snes år har haft meget betydelige vanskeligheder med at etablere ligevægt i vore betalinger over for udlandet, et fænomen, som er ganske ukendt for U.S.A., og et problem, der stiller sig langt mindre skarpt for Sverige. Ud fra selve det naturgivne grundlag er vi altså her i landet af bitter nød tvunget til og har navnlig i den her omhandlede årrække været tvunget til at økonomisere med kapitalen og på flere områder også med råstofferne i langt højere grad, end de to andre lande har været det. Men konsekvensen heraf må da blive den, at produktiviteten forstået som produktmængde pr. arbejdstime vil have en tendens til at stige svagere end i U.S.A. og Sverige.

Jeg vil gerne, så kraftigt det er mig muligt, understrege, at jeg med disse bemærkninger ikke tilsigter at bagatellisere betydningen af en forhøjelse af den tekniske produktivitet, så meget mere som jeg føler mig overbevist om, at en sådan forhøjelse ikke alene kan gennemføres, men også på en række områder nødvendigvis må gennemføres, og at dette kan ske, uden at det bliver til skade for de andre nævnte addendgrupper i kalkulen. Jeg har blot villet bringe i erindring, at selv om den tekniske produktivitet er af overordentlig stor betydning for vor industris konkurrenceevne, så er denne dog ikke betinget af den tekniske produktivitet *alene*.

*

Jeg mener hermed at have givet en begrundelse for, at det ikke *à priori* behøver at være ensbetydende med økonomisk stagnation, at vor tekniske produktivitet skulle have udvist en relativt ringe stigning igennem den sidste snes år. Dette bliver i øvrigt klart, når man betragter industriens produktivitetsudvikling i sammenhæng med den almindelige erhvervs-mæssige udvikling i vort samfund og med den økonomiske politik gennem den sidste snes år.

Man vil vide, at vor industri siden 1930 er undergået en kraftig ekspansion med det resultat, at den i dag beskæftiger dobbelt så mange mennesker som dengang, og at dens andel af vort samlede nationalprodukt og af vor eksport er blevet væsentligt forøget. Denne ekspansion har i vid udstrækning været båret oppe af den forøgelse i befolkningens forbrug af de mere arbejdskrævende industrivarer, som følger med en vækst i levestandarden. Den moderne forbruger har et meget nuanceret behov, han forlanger mere service af industrien, og han ønsker i det hele taget industrivarerne leveret i et udvalg og på en måde, der kræver mere arbejdskraft pr. produceret enhed, end tilfældet var med de varer, som forbrugeren for 20 år siden ønskede fra industrien.

Dersom man var i stand til at dele vor industri i to dele, nemlig den industri, vi havde i 1930, og den industri, vi har fået siden da, er det ingenlunde usandsynligt, at det ville vise sig, at produktiviteten er gået frem i den førstnævnte del af industrien, men at denne produktivitsfremgang kun i mindre grad slår igennem i den gennemsnitlige produktivitet for hele industrien, fordi den del af industrien, som vi har fået siden 1930, har været meget arbejdskrævende. Og i det omfang en retardering af produktivitets stigning skyldes sådanne strukturforskydninger i produktionens sammensætning, som er fulgt med ændringerne i forbrugernes efterspørgsel, er der naturligvis ikke tale om nogen økonomisk stagnation for industrien. Industrien må nu engang som ethvert andet erhverv følge forbrugernes ønsker, og når disse ønsker går i en retning, der kræver relativt megen arbejdskraft pr. produceret vareenhed, må industrien naturligvis følge

trop, thi gjorde den ikke det, ville den udsætte sig selv og det øvrige samfund for økonomisk tilbagegang.

Hertil kommer så, at udviklingen i industriens tekniske produktivitet gennem de sidste 20 år også må ses i lys af den økonomiske politik, der er blevet ført i denne periode, og som har haft importreguleringen som sit væsentligste redskab. Den store arbejdsløshed, vi havde omkring 1930, var udtryk for, at vi havde en forholdsvis rigelig tilgang af arbejdskraft, medens den samtidige mangel på udenlandsk valuta, der gav stødet til importreguleringens indførelse, var udtryk for, at vi var fattige på kapital. Man lagde da i de følgende år — og jeg ville tro, at det må siges at være i fuld overensstemmelse med, hvad der anses som god nationaløkonomi — den økonomiske politik til rette på den måde, at man søgte at beskæftige den arbejdskraft, som der var rigeligt af, med den mindst mulige indsats af kapital, og denne politik kom til at sætte sit præg på vor industrielle udvikling. De nye produktioner og de produktionsudvidelser, der skabtes som en konsekvens af importreguleringen, måtte nødvendigvis være mindre kapitalkrævende end de produktioner, vi havde i forvejen, og heraf fulgte atter, at de industrielle udvidelser fik en ret lav teknisk produktivitet, altså et relativt stort forbrug af arbejdskraft pr. produceret vareenhed.

Vi ved allesammen, at det faktisk lykkedes ved hjælp af den økonomiske politik, jeg her har beskrevet, at fremkalde en betydelig forøgelse af beskæftigelsen i det danske samfund. Men så kan man efter min opfattelse ikke bagefter komme og beklage, at denne beskæftigelsesforøgelse fik en hæmmende indflydelse på den tekniske produktivitetsstigning.

*

Den stedfundne udvikling af vor industris tekniske produktivitet er således ikke ensbetydende med økonomisk stagnation. Industrien har i den pågældende periode ydet et større bidrag end noget andet erhverv til forøgelsen af beskæftigelsen, og den har samtidig udbygget sin eksport. Uden den industrielle ekspansion i denne årrække havde vort samfund måske endnu i dag haft et stort arbejdsløshedsproblem at slås med.

Men udviklingen i vor industrielle produktion og dermed i befolkningens levestandard skulle gerne fortsætte efter en stigende linie, og her er det, at dansk industri, som tidligere nævnt, for tiden står over for en afgørende forandring i de vilkår, hvorunder den hidtil har kunnet virke. For det første er beskæftigelsesproblemet nu løst i så stor en udstrækning, at de ressourcer af arbejdskraft, som industrien har at øse af, er små, og når først arbejdskraften er knap, er en yderligere produktionsforøgelse ikke mulig, uden at produktionen pr. arbejdstime, produktiviteten, sættes i vejret. For det andet står vi midt i en afvikling af et 20 år gammelt importreguleringssystem, og det betyder, at vor industris fremtidige udvikling kommer til at foregå under mere konkurrencebetonede vilkår, end det

længe har været tilfældet. Disse to ting, knaphed på arbejdskraft og voksende konkurrence fra udlandet, bevirker i forening, at industrien i sine bestræbelser for at bevare og udbygge sin position i det danske samfunds økonomi i tiden fremover må lægge større vægt end hidtil på en forbedring af sin tekniske produktivitet, og jeg skal i det følgende knytte nogle bemærkninger til bestræbelserne i så henseende.

III.

Lad os begynde med at betragte nogle af de »*organiserede*» bestræbelser på at forøge produktiviteten.

Efter første verdenskrig søgte Dansk Ingeniørforening og Industriraadet — ved at tage initiativet til, at der under Handelsministeriet oprettedes et *Dansk Standardiseringsråd* — at fremme standardiseringen herhjemme, et led i rækken af de 3 S'er: Standardisering, Specialisering og Simplifikation, der alle er af væsentlig betydning for produktiviteten. Der er af Standardiseringsrådet i årenes løb udført et stort og nyttigt arbejde; men standardisering burde udnyttes langt mere, end tilfældet er, til fælles fordel for såvel erhvervene som forbrugerne.

Efter anden verdenskrig tog Industriraadet initiativet til fremme af den for produktiviteten så vigtige *rationalisering*, dels ved at etablere en foredrags- og kursusvirksomhed og dels ved i tilslutning til den internationale rationaliseringsorganisation at få nedsat *Den danske Nationalkomité for rationel Organisation* med repræsentanter for alle interesserede kredse: administration og undervisning, producenter og forbrugere, organisationer og foreninger. Lige så vide, som komitéens rammer er sat, lige så begrænsede er de økonomiske midler, den råder over, og komitéen har derfor været henvist til mere at virke som et kontaktorgan end som den aktivt koordinerende institution, der var ønskelig.

For et par år siden nedsattes under Handelsministeriet et *Produktivitetsudvalg* med repræsentanter for såvel myndigheder som arbejder- og arbejdsgiverorganisationerne, herunder Arbejderbevægelsens Erhvervsråd og Industriraadet. Produktivitetsudvalget har formidlet studiebesøg i U.S.A. og ekspertbesøg derovre fra samt været behjælpelig med produktivitetsundersøgelser inden for forskellige brancher. Bl. a. gennem udstillinger, film og udgivelsen af »Produktivitets Nyt« gøres der desuden af udvalget og dets sekretariat et stort arbejde for at skabe interesse for problemet. Produktivitetsudvalget har foreløbig alene industriens produktivitet som interessefelt, men burde formentlig udvide området til i hvert fald at omfatte også håndværk og handel.

Forholdet mellem Produktivitetsudvalget og den førnævnte Nationalkomité trænger for øvrigt til en afklaring f. eks. gennem en sammenkobling eller måske endog ved, at de gik op i en højere enhed, et *Produktivitets-*

center, der udstyres med tilstrækkelige midler til — også på længere sigt — at sikre den nødvendige effektivitet i arbejdet for gennem oplysning, undervisning og instruktion at fremme produktiviteten. En sådan plan ville mest rationelt kunne realiseres ved opførelsen af en bygning som samlingssted for arbejdet med de produktivetsfremmende foranstaltninger. Her skulle på initiativ fra forskellige sider gennemføres et undervisningsprogram bl. a. omfattende: kortere og længere kurser, enkeltforedrag, foredragsserier, studiekredse og seminarer med udenlandske foredragsholdere. Programmet skulle omfatte videreuddannelse af virksomhedsledere og arbejdsledere, og undervisningen skulle således være indrettet på personer, der allerede har praktisk erfaring. Endvidere skulle uddannelsen omfatte funktionærer og ledere inden for arbejderbevægelsen med hovedvægten på produktivetsproblemer, og særlige kurser skulle omfatte dem, der virker som arbejdernes egne instruktører. Også for medlemmer af samarbejdsudvalgene skulle der kunne oprettes kursus i produktivitetsspørgsmål.

Undervisningen skulle bl. a. supplere den undervisning, der i forvejen foregår på Danmarks tekniske Højskole, Handelshøjskolen, teknika, de teknologiske institutter m. m., og der skulle fortrinsvis anvendes lærerkræfter, som allerede er knyttede til sådanne undervisningsinstitutioner. Som lærere skulle tillige benyttes specialister knyttede til virksomheder eller organisationer samt udenlandske eksperter i de tilfælde, det måtte være ønskeligt og muligt. Bygningen skulle rumme undervisnings- og mødelokaler, laboratorier, bibliotek, læsesal, filmsal og -arkiv, kontorlokaler etc. og tillige være center for undersøgelser, der bedst vil kunne gennemføres i et særligt institut, f. eks. arbejds- og metodestudier (bl. a. intern transport), produktionsplanlægning og industriel formgivning. Endvidere ville det måske være ønskeligt, at Dansk Standardiseringsråd fik til huse i denne bygning.

Planer i denne retning må tillægges megen betydning, og Industriraadet har da også foreslået myndighederne at søge de nødvendige midler til anlæg og drift af et sådant Produktivitetsscenter tilvejebragt, eventuelt af de særlige beløb, U.S.A. har stillet i udsigt i form af den såkaldte Benton-Moody-plan.

*

En af de vigtigste forudsætninger for, at vi her i landet kan tilvejebringe en betydende industriel produktivetsforøgelse, er, at der såvel hos *arbejdsgivere* som hos *arbejdsledere* og *arbejdere* eksisterer en dybtgående *forståelse af produktivetsproblemerne* og deres betydning for vor industris fremtid. For at fremme denne forståelse er oplysning og undervisning nødvendig, og det betyder igen, at der i denne henseende skal udføres et stadigt arbejde og på langt sigt. Det offentlige kan og bør gennem Produktivetsudvalget og et eventuelt Produktivitetsscenter (i hvis ledelse det er vigtigt,

at alle de 3 nysnævnte grupper får indflydelse) støtte oplysningsarbejdet og uddannelsesvirksomheden på dette for vor samfundsøkonomi så vigtige område — ganske som det offentlige støtter al anden uddannelsesvirksomhed.

På den anden side vil jeg gerne betone, at det må være *erhvervenes og industrivirksomhedernes egen sag* — i nært samarbejde med deres arbejdere og arbejdsledere — at nyttiggøre den ved den nævnte undervisning og uddannelse skabte specielle viden og kunnen for i praksis *at gennemføre rationaliseringen og produktivitetsstigningen*.

Man må i fællesskab søge at nå frem til produktivitetsfremmende lønningssystemer; men det vil frem for alt være industriledernes opgave at udvikle arbejdstilrettelæggelsen bedst muligt gennem strukturrationalisering, simplifikation, standardisering og specialisering og en rationel løsning af de mange transportforhold. Disse rationaliseringsbestræbelser strækker sig fra de store linier ned til produktionsplanlægningens mindste detalier. Der vil i mange tilfælde kræves en udvidelse af funktionærstaben, men man bør ikke lade sig skræmme af hverken traditioner og fordomme eller økonomiske betænkeligheder, så længe en uholdt bedømmelse viser, at sådanne dispositioner vil fremme effektiviteten.

Offentlige indgreb med det for øje at dirigere produktionen og investeringerne m. m. — i lighed med, hvad der f. eks. i Norge har været stillet forslag om — må jeg bestemt fraråde. Det er ikke ad den vej, vi opnår den nødvendige produktivitetsstigning.

Hvad derimod *lovgivningsmagten og administrationen* kan — og hvad den bør — gøre, er *at tilvejebringe det bedst mulige økonomiske klima for en stigende produktivitet*. Det er således en afgørende betingelse for, at virksomhedernes bestræbelser for at fremme produktiviteten skal give resultat, at den almindelige økonomiske politik, penge- og finanspolitikken, til stadighed er rettet mod at holde inflationistiske tendenser i den økonomiske udvikling nede. Ikke alene vil inflationistiske løn- og prisstigninger sætte det over styr, som vindes ved en produktivitsfremgang. Men dertil kommer, at et inflationspræget økonomisk klima direkte virker produktivitetssænkende. Bl. a. har krigens og efterkrigstidens inflationsår belært os om, at et inflationspræget økonomisk klima fremmer produktionsforskydninger i retning af områder med lav produktivitet. Med hensyn til den almindelige økonomiske politik er der fra dette synspunkt i de sidste år sket betydelige fremskridt. Men det kan dog ikke nægtes, at det nuværende »klima« på en række punkter er ugunstigt for forøget produktivitet.

At de høje skatter har en uheldig indflydelse på den enkeltes lyst til ved forøget indsats at tjene flere penge, er påpeget fra mange forskellige sider; også lønmodtagere med beskedne indtægter slutter sig til klagerne herover. Det stimulerer heller ikke fremkomsten af risikovillig kapital, hvis forrent-

ningsmulighederne på forskellig vis — bl. a. gennem beskattningen — begrænses så stærkt, at en sikrere form for pengeanbringelse giver praktisk taget samme udbytte.

Som det også ofte og med rette er sagt, har den prislovgivning, vi i en årrække har levet under, langt fra virket stimulerende på produktiviteten. Prismyndighedernes tendens til at holde overskuddet nede i visse grupper af virksomheder, uanset om de arbejder godt eller dårligt, har således i mange tilfælde virket som en straf for dem, der teknisk (og for øvrigt også kommercielt) har arbejdet bedst. Noget lignende gælder de områder, hvor prismyndighederne har fastsat bruttofortjenesten som en vis procent af de til varens fremstilling medgående materialer og arbejdslønninger.

Medens skattelovgivningen i de senere år må siges at have givet gode muligheder for ekstraordinære afskrivninger på nye anlæg (et område, hvor der desværre ikke fra prislovgivningens og den dertil hørende administrations side er vist en tilsvarende forståelse) må det siges at være skæbnesvangert for vor industris fremtidige udvikling, at hverken skattelovgivningen eller prislovgivningen har imødekommet industriens ønsker med hensyn til udvidede afskrivninger på de gamle anlæg (f. eks. gennem oprettelse af skattefrie investeringsfonds). Det er nemlig ikke mindst ud fra et produktivitetssynspunkt ganske urimeligt at beskatte de henlæggelser, som er nødvendige for at erstatte udslidte anlæg og maskiner med nye, der jo på grund af prisniveauets stigning i reglen er 2—3 gange så dyre. Når de opsamlede afskrivningsbeløb kun dækker en brøkdel af genanskaffelsesprisen, frister eller tvinger det til at udsætte en ønskelig og produktivitetsfremmende udskiftning, og det nødvendiggør i hvert fald, at der tilføres virksomheden ny kapital, der mere frugtbart end til reinvestering kunne anvendes til nyinvestering — til mulige udvidelser af anlæggene og produktionsprogrammet. Industrien har i årevis peget herpå, men kun mødt ringe forståelse og megen betænkelighed.

Vi har stadig ikke opgivet håbet om på dette yderst vigtige område at opnå en rimelig ordning, der på længere sigt vil bidrage til styrkelse af vor industris eksistensmuligheder; men vi ville — ikke mindst produktivitmæssigt — have stået langt bedre rustet, hvis man i tide fra det offentliges side havde vist forståelse for denne sag.

Jeg skal endelig berøre spørgsmålet om *strukturrationalisering*. At en videregående strukturrationalisering i adskillige tilfælde kunne befordre produktiviteten herhjemme, kan der næppe være tvivl om. Det drejer sig imidlertid af mange grunde om en vanskelig sag; men jeg skal ikke forsøge at lægge skjul på, at selv om en væsentlig del af vanskelighederne kan føres tilbage til vort markeds begrænsede omfang, så mener jeg dog, at der af industrien selv kunne gives et større bidrag til denne opgaves løsning, end det hidtil har været tilfældet. Men også på dette område kan der fra det

offentliges side skabes et bedre klima. At blive udsat for beskyldninger for monopol- og trustdannelse og lovgivningsmæssigt at blive henført under disse kategorier, er ikke særlig tillokkende for de industrier, der — med det formål at skabe større konkurrencedygtighed og skaffe forbrugerne billigere varer — indbyrdes skal forhandle sig til rette om de mange problemer, der knytter sig til en strukturrationalisering.

*

Jeg har nu omtalt, hvorledes det offentlige kan og bør medvirke til produktivitetsfremme ved at støtte oplysnings- og uddannelsesarbejdet og især ved at skabe et produktivitetsfremmende klima. Men selv om en sådan tilrettelagt jordbund er en nødvendighed for at kunne skabe en høj produktivitet, er dette dog ikke nok. Den vigtigste drivkraft hertil er den faste overbevisning hos den enkelte arbejdsgiver, arbejdsleder og arbejder om, at høj produktivitet er til fælles fordel for os alle, og derfor et mål man er villig til at sætte alle kræfter ind på at nå. Man må være klar over, at det er med produktivitetsfremmende foranstaltninger som med rationalisering i det hele taget: Der findes ingen kortvarig kur med en mirakuløs omgående og stedsevarende virkning — der kræves tværtimod til stadighed en daglig dosis af de rette vitaminer, som efterhånden skal medføre, at det bliver en daglig vane at have produktivitet for øje, og at man uden større selvovervindelse bringer det nødvendige offer for dens fremme.

Jeg er ganske klar over, at når man fremhæver betydningen af at skabe forøget forståelse for produktivetsproblemet og for den rette mentalitet og i det hele taget appellerer til den gode vilje, vil mange trække på skulderen og hævde, at det ikke nytter at præke moral — heller ikke arbejdsmoral — eller at regne med, at produktivitet herhjemme i den nærmeste fremtid bliver en livsfilosofi som i U.S.A. Det eneste — siger de — der betyder noget, er, at det kan betale sig at rationalisere og at forøge produktiviteten.

Ja, naturligvis skal det i en vis forstand kunne betale sig. Set fra ejernes og driftsledernes side er det således rigtigt, at det vil være en alvorlig hindring for at indføre kostbare foranstaltninger og investeringer, hvis sådanne ofre — som det ofte har været tilfældet under den hidtidige skatte- og prislovgivning — medfører ikke blot direkte udgifter og en forøget risiko, men tillige en nedskrivning af fortjenesten.

Det vil også være ganske naturligt, at arbejderne er tilbøjelige til at møde opfordringen til at medvirke til fremme af produktiviteten med spørgsmålet: »Hvad får vi for det?«

Det er kun ret og rimeligt, at en foreliggende forøget indsats, det være sig fra virksomhedens eller fra de ansattes side, honoreres, og den dygtige og initiativrige skal selvfølgelig ikke nøjes med det samme udbytte af sin indsats som den mindre ydende.

Men formålet med at forøge produktiviteten er jo ikke, at alene de i vedkommende produktion medvirkende skal høste fordele herved, men at produkterne skal blive billigere for dem, der køber dem, dels for at gøre dem konkurrencedygtige og dermed muliggøre høj beskæftigelse, dels for gradvis at højne den almindelige levestandard i vort samfund. Det må derfor nødvendigvis dreje sig om hos den enkelte at tilvejebringe en mentalitet, der ikke alene indebærer det primære, menneskelige ønske om at få noget ekstra ud af en forøget indsats, men også omfatter en forståelse af, at den, der yder en sådan forøget indsats, ikke kan få *hele* den øjeblikkelige gevinst deraf, thi i så fald vil anstrengelserne i det lange løb være mere eller mindre spildt.

Arbejdsgiveren såvel som arbejderen må tillige gøre sig klart, at der foruden den del af gevinsten ved rationaliseringen eller produktivetsforbedringen, der direkte må afgives for at gøre varen billigere for forbrugerne og dermed mere konkurrencedygtig, også i de fleste tilfælde må afgives en del, der indirekte (og på længere sigt) tjener samme formål. Netop i virksomheder med stigende produktivitet kan det være af afgørende betydning for at sikre fremtiden for sig selv og dermed også for dem, der arbejder i virksomheden, at en væsentlig del af den økonomiske vinding herved anvendes til afskrivninger og investeringer. Manglende tillid til, at virksomhedsledelsen virkelig anvender de stipulerede beløb hertil, kan kun virke som gift for alle bestræbelser for at fremme produktiviteten.

Industrilederne må på dette område være sig deres store ansvar bevidst og bør på enhver måde søge at vinde deres medarbejderes og arbejderstabs tillid. Den kan nemlig ikke købes — for som en amerikansk industrimand har sagt: »You can *buy* a man's time, you can buy a man's physical presence at a given place; you can even buy a measured number of skilled muscular motions per hour or day. But you cannot buy loyalty; you cannot buy the devotion of hearts, minds and souls. You have to *earn* these things ...«.

Det siger sig selv, at industrilederne først og fremmest under det daglige arbejde har rig lejlighed til at vise deres forståelse af disse ord, men jeg vil gerne her fremhæve den betydning, samarbejdsudvalgene har — eller kan få — på dette område. Efter de erfaringer, jeg har fra den virksomhed, hvortil jeg er knyttet, mener jeg, at meget kan nås ved, at der i så vid udstrækning som muligt gives samarbejdsudvalgenes medlemmer indsigt i selskabets økonomiske forhold og i dets tekniske og kommercielle dispositioner, såvel aktuelt som på længere sigt. Dette gør jeg på basis af en detaljeret gennemgang af selskabets årsregnskab, hvor hver enkelt post nærmere forklares og kommenteres, eventuelt ved sammenligning med tidligere årstal. Endvidere uddyber jeg selskabets — i forvejen ret fyldige — årsberetning på de punkter, jeg mener har særlig interesse for udvalgenes med-

lemmer, ligesom jeg naturligvis besvarer spørgsmål fra disse. Samarbejdsudvalgene er jo relativt unge institutioner, og det er forståeligt, at de endnu ikke overalt — og det gælder måske netop ved regnskabsgennemgangen — har fundet den form, der helt svarer til det formål, der var tiltænkt dem. Jeg ser imidlertid som sagt betydelige muligheder i denne institution, ikke mindst fordi de af medlemmerne stillede spørgsmål, der berører dispositionerne angående virksomhedens udvikling og fremtidsmuligheder i det hele taget, kan give anledning til en oplysende meningsudveksling, som sikkert, efterhånden som parterne mere og mere tilvænner sig denne form, vil give et voksende bidrag til forståelsen af den fælles interesse, der er for at fremme virksomhedens produktivitet og tekniske fremgang.

Den industrimand, jeg før citerede, udtalte endvidere, at den mest lovende enkelte kilde til produktivitet er »the human will to work«. Vi kommer herved atter tilbage til den gode vilje til at yde en personlig indsats. Der forlanges ikke en forceret arbejdsydelse, men den kostbare arbejdstid og de dyre anlæg og materialer må ved fælles indsats udnyttes uden unødvendigt spild — dette burde være så selvfølgelig, at det ikke kunne give anledning til divergenser.

Det er derfor også glædeligt at mærke, at der i de senere år er skabt stigende forståelse herfor, dels blandt industriledere og dels hos mange arbejdere og hos deres faglige og politiske ledere; men det kan jo ikke nægtes, at man til tider møder en kølig eller dog meget betinget tilslutning til produktivitetsideen, fordi skyggerne fra tredivernes store arbejdsløshed endnu spores og kan forlede arbejderne til at gøre deres interesse i højere produktivitet betinget af, at der garanteres dem »fuld beskæftigelse«, et — som det vil vides — ikke ganske entydigt begreb.

Det må imidlertid ikke glemmes, at netop svigtende produktivitet meget let kan føre til arbejdsløshed, hvorimod stigende produktivitet forøger vor konkurrencedygtighed både på eksportmarkederne og over for importen. »Arbejde skaber arbejde«.

Den overgangsarbejdsløshed, som rationalisering og stigende produktivitet kan medføre, må vi bekæmpe ved at gøre det muligt på rentabelt grundlag at starte nye produktioner og om nødvendigt at få flyttet arbejdskraft fra sted til sted trods eventuelle bolig- og trafikvanskeligheder eller fra et fagområde til et andet, når udviklingen kræver dette. Ubevægelighed på arbejdsmarkedet kan blive en hindring for både produktivitet og beskæftigelse, og det er derfor af den største betydning, at der gøres et målbevidst arbejde for både geografisk og fagligt at fremme arbejdskraftens bevægelighed. Det må håbes, at den indledning, der hertil er gjort med nedsættelsen af Arbejdsmarkedskommissionen og de af denne udarbejdede betænkninger, må blive fortsat og intensiveret.

Vi har alle hørt om — og mange af os har set — de forhold, der i U.S.A.

er årsag til den meget høje produktivitet, der i almindelighed findes derovre. Særlig har man måske lagt mærke til, hvorledes der i alle kredse vises respekt og agtelse over for den, der ved større arbejdsindsats og initiativ når frem til en højere og bedre lønnet stilling. Det er det almindelige indtryk, at amerikanerne er mere »productivity-minded« end de fleste europæere. Der har også været talt og skrevet meget herom og om mulighederne for at fremelske en tilsvarende indstilling under vore forhold. Det er karakteristisk for englænderne, at de mener, at den bedste vej hertil er at appellere til sportsinstinktet ved at påpege, hvad der faktisk præsteres andetsteds under tilsvarende forhold, og udfordrende spørge: »Er vi ikke i stand til at præstere det samme?« En sådan »challenge« vil ofte være virkningsfuld. Det er meget almindeligt at sætte et ansporende mål, »a target« for en virksomheds produktion i et vist tidsrum. Det kan i denne forbindelse nævnes, at det engelske produktivitetsblad — svarende til vort fornylig startede »Produktivitets Nyt« — netop har titlen »Target«.

Det har undertiden været hævdet, at en medvirkende årsag til den høje produktivitet i U.S.A. var, at lønmodtagerne kunne få noget attråværdigt for deres penge: biler, køleskabe, fjernsynsapparater o.s.v. Endnu er vort land ikke så velsitueret, at der i almindelighed kan stilles vore arbejdere tilsvarende goder i udsigt; men vi kan dog pege på, at nu, hvor krigs- og efterkrigsårenes store varemangel i alt væsentligt er afhjulpet og en række restriktioner derfor ophævet, vil en stigende produktivitet muliggøre stedse større og mere varierede købsmuligheder, hvorimod stagnerende produktivitet vil føre til det modsatte resultat. Også herhjemme gælder det amerikanske slagord »the better we produce, the better we live«. Kan vi blot gøre kagen tilstrækkelig stor, finder vi også nok i vort gennemdemokratiske samfund ud af en rimelig fordeling. Fortaber vi os derimod på forhånd i smålige fordelingsdiskussioner, går det meget let ud over kagens størrelse.

*

Skal jeg til afslutning prøve kort at give udtryk for nogle af de betragtninger, jeg som praktisk industrimand har anstillet vedrørende produktivetsproblemet, når der ses *fremover*, vil jeg præcisere dem således:

1) Det er af afgørende betydning for vort beskæftigelses- og valutaproblem, at vi kommer med i den produktivitetssøgning, som kendetegner industriens udvikling rundt omkring i verden, og at vi indhenter, hvad vi under en lang årrækkes særegne forhold måtte have forsømt.

2) Det er først og fremmest erhvervets og industrivirksomhedernes opgave — i samarbejde med deres arbejdsledere og arbejdere — at gennemføre rationalisering og produktivitetssøgning i praksis.

3) Det offentlige kan medvirke til produktivitetens fremme ved at støtte oplysnings- og uddannelsesarbejdet, eventuelt ved at udbygge det omtalte Produktivitetscenter, og navnlig ved at skabe et produktivitetsfremmende

klima, hvor bl. a. skattetrykket i almindelighed og en beskatning af henlæggelser til anlæggenes fornyelser i særdeleshed ikke hæmmer stigende produktivitet.

4) Vi kan kun gøre os håb om at komme ind i en udvikling med stigende produktivitet, hvis der i almindelighed skabes forståelse hos befolkningen for produktivitetens betydning for forbrugere så vel som for produktionslivet, og hvis samme forståelse i særdeleshed skabes hos industrilederne og hos deres funktionærer og arbejdere.

5) Det er imidlertid ikke nok at forstå betydningen heraf. Der må hos de flest mulige — såvel inden for arbejdsgivernes, arbejdsledernes som arbejdernes kreds — oparbejdes en fast vilje til at yde en kraftig personlig indsats, som ikke gøres betinget af, at der i alle tilfælde kan regnes med en omgående belønning herfor, selv om en påviselig ekstra arbejdsydelse så vidt muligt bør honoreres direkte. Produktivitetsfremmende lønningssystemer bør anvendes i størst muligt omfang.

6) Interessen for høj produktivitet bør indgå i de naturlige arbejdsvaner hos alle inden for produktionslivet og være et incitament, der appellerer til de fleste menneskers sunde sportsinstinkt. Der kan aldrig ske noget galt ved at præstere sit bedste; men det kan blive skæbnesvangert at filosofere for meget over, med hvor lille en indsats man måske vil kunne slippe igennem.

7) Arbejdsgiverne og deres ledende medarbejdere bør tillægge produktionsplanlægning til mindste detalje — herunder hensynet til Simplifikation — Standardisering — Specialisering og til transportproblemerne — den allerstørste betydning og må ofre, hvad der er formålstjenligt herfor, således at de manuelle arbejdere forstår, at der ikke stilles krav til dem alene, og at der ikke kræves forøgede præstationer ud over, hvad der er opnåeligt med et rimeligt tempo og fuld udnyttelse af arbejdstid, materiel og materialer — de bør tværtimod mærke, at de lettes for unødigt besvær og får større arbejdsglæde ved at se forøgede resultater af deres indsats.

DANSK LANDBRUGS STILLING I DEN INTERNATIONALE KONKURRENCE¹⁾

Af AKSEL MILTHERS

HVER dag og hver uge har sine aktuelle afsætningsproblemer, når de danske landbrugsprodukter skal møde konkurrencen i andre lande, og hvert år har på noget længere sigt sine overvejelser om handelsaftaler og økonomisk politik. Vi kan også vove os ud på det mest usikre og forsøge at se de mulige linier for udviklingen over en fjernere fremtid. Jeg har valgt i dette forsøg på en orientering at lægge hovedvægten ikke på de dagsaktuelle skiftende begivenheder og ikke på det meget fjerne, men på at belyse det, der har betydning for udviklingen i de kommende år, så vidt som det kan have relation til vore dispositioner, landbrugsmæssige eller økonomisk-politiske. Hovedemnet må derefter blive Danmarks stilling inden for den udvikling, der foregår på markedet i *Vesteuropa*, d. v. s. det område, der hører under den europæiske økonomiske samarbejdsorganisation, O.E.E.C., fordi hovedmarkedet for landbrugsprodukter i den internationale omsætning efter alt at dømme i en overskuelig fremtid vil være, hvor det har været hidtil, nemlig i *Vesteuropa*. De fjernere markeder må for så vidt komme i anden række, som de mængder, der her er tale om, er så meget mindre, men det skal ikke overses, at disse mindre mængder kan have en forholdsvis stor økonomisk betydning som supplement ved afsætning af en overskudsproduktion i forhold til det europæiske marked, og i en fjernere fremtid vil denne afsætning måske kunne få stigende betydning.

I årene efter krigen har *Vesteuropa* trods alle selvforsyningsanstrengelser genindtaget sin stilling som marked for landbrugsprodukter. I den stærke stigning af verdenshandelen som helhed målt i værdi har *Vesteuropa* ganske vist ikke helt fulgt med, men derimod nok målt i kvantum. Straks efter krigen var de vesteuropæiske landes internationale handel målt i kvantum kun halvdelen af handelen før krigen, 1949 havde den nået ligestilling med før krigen, og nu (1951) er den omtrent 50 % højere, medens den samlede verdenshandel er 40 % over handelen før krigen. For landbrugsprodukter taget alene er det europæiske markeds dominerende stilling opretholdt. En meget enkel fremstilling af forholdet mellem verdensdelene viser, at før krigen havde Europa uden Rusland (iflg. en opgørelse af Det internationale landbrugsinstitut i Rom for årene 1934—38) 30 % af verdens landbrugs-

¹⁾ Foredrag i Nationalekonomisk Forening den 18. februar 1952.

produktion, men 37 % af verdens forbrug af landbrugsprodukter. Med differencen 7 % vil det sige, at Europa måtte indføre en femtedel af sit forbrug, og disse tal er ikke væsentligt anderledes nu (iflg. FAO's indekstal for verdens produktion og forbrug).

Af det samlede verdensforbrug af landbrugsprodukter vandrede 7 % fra de andre verdensdele til Europa, og omtrent det samme er tilfældet nu. Alle de andre verdensdele havde og har også nu enten balance mellem værdien af den samlede produktion og samlet forbrug eller et nettooverskud, men de enkelte verdensdeles andel i overskudet har ændret sig. Før krigen var Nordamerika og Sovjetrusland i balance, og Europas underskud på 7 % af verdensforbruget modsvarede af overskud fordelt nogenlunde ligeligt mellem de andre verdensdele, men efter krigen er Asiens overskud gået tilbage til balance (fra 2 % af verdensforbruget til 0), Sydamerika er også gået tilbage (fra 2 til 1 %), Australien—New Zealand og Afrika har bevaret placeringen med henholdsvis 2 % og 1 % både før og efter krigen, medens Nordamerikas tidligere balance er blevet til et overskud på 3 % af verdensforbruget.

Kan det ventes, at dette billede med Europa som det udprægede underskudsområde, det dominerende marked for landbrugsprodukter, vil ændre sig? Det kan det næppe. Det kan ikke ventes, at der andre steder i en nogenlunde overskuelig fremtid vil udvikles områder med økonomisk struktur som den, der har gjort Europa til det store internationale marked for landbrugsprodukter. Det karakteristiske her er jo et område med en befolkningensmængde, der betydeligt overstiger disse landes egen ernæringsbasis under hensyn til levelfod og købeevne udviklet på grundlag af stærk industrialisering og støttet af koloniherrredomme og investeringer i mindre udviklede områder.

De tætbefolkede lande i *Asien* vil have et stærkt voksende behov for føde-midler alene som følge af den stærke befolkningstilvækst, der ikke viser tegn til at ville svækkes, og behovet ville yderligere forøges, hvis man skulle gøre sig håb om at tilvejebringe en tilfredsstillende ernæringsstandard. Disse problemer vil ikke i større udstrækning løses gennem udvidet handel med andre områder af verden, men kun gennem en sideløbende udvikling af både industri og landbrug. Regelmæssig import af føde-midler i større stil fra de traditionelle eksportlande vil der næppe blive tale om, derimod nok om spredte markeder for specielle kvalitetsprodukter, som kan efterspørges af mere velstillede befolkningslag. En højt udviklet dansk fødevareindustri skulle have gode muligheder for at tage del i udnyttelsen af sådanne markedsbetingelser.

I *Afrika* og i dele af *Latinamerika*, hvor man ligeledes finder store områder med en utilstrækkelig ernæret befolkning, vil situationen i de store træk være den samme, selv om disse verdensdele har nettoeksport af land-

brugsprodukter. Betingelserne er ikke tilstede for en så stærk udvikling af de ikke landbrugsmæssige erhverv, at der her igennem skulle kunne skabes basis for større import af fødemidler, men dog en vis mulighed for at der gennem produktionens specialisering og en velstandsudvikling i al fald for en del af befolkningen vil skabes basis for nogen import af specielle produkter, hvori en dansk fødevareindustri kan være interesseret.

Hvad angår de teknisk og økonomisk højt udviklede områder af den overøiske verden som *Nordamerika, Australien og New Zealand* må udviklingen både på kortere og på noget længere sigt forventes at være den, at disse landes egen landbrugsproduktion vil forøges i takt med en voksende efterspørgsel, hvad enten den er fremkaldt af befolkningsforøgelse eller af ændring i krav til føden. Alsidigheden i disse landes produktionsmuligheder vil ydermere hæmme dannelsen af marked for specielle produkter, men på den anden side vil købeevnens højde virke i retning af at skabe muligheder for afsætning af særlige kvalitetsvarer, såfremt markedet ellers holdes åbent derfor. Desuden vil i Nordamerika balancen mellem landbrugsproduktionen og hjemmemarkedet ikke være tilpasset så nøjagtigt, at der ikke i perioder kan opstå et deficit at dække gennem import.

Endelig må nævnes området *Sovjetrusland og Østeuropa*, hvor udviklingen i de forhold, der her behandles, er karakteriseret af stærk befolkningstilvækst og en stærk omformning af den økonomiske struktur med industrialisering i kraftig vækst og forskydning af det store befolkningsoverskud på landet over til byerhvervene. På det nuværende udviklingstrin for landbruget såvel i Sovjetunionen som i Østeuropa er der ikke tvivl om, at man har et stort behov for husdyrprodukter, og der kan under passende varebytteforhold blive tale om en fødevareimport i disse lande, men noget stabilt marked kan der næppe ventes og slet ikke på længere sigt, fordi disse lande selv har så store muligheder for at lade befolkningstilvækst og industriel ekspansion følge af fremgang i landbrugsproduktionen.

Denne forenkledte skitse af behovet for landbrugsprodukter på de *fjernere markeder* kan resumeres således, at der er aktuelle afsætningsmuligheder for en højt udviklet fødevareindustri, og disse muligheder kan blive af endnu større betydning i fremtiden. Hermed tænkes på den mulighed, at de europæiske lande engang — dog formentlig ikke i en nær fremtid — når til større resultater i egen forsyning også med husdyrprodukter, medens Danmark har fortsat sin industrielle udvikling og øget sit hjemmemarked. Det vil da ikke være unaturligt — hvis vi tør give os fantasien lidt i vold — at tænke sig landet i besiddelse af en højt udviklet fødevareindustri, hvis specialiserede kvalitetsprodukter kan finde vej til markeder spredt ud over andre dele af verden. Men vil vi holde os til den nærmere overskuelige fremtid, så er som sagt hovedinteressen knyttet til Vesteuropas marked.

Det *vesteuropæiske marked* for landbrugsprodukter og vor egen stilling

i konkurrencen her har man fået en mulighed for at få belyst på en måde, vi ikke tidligere har kendt, nemlig gennem vor deltagelse i O.E.E.C. Dels er O.E.E.C. selv medvirkende til at forme vilkårene for konkurrencen inden for dette markedsområde, dels fremskaffes gennem O.E.E.C. et omfattende statistisk materiale til bedømmelse af produktion og afsætning, og dels har vi gennem rapporternes udtalelser og gennem forhandlingerne megen lejlighed til at se vore egne forhold i sammenligning med andre lande bedømt af andre landes repræsentanter. Navnlig de sidste 1½ års skærpede kamp om liberaliseringen af handelen med landbrugsprodukter har bidraget til at kaste lys over stillingen. Samarbejdet har nu varet 4 år, hvoraf de første 2 år var præget af Marshallplanens gennemførelse og virkninger til opnåelse af en genopbygning af produktionen, så den også for landbrugets vedkommende nåede op på førkrigs-niveauet. Men iøvrigt var målet en produktionsforøgelse, der kunne rette den vesteuropæiske betalingsbalance op i forhold til den vestlige halvkugle.

I sommeren 1950 foretoges en omfattende gennemgang af de enkelte landes landbrugsproduktion og deres indsats til fremme af den fælles europæiske selvforsyning, og der var her rig lejlighed til at drøfte de enkelte landes produktion under hensyn til virkningerne af den friere konkurrence, som ville blive følgen af den liberaliseringspolitik, O.E.E.C. samme år havde begyndt at føre ud i praksis. Allerede her viste *den protektionistiske linie* sig stærkt med de importerende landes afgjorte utilbøjelighed til at indstille sig på friere konkurrence for husdyrproduktionens vedkommende. Produktionsomkostningernes tilpasning under forskellige prisniveauer spiller naturligvis en meget væsentlig rolle, men ved siden heraf viste sig en udbredt erkendelse af, at utilstrækkelig effektivitet præger store dele af det beskyttede landbrug i importlandene sammenlignet med landbruget i de udprægede eksportlande som Holland og Danmark.

Der henvises hyppigt til det meget store antal af helt små landbrug på nogle få ha, hvor opretholdelsen af husdyrproduktionen er nødvendig for familiernes beskæftigelse og underhold, selv om produktionsteknikken er bag efter i udvikling. Det er sikkert også rigtigt, at disse brug (som er betydeligt mindre end f. eks. den ejendomsstørrelse, der tilstræbes opnået gennem den danske jordlovgivning) vil kunne komme i vanskeligheder under en skærpet konkurrence, men det kan på den anden side heller ikke fragås, at manglende effektivitet præger et stort tal af de normale familiebrug og større landbrug, som har de fornødne tekniske muligheder for at rationalisere bedriften under pres af en stærkere konkurrence. Et andet forhold, som er en svær hindring for rationel produktion, og som det vil være en vanskelig og langvarig opgave at ændre, er den i Mellem- og Sydeuropa udbredte jordfordeling under landsbyerne med den enkelte ejendoms ofte lille areal delt op i talrige små marker spredt omkring på byens område.

Både i Frankrig og Tyskland arbejdes der med udskiftningsplaner, men med den fulde gennemførelse har det lange udsigter. Under gennemgangen af de enkelte lande fremdroges iøvrigt de talrige mangler, der forårsager utilstrækkelig effektivitet. Blandt dem, der vil være noget seje at få bugt med, er den utilstrækkelige konsulentvirksomhed og landbooplysning især i Frankrig og Sydeuropa.

Samtidig med at man i 1950 konstaterede den betydelige fremgang i landbrugsproduktionen, voksede også erkendelsen af, hvor vigtigt det var at give landmændene tillid til, at produkterne ville kunne finde sikker afsætning til priser, der kunne dække omkostningerne. For importlandene betød dette i almindelighed garanterede priser og beskyttelse gennem importbegrænsninger og told. For eksportlandene betød det liberalisering, og England pegede på stabilisering gennem langtidskontrakter. Disse synspunkter kom stærkere frem under den særlige serie af indgående og langvarige *liberaliseringsforhandlinger* for landbrugsprodukterne, som gennemførtes i efteråret 1950 og foreløbig afsluttedes i januar 1951 med et for eksportlandene ganske utilfredsstillende resultat. Importlandene fastholdt deres vægring ved en videregående åbning for konkurrencen inden for husdyrproduktionen, og Danmark måtte fortsat se sig i den situation, at liberaliseringspolitikken gav industrilandene fordele, medens vi ikke kunne opnå noget af betydning for vore vigtigste eksportvarer.

I foråret 1951 lød der i O.E.E.C. fornyede signaler, der igen kaldte til samling om den opgave at *forøge landbrugsproduktionen*. Man frygtede knaphed på fødevarer, og baggrunden var Koreakrigens virkninger, rustningerne og deres krav til produktionsmidler og derunder også arbejdskraft. Danmark stillede sit bestemte krav om, at planer om øget landbrugsproduktion måtte kombineres med undersøgelse af liberalisering som et af midlerne til at nå målet. I landbrugets underkomite for produktionsplaner og senere i landbrugskomiteen lykkedes det at få anerkendt det efter min opfattelse sagligt rigtige standpunkt og nå til enighed om, at en videregående liberalisering ville bidrage til opnåelsen af en udvidet og effektiv produktion, selv om der på kort sigt i nogle lande eller områder kunne skabes overgangsvanskeligheder, der kunne virke i modsat retning. Man er enig om, at husdyrproduktionen under de forbedrede afsætningsvilkår vil fremmes i eksportlandene i forbindelse med udvidet intensiv foderproduktion, og at konkurrencen vil tilskynde til at forbedre effektiviteten og sænke produktionsomkostningerne i importlandene, der hvor dette er teknisk muligt. Denne anbefaling fra produktionskomiteen og landbrugskomiteen har imidlertid ikke hjulpet meget. Under de følgende drøftelser mellem landbrugskomiteen og handelskomiteen delte man sig igen i de to grupper import- og eksportlande, der påny fremsatte hver sine nu velkendte særlige synspunkter.

En fornyet behandling fik problemerne i en særlig ekspertgruppe vedrørende landbrugsproduktionens forøgelse, som var indkaldt sidst på året i anledning af rådets kendte erklæring af 29. august 1951 om en almindelig *produktionsudvidelse på 25 %* over en femårsperiode. Man anerkender, at såfremt rådets forventning om udvidet købekraft i rustningspolitikens kølvand viser sig at blive opfyldt, kan der ventes en forøget efterspørgsel udover den, der skyldes befolkningstilvæksten. Efter den forbedring, der siden krigen har fundet sted i den almindelige ernæringstilstand med en tilfredsstillende forsyning i kalorier, må det ventes, at en øget efterspørgsel i Vesteuropa vil vende sig til husdyrprodukter, sukker, frugt og grønsager. Forøget import til Vesteuropa udover den nuværende kan ikke ventes, måske bortset fra sukker og olieprodukter. Hvis den øgede efterspørgsel skal dækkes, må det derfor ske ved forøget produktion i Vesteuropa først og fremmest ved øget produktion af foderafgrøder. Ekspertgruppen anviste de tekniske veje til produktionens forøgelse og pegede på de økonomiske og handelspolitiske foranstaltninger, der må være nødvendige forudsætninger for sådanne planers gennemførelse. Her stod man så igen over for spørgsmålet om *liberalisering og konkurrencens virkninger*, og denne gang var det muligt at behandle spørgsmålet mere konkret, fordi der er tale om en vis udvidelse af produktionen inden for den kommende 6 års periode.

I hvilken udstrækning har de forskellige lande eller typer af lande nu mulighed for at bidrage til produktionsforøgelse. Det vil formentlig have nær sammenhæng med dels størrelsen af de ikke udnyttede muligheder i de forskellige lande, dels den grad af effektivitet i udnyttelsen som de på det nuværende stadium har nået. På langt sigt må man forvente, at de mindre udviklede lande har de største ressourcer og mulighed for den største forholdsmæssige fremgang, men på så kort sigt, som der her er tale om, må man forvente, at den allerede opnåede effektivitet vil være af særlig betydning for en hurtig yderligere udvikling. Da eksportlandene står højt med hensyn til effektivitet, må konklusionen blive, at eksportlandene, hvis produktionsudvidelsen gennemføres, må forventes at udvide med en procent, der er højere end den gennemsnitlige. Da disse landes forbrug af fødevarer derunder også af husdyrprodukter i forvejen er stort, vil de formentlig ikke deltage i væsentlig grad i en forbrugsforøgelse, og alt i alt vil deres andel i produktionsudvidelsen føre til en væsentlig udvidelse af den intereuropæiske handel. Med andre ord vil foranstaltninger på den handelspolitiske arena, der kan muliggøre en udvidet handel, også være en nødvendig forudsætning for den tilstræbte produktionsudvidelse, og liberaliseringskravet vil således støttes ved disse betragtninger.

Der er i O.E.E.C. foretaget en del beregninger over de forskellige områders muligheder for at tage del i en sådan produktionsforøgelse, og alt i alt støtter resultaterne den antagelse, at en væsentlig udvidelse af den

intereuropæiske handel vil blive følgen, men der kan ved beregningerne lægges forskellig vægt på de to forhold: det nuværende niveau for teknisk effektivitet og de uudnyttede reserver.

Produktiviteten er belyst gennem talrige sammenligninger mellem O.E.E.C.-landene. Når den samlede landbrugsproduktion i værdi måles *pr. arealenhed* ligger gruppen af de små lande Holland, Schweiz og Danmark højest med (1948/49) 293 — 215 dollars pr. ha. Længere nede kommer England, Tyskland, Frankrig og Italien med ca. 165 dollars pr. ha, længst nede Portugal og Tyrkiet med kun 106 og 64 dollars pr. ha. Måles høstudbytte pr. ha eller mælkeudbytte pr. ko får man lignende rækkefølge frem. Beregninger, hvorved man har søgt at borteliminere naturens forskelligheder, peger i retning af at understrege de højt producerende landes produktivitet endnu stærkere i modsætning til f. eks. England, Frankrig og Italien. Udbytte *pr. mand* var før krigen (iflg. O.E.E.C.) Danmark 678 dollars, England 551, Holland—Belgien 459, Frankrig 380 og Italien 174. (Andre undersøgelser placerer England efter Holland). *At Danmarks landbrug blandt de europæiske lande er placeret højt, hvad angår udnyttelse af sit naturlige grundlag og sin arbejdskraft, kan der ikke være tvivl om.*

Vil man i forbindelse med disse sammenligninger medtage de oversøiske lande med højere udviklet teknik (U.S.A., Canada, Argentina, Australien og New Zealand) viser det sig, som almindelig kendt, at de, så ekstensivt som deres landbrug drives, er stærkt underlegne med hensyn til jordens udnyttelse, men overlegne i arbejdskraftens udnyttelse, og så er der dog at lægge mærke til, at udbyttet pr. mand i U.S.A. og Canada gennemsnitligt ikke er meget større end i Danmark.

Tager man hensyn til de *udnyttede reserver* kommer Tyrkiet blandt O.E.E.C.-landene ind som nr. 1. Her kan nye arealer indvindes og teknikken forbedres, men det vil tage tid. Dernæst findes der store uudnyttede produktionsmuligheder navnlig i hele den sydlige del af O.E.E.C.-området omfattende en stor del af Frankrig, hvor moderne landbrugsmetoder kun er lidt anvendt, men også her vil udviklingen tage tid. Den største forholdsvis produktionsudvidelse kan muligvis ventes i lande som England og Tyskland, der på een gang har betydelige utilstrækkeligt udnyttede muligheder i mindre effektivt udnyttede vedvarende græsarealer og en landbostand, der har betingelser for nogenlunde hurtigt at gennemføre en intensivering. At også et land som *Danmark*, når de økonomiske forhold er til gunst derfor, har teknisk mulighed for en betydelig produktionsudvidelse, kan der næppe være tvivl om. Midlerne vil være de velkendte og navnlig omfatte den større produktion af foderafgrøder, vi i de seneste år er inde på.

Sammenligninger af de *priser*, landbruget i O.E.E.C.-landene opnår, understreger det faktum, at dansk landbrug inden for denne kreds sælger til relativt lave priser. Det forekommer, at enkelte priser kan være lavere i et

andet land, men i det store og hele er stillingen den, at O.E.E.C.-landene under en eller anden form udnytter deres hjemmemarked til at sikre landbruget højere priser.

Det er vanskeligt at få fuldt brugbare sammenligninger af omkostningsniveauerne, selv om det kan ses, at de har tendens til at indstille sig efter de højere niveauer, som salgspriserne angiver. Det synes da også, at prisudviklingen ikke har stillet dansk landbrug væsentligt ugunstigere end landbruget i andre lande i Europa, dog har udviklingen f. eks. tilsyneladende været landbruget gunstigere i Holland.

Ved en sammenligning med oversøiske lande ses (ved sammenholdelse af indekstal for henholdsvis producentpriser og priser på produktionsfaktorer), at udviklingen her ikke — bortset fra Australien — stiller sig væsentlig forskelligt fra bevægelsen i Danmark. For Australien gælder det specielle, at uldprisen synes at have presset dette lands prisniveau højt op, medens det new zealandske prisniveau stadig er lavt. Det ses da også, at eksempelvis smørproduktionen er stagnerende i Danmark, direkte faldende i Australien, men stigende i New Zealand, vel i nogen grad et udtryk for, hvordan landenes landbrug reagerer over for de gældende priser på husdyrprodukter, priser der for de nævnte lande i det væsentlige bestemmes af de aftaler, der kan opnås med England.

Til slut nogle bemærkninger om den videre udvikling på det europæiske marked. I kraft af sin effektivitet står dansk landbrug i konkurrenceevne nærmest på linie med det hollandske og almindelighed ret stærkt over for de øvrige lande, hvor det har lejlighed til at konkurrere.

Andre landes i almindelighed svagere effektivitet sammen med forskellen i prisniveauer gør det vanskeligt at gennemføre den af os ønskede liberalisering. Danmark må fortsat fastholde denne linie og arbejde for at søge O.E.E.C.-principperne virkeliggjort også på dette område, således at der åbnes et større marked med de almindelige fordele for os selv og for en fælles europæisk udvikling, der efterhånden kan forventes. Men selvfølgelig kan vi ikke lukke øjnene for, at liberalisering vil fremkalde overgangsvanskeligheder. Fremkaldt af hensynet til disse vanskeligheder har vi set fremsat en række planer om *et fælleseuropæisk marked for landbrugsprodukter*. Formålet med planerne er for så vidt det samme: Stabilisering af forsyninger, produktionens tilpasning til behovet og dermed sikring af afsætning og priser for landbruget. For dansk landbrug er der god grund til at være tilbageholdende, ikke mindst m. h. t. den eventuelle omfattende myndighed, der kan blive tillagt den øverste ledelse. Men man bør være med til at studere de muligheder, som planerne kan frembyde i retning af at skabe en overgang til et stort åbent marked under friere forhold.

DYNAMISKE BETRAGTNINGER OVER BEREDSKABS- OG SPEKULATIONS- MOTIVET FOR LIKVIDITET

AF HEINRICH SCHLEBAUM LARSEN

FORMALET med nedenstående betragtninger har været at yde et bidrag til at udvide likviditetspræferenceteorien i dynamisk retning bl. a. for derigennem at åbne vejen for en grundigere empirisk undersøgelse af sammenhængen mellem pengemængden og rentens højde. Der er derfor set bort fra en række udvidelser af de rent statiske teorier i retning af hensyntagen til institutionelle forhold, ændringer i obligationsmængden o. s. v. Udgangspunktet er likviditetspræferencekurverne, sådan som de stort set forelå i General Theory. Det giver fremstillingen en noget begrænset gyldighed, men forfatteren har ment, at der opnåedes så store fremstillingstekniske fordele herved, at det kunne opveje ulemperne.

Beredskabsmotivet.

Keynes antager (i General Theory), at beredskabs- eller forsigtigheds-motivet til at foretrække kasse er upåvirket af renteniveauet som sådant og alene påvirkes via påvirkningen af indkomstsummen. Andre (Jørgen Pedersen) mener, at beredskabsmotivet ikke spiller nogen rolle, hvor der findes et organiseret pengemarked. Der er imidlertid meget, der taler for, 1) at beredskabsmotivet kan spille en rolle på det danske pengemarked, 2) at kassebehovet som følge af beredskabsmotivet alt andet lige er størst, når pengemarkedet er stramt og renten høj, og 3) at det er konjunkturfasen mere end indkomsthøjden, der bestemmer likviditetspræferencen som følge af beredskabsmotivet.

De to første punkter kan behandles rent statisk. De der antydte forhold hænger sammen med, at der i realiteten sker en desorganisering af dele af pengemarkedet, når markedet strammes, og renten stiger. Renten ophører med at fungere som regulator, og forskellige former for kreditrationering fra bankernes side træder i funktion. Der er derfor ikke længere sikkerhed for, at man kan få lån, selv om man møder med normal sikkerhed og er villig til at betale prisen.

Går man over til en dynamisk behandling, fremkommer der yderligere impulser, som taler i retning af, at likviditetspræferencen vil være høj ved

stigende rente, selv om renten ikke har nået et så højt niveau, at penge-markedet er blevet desorganiseret. Befinder man sig i en opgangskonjunktur, vil der uden tvivl være en bevidsthed om, at bankerne før eller siden vil rationere kreditten, og at dette vil ske på et tidspunkt, da obligationskurserne er lave. Beredskabsmotivet vil derfor trække i retning af, at man sikrer sig banklån og/eller afskiber obligationer under et fremadskridende opsving, medens man reagerer modsat under en nedgangskonjunktur.

Disse tendenser forstærkes af, at mulighederne for at gøre den slags forretninger, som mobiliserer »beredskabskassen« (f. eks. uforudsete køb af varelagre, når priserne begynder at stige kraftigt), er større ved en stigende end ved en faldende konjunktur.

Resultatet bliver således, at »beredskabskassen« alt andet lige er størst, når renten er høj, men at den ved samme rentehøjde vil være større på den stigende end på den faldende konjunktur.

De her fremførte dynamiske betragtninger minder en del om spekulationsmotivet, men adskiller sig derfra ved, at et eventuelt salg af obligationer ikke sker med henblik på senere at købe de samme eller lignende papirer tilbage med en kursgevinst som resultat, men udelukkende for at sikre muligheden for at finansiere en fremtidig transaktion. Sondringen mellem beredskabskasse og transaktionskasse går her på, at beredskabskassen holdes for at imødegå uforudsete betalingskrav, medens transaktionskassen holdes til forudsete betalinger. Det må antages, at de her nævnte forhold også spiller en rolle for transaktionskassens størrelse.

Spekulationsmotivet.

Når man tegner den almindeligt kendte spekulationskurve for likviditetspræferencen, betragtes den i almindelighed som en statisk kurve. Den betegner ikke et forløb, men en række alternative situationer.

Den er imidlertid kun statisk i samme begrænsede forstand, som den partielle vareprisanalyses korttidsudbudskurve er det. De alternative tilstande, den beskriver, er ikke stationære tilstande. Kurven indeholder et forventningselement, som bevirker, at bevægelser langs kurven før eller siden kan medføre, at hele kurven forskydes. Tegner man en almindelig efterspørgselskurve (fig. 1), angiver kombinationen $p-v$ (punkt A) en af de kombinationer, som kan fremkomme bl. a. under forudsætning af, at det p , som indgår i kombinationen, vil være konstant i hele den periode, synsfeltet dækker. På samme måde for alle andre punkter på kurven. Ved likviditetspræferencekurven (fig. 2) er forventningsforudsætningen en anden. (I fig. 2 er alene indtegnet spekulationskurven). Kombinationen $i-m$ fremkommer ikke under forudsætning af, at i ventes at blive stående, men derimod under forudsætning af, at renten ventes at stige til i_0 inden for den periode, synsfeltet dækker. Hvis i ventedes at bestå, ville rente-

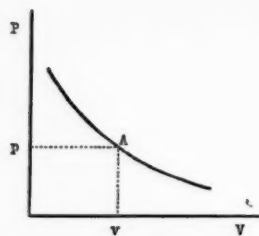

Fig. 1.

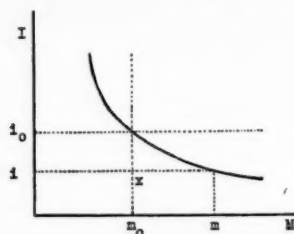

Fig. 2.

likviditetskombinationen i stedet blive $i-m_0$ (punkt x, hvor spekulationskassen kan betegnes som værende 0).

De undersøgelser, der er foretaget af de danske bankers likviditetspræference under krigen¹⁾, tyder imidlertid på, at den forventede fremtidige rente (i_0) ikke er nogen fast størrelse, men at den påvirkes af bevægelser på likviditetskurven. Hvis renten i længere tid har været i , vil den forventede fremtidige rente forskydes nedad fra i_0 , og sandsynligvis længere ned, desto længere i har været den gældende rente. Går der tilstrækkelig lang tid, kan i blive den forventede fremtidige rente, hvorefter vi vil få en helt ny likviditetspræferencekurve gennem punktet x.

Formen af de nye likviditetskurver, som fremkommer, trænger dog til en nærmere analyse. Vi forudsætter (fig. 3), at den forventede fremtidige rente i udgangssituationen er i_0 , at den dertil svarende spekulationskurve er L_0-L_0 , og at den aktuelle rente er i . Lad os endvidere forudsætte, at myndighederne (uden at have afgivet nogen erklæring derom, idet en sådan

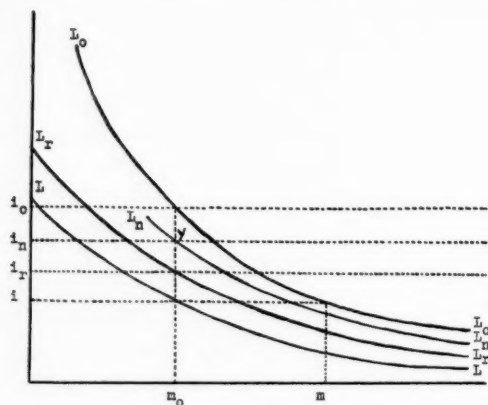

Fig. 3.

¹⁾ K. Philip: Forsøg på en statistisk måling af bankernes likviditetspræference, *Økonomisk Tidsskrift* 1948, nr. 3, og H. S. Larsen: Bankernes likviditetspræference, *Økonomisk Tidsskrift* 1949, nr. 1.

i sig selv ville påvirke renteforventningerne) vil fastholde renten på i og hele tiden tilpasser pengemængden efter dette formål. Når renten efter n år stadig er i , har det påvirket renteforventningerne, således at den forventede fremtidige rente nu er i_n . Vi må nu også få en ny likviditetskurve ($L_n - L_n$), som må gå gennem punktet y . På den nederste del vil kurven vel stort set have samme form som $L_0 - L_0$. Hvis renten derimod stiger over i_n , op i nærheden af i_0 , er det sandsynligt, at fremtidsforventningerne omgående skifter, således at man mere eller mindre gradvis glider over på den gamle kurve (nemlig hvis n er en forholdsvis kort periode, medens i_0 har været gældende i en lang årrække forud for nedsættelsen til i).

Efter r års forløb ($r > n$) er den forventede fremtidige rente måske yderligere forskudt til i_r , og vi får en ny likviditetskurve, $L_r - L_r$. Denne gang har i måske været gældende rente så længe, at selv en stigning op over i_0 ikke medfører nogen tilbagevenden til den oprindelige kurve før efter lang tids forløb. Går der endelig tilstrækkelig lang tid, må i blive den forventede fremtidige rente, og man får derfor kurven $L - L$.

Resultatet bliver altså, at medens den partielle efterspørgselskurve er gældende, når der er gået tilstrækkelig lang tid til, at tilpasningen kan finde sted, har *spekulationskurven* en langt mere begrænset gyldighed. Den oprindelige kurve *gælder fra det tidspunkt, da eventuelle kortsigtsspekulationer (jfr. nedenfor) er ophørt, indtil der er gået så lang tid, at bevægelsen langs kurven har fremkaldt en forskydning af kurven* eller eventuelt (jfr. $L_n - L_n$) af en del af denne. Og de følgende kurver har samme begrænsede gyldighedsområde.

Ser man bort fra korttidsspekulationen, kunne man anskueliggøre sammenhængen mellem renten, tiden og likviditetspræferencen i et tredimensionalt koordinatsystem. Forholdet kan også illustreres todimensionalt ved et kurvebundt. I fig. 4 er det forudsat, at i_0 har været gældende gennem lang tid og anses for den sandsynlige fremtidige rente, så længe renten ikke lang tid og anses for den sandsynlige fremtidige rente, så længe renten ikke lavere niveau. Inden for denne n -årige periode vil derfor spekulationskurven være $L_0 - L_0$ (hvilket er den almindeligt anvendte spekulationskurve). Har renten gennem n år været stabiliseret på i^1_n , vil likviditetskravet imidlertid være forskudt f. eks. til m^1_n idet den forventede fremtidige rente nu er forskudt til et sted mellem i_0 og i^1_n . Har renten derimod gennem n år været i^2_n , vil den forventede fremtidige rente forskydes til et sted mellem i_0 og i^2_n , hvorfor også spekulationskassen vil forøges f. eks. til m^2_n . Man kan nu tænke sig en kurve tegnet gennem punkterne x og y og andre alternative punkter fundet på samme måde. Denne kurve angiver, *hvor stort kassekravet vil være for hver enkelt rentesats, såfremt denne rentesats har været gældende gennem en periode på n år ($M_n - M_n$)*. Kurven er tegnet sådan, at den på et stykke omkring renten i_0 følger

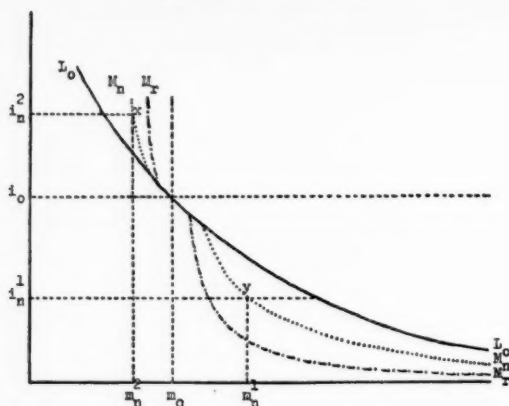

Fig. 4.

L_0-L_0 , idet det må antages, at mindre udsving fra i_0 ikke ændrer renteforventningerne, medmindre de pågældende afvigelser fra i_0 har været gældende i meget lang tid. Tilsvarende angiver M_r-M_n , hvor stort kassekravet vil være for hver enkelt rentesats, såfremt denne rentesats har været gældende gennem r år. Den er stejlere end M_n-M_n , og den må antages at have et kortere stykke tilfælles med L_0-L_0 . Går der tilstrækkelig lang tid, må man få en lodret linie gennem (i_0, m_0) , idet aktuel rente = forventet rente.

Medens kurven L_0-L_0 angiver den linie, man (bortset fra kortsigtspekulation) må bevæge sig ad ved ændringer af rentesatsen mellem år 0 og år n , kan man ikke betragte M_n-M_n som den linie, man (bortset fra korttidsspekulationen) må bevæge sig ad mellem år n og år $n+1$. I alle punkter på L_0-L_0 forudsættes samme forventede rente i fremtiden, nemlig i_0 . Hvert enkelt punkt på kurven M_n-M_n har derimod principielt sin egen forventede fremtidige rente. Dette anskueliggøres i fig. 5. Har renten i n år været

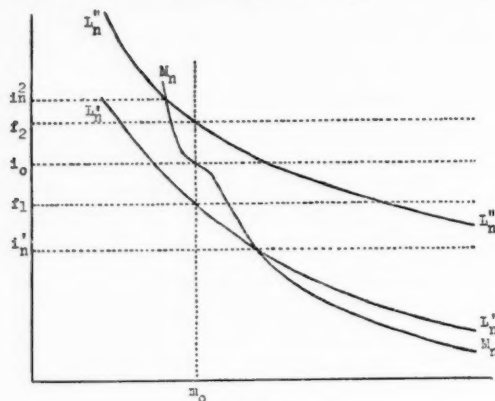

Fig. 5.

i_1^n , vil den forventede fremtidige rente være f_1 , og vi vil få $L'_n - L'_n$, som er en kurve svarende til $L_o - L_o$. Tilsvarende findes $L''_n - L''_n$ -kurven. De to L -kurver er i virkeligheden kurver, som svarer til kurven $L_n - L_n$ på fig. 3, og de i den forbindelse nævnte modifikationer med hensyn til eksistensen af kurvens øvre (og for $L''_n - L''_n$ nedre) ende gør sig derfor også gældende her.

Vi har i det foregående negligeret spekulationen på kort sigt. I det følgende skal disse spekulationer tages i betragtning i form af en lidt nærmere analyse af bevægelserne langt kurven $L_o - L_o$ på fig 2. Forudsætningen er altså nu, at renten ikke i den periode, vi betragter, afviger fra »normalrenten« i een bestemt retning så længe, at fremtidsforventningerne ændres.

I fig. 6 betragtes i_o som den forventede fremtidige rente, og vi starter fra en position, hvor i_o samtidig er den aktuelle rente.

Foregår der nu en kontraktion af pengemængden til m_1 , skulle renten efter kurven stige til i_1 (idet vi ser bort fra ændringer i transaktions- og beredskabskassen).

Hvis publikum og bankerne venter, at pengemængden vil reduceres yderligere med fortsat rentestigning som følge, vil de imidlertid spekulere i stigende rente og ikke i faldende (som kurven $L_o - L_o$ forudsætter).

Renten vil derfor i første omgang stige til et højere niveau, og først efterhånden, som man fæster tillid til, at en yderligere rentestigning ikke tilstræbes, vil man nå tilbage på $L_o - L_o$ -kurven. Bevægelsen op til i_1 må derfor antages at følge den stiplede kurve mellem i_o og i_1 . Bevægelsen mellem udgangsrenten og den højere rente behøver dog ikke at ske i eet stræk. Mindskes pengemængden fra m_o til m_2 gradvis, kan udviklingen således tænkes at følge den stiplede linie, idet publikum ind imellem venter, at renten nu er stabiliseret. Sker formindskelsen derimod hurtigt, så rentestigningen bliver meget brat, kan udsvingene fra $L_o - L_o$ -kurven blive betydelige (den prikkede kurve). I alle tilfælde må man vente, at en bevægelse opad langs kurven sker tilhøjre og en bevægelse nedad langs kurven sker tilvenstre for denne.

Hos den enkelte investor må enten den kortsigtede eller den langsigtede spekulation være udelukkende. Det betyder dog næppe, at det samme er tilfældet på markedet som helhed. Der findes antagelig store grupper, som ikke spekulerer på kort sigt. Det sagte må derfor opfattes på den måde, at når renten er stigende eller faldende, vil en større eller mindre procentdel af publikum spekulere på kort sigt, og at eventuelt spekuleringen på langt sigt bliver mere afventende.

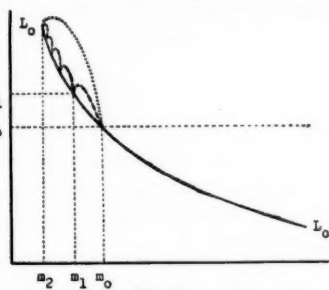

Fig. 6.

MEDDELELSER OG OVERSIGTER

FRA ØKONOMETRIENS VERDEN

Der har i de sidste år været arbejdet meget med økonomiens metodeproblemer. Samuelson's *Foundations of Economic Analysis* (1947) kan vel opfattes som et sådant arbejde i nationalekonomiens investeringssektor. Dette gælder også en af T. C. Koopmans redigeret monografi¹⁾ — udsendt af Cowles Commission — som i det følgende skal omtales.

Det er en naturlig ting, at det bliver Cowles Commission, som går i spidsen i dette arbejde. *Cowles Commission for Research in Economics* — dette er instituttets fulde navn — blev startet i 1932 som et arbejdscentrum »to encourage and conduct investigations into problems of current economic importance with particular reference to the application of statistics and mathematics in the solution of these problems«²⁾. Monografi nr. 10 lever i sjælden grad op til denne formålsparagraf.

Instituttet fik navn efter sin præsident og velgører — Alfred Cowles. I instituttets »Advisory Council« indtrådte Arthur L. Bowley, Irving Fisher, Ragnar Frisch, Witley C. Mitchell og Carl Snyder. Instituttet har fra sin start haft intim forbindelse med Econometric Society³⁾, idet de ved instituttet ansatte videnskabsmænd har deltaget i udgiverarbejdet af *Econometrica* samt medvirket ved tilrettelæggelsen af møder etc. Tillige er en stor del af instituttets arbejder blevet offentliggjort i *Econometrica*.

Igennem de forløbne 20 år har en lang række videnskabsmænd arbejdet som fast knyttet til Cowles Commission — eller nydt godt af miljøet ved gæsteophold. Blandt lederne af det daglige arbejde har været Theodore O. Yntema, Jacob Marschak og (for tiden) Tjalling C. Koopmans. Fast knyttet til instituttet for kortere eller længere perioder (som research associates) har været Harold T. Davis, L. Hurwicz, Oscar Lange, Jacob L. Mosak, Lawrence R. Klein, Don Patinkin, Franco Modigliani og Trygve Haavelmo — for blot at nævne et lille udvalg.

¹⁾ Tjalling C. Koopmans (edt.), *Statistical Inference in Dynamic Economic Models*, Cowles Commission Monographs, No. 10, John Wiley & Sons, Inc., New York 1950. 438 sider. Pris: \$ 6.00.

²⁾ *Decennial Report 1932—1941*, p. 1. En forholdsvis udførlig redegørelse for instituttets arbejde findes i disse rapporter, jfr. *Five-Year Report 1942—1946*, *Report for 1947* og tilsvarende for 1948/49, 1949/50 og 1950/51.

³⁾ *Econometric Society* blev grundlagt i slutningen af 1929 i Cleveland (U.S.A.) af en gruppe økonomer, statistikere og matematikere »... for the advancement of economic theory in its relation to statistics and mathematics« — som det hedder i selskabets »Constitution«. Det hedder videre, at selskabet skal »... promote studies that aim at a unification of the theoretical-quantitative and empirical-quantitative approach to economic problems and rigorous thinking similar to that which has come to dominate in the natural sciences«. Blandt stifterne var Ragnar Frisch, Harold Hotelling, Karl Menger, F. C. Milles, W. F. Ogburn, C. F. Roos, J. A. Schumpeter, Henry Schultz og Carl Snyder. Selskabet virker ved udsendelsen af kvartalstidsskriftet *Econometrica* samt ved afholdelsen af halvårige eller årlige møder i U.S.A., Japan og Europa.

En del af instituttets arbejde er blevet offentliggjort som »Cowles Commission Monographs«, af hvilke der til dato er kommet 13. Videre har man i de senere år udsendt alle af medarbejderne offentliggjorte artikler i en særlig række — »Cowles Commission Papers, New Series«. Man er her nået op på over 50 numre.

I overensstemmelse med sit formål har Cowles Commission dels taget aktuelle, »praktiske« problemer op (som f.eks. priskontrol — jfr. monografi nr. 9 — eller de økonomiske virkninger af atomkraften) og dels de mere generelle metodeproblemer — »grundforskningen«. Om man gennemlæser de årlige rapporter får man tilmed det indtryk, at vægten mere og mere lægges på disse metodiske problemer. Sat lidt på spidsen kan man måske sige, at der i Amerika er en arbejdsdeling mellem Cowles Commission samt nogle enkelte andre institutter på den ene side og de mere »praktisk orienterede« institutter på den anden side. Skulle man give eksempler på den sidste gruppe, synes det nærliggende at henvise til *National Bureau of Economic Research* i New York, der netop hele tiden har stillet sig helt konkrete empiriske opgaver, som har givet resultater i en række værdifulde (men metodisk måske lidt traditionelt behandlede) undersøgelser. Marschak indleder netop *Statistical Inference in Dynamic Economic Models* med at sige: »Quantitative economic study has a threefold basis: It is necessary to formulate economic hypotheses, to collect appropriate data, and to confront hypotheses with data.« Groft taget kan man da sige, at det er især de i tilknytning til det sidste problem opstående spørgsmål, som har optaget Cowles Commission, mens det snarere har været indsamlingen af data, som har optaget f. ex. National Bureau.

Efter økonometriens første Sturm und Drang-periode, hvor man opdagede regressionsteknikken og korrelerede alt med alt, blev det hurtigt klart, at denne helt mekaniske og ukritiske metode til bestemmelse af sammenhænge — efterspørgselskurver var det store nummer — ikke alene måtte føre til højst usikre resultater og ikke alene var skoleeksempler på, hvordan man »sometimes gets nonsense correlations«, men tillige ifølge de anvendte metoder var forudbestemt til at ramme ved siden af — således at man *a priori* var i stand til at kassere de fremkomne resultater. Det er ikke her muligt at gå i detaljer med udviklingen. Blandt økonomerne var det især Ragnar Frisch, som startede med påvisninger af »faldgruber«. Frisch begyndte også det mere konstruktive arbejde med at finde frem til »vandtætte« metoder til erstatning af den ukritiske anvendelse af de mindste kvadraters metode. Nævnes bør vel Frisch's konfluensanalyse¹⁾, som måske først og fremmest var en *praktisk* retningslinje til klaring af de øjeblikkelige vanskeligheder. Den kan vel ikke betragtes som en revolution, men var dog ikke desto mindre et meget centralt bidrag, som blev begyndelsen til enden på den »primitive« økonometris forsøg på at teste hypoteser og økonomiske sammenhænge. Uden at overse alle de øvrige bidragydere i 30'erne — der tænkes her først og fremmest på økonomerne og mindre på matematikerne og statistikerne — blev et foreløbigt holddepunkt nået med Haavelmo's artikel fra 1943²⁾, nærmere udformet i afhandlingen »The Probability Approach in Econometrics«³⁾.

Haavelmo drog i sin afhandling konsekvensen af 30'ernes debat i sit krav om

¹⁾ Jfr. også Haavelmo's artikel i den her omtalte monografi nr. 10: »Remarks on Frisch's Confluence Analysis and Its Use in Econometrics«.

²⁾ »The Statistical Implications of a System of Simultaneous Equations«, *Econometrica*, Vol. 11, Jan. 1943.

³⁾ *Econometrica*, Vol. 12, Supplement, July, 1944.

sandsynlighedsbetragtningen overfor de økonomiske relationer. Den her omtalte monografi nr. 10 kan vist kortest karakteriseres som en (teknisk) konsolidering af Haavelmo's afhandling — både dens kritik af de ældre metoder og (måske i endnu højere grad) dens påvisning af de veje, man må slå ind på. Der skal søges en (ganske grov) skitse af problemstillingen.

Når naturvidenskaberne foretager undersøgelser angribes problemerne statistisk — i den forstand, at man foretager gentagne målinger ud fra den betragtning, at målingen af de observerede variable er behæftet med en fejl. Denne målefejl så man væk fra i økonomien, når man sammenstillede en hypotese med virkeligheden. Målefejlene er stadig tildels ubehandlede — om end man er klar over deres existens. Værre (?) er det, at mens man i naturvidenskaberne i reglen kan nøjes med denne fejlkilde (og tilmed gøre den vilkårlig lille ved tilstrækkelig mange målinger), så kommer der i økonomien en extra vanskelighed derved, at man ikke ved studiet af en bestemt relation er i stand til at isolere de indgående variable. Man må følgelig arbejde med hele modellen på een gang, når man vil teste. Da man imidlertid ikke er i stand til at operere med nogen *fuldstændig* model, men må udnævne visse variable og visse sammenhænge til mere vigtige end andre, bliver resultatet, at hver af de relationer, man tager med, får en »fejl« — i Cowles Commission's terminologi: »the shocks«. »Fejlen« følger simpelthen deraf, at en begrænset, praktisk anvendelig model altid må være »ukorrekt« i forhold til den teoretisk rigtige, fuldstændige model. (Det er dette, som ligger i den adskillelse mellem f. ex. fysikkens »naturlove« og de »mindre præcise« love i nationaløkonomien, som man ofte ser fremhævet). Der kommer således en forskel mellem de teoretiske variable og de observerede. Denne forskel opfører sig — så snart modellen er »tilstrækkelig« detaljeret — som en stokastisk variabel, der følger en eller anden fordelingslov — f. ex. den normale fordeling. Parametrene i disse fordelinger er med til at beskrive modellen foruden de andre parametre, man søger at bestemme.

Der rejser sig nu en række nye statistiske problemer. For det første skal man bestemme parametrene i sin model (hypotesen) ud fra et sæt af givne data, hvor disse data (f. ex. tidsrækker) fremkommer ved de simultane sammenhænge mellem de variable (og deres målefejl) samt »fejlene på relationerne« (»the shocks«). For det andet — som forudsætning for at en sådan bestemmelse kan ske — må hypotesen (som opbygges af økonomien) formuleres stokastisk, d. v. s. således, at der i hypotesen indgår de statistiske *fordelinger*; hypotesen må m.a.o. formuleres i sandsynlighedsregningens sprog. For det tredje rejser der sig et — stadig statistisk — problem, som også er en følge af, at man ikke kan isolere sine »forsøge«: I de tilgængelige tidsrækker vil man ikke kunne sikre sig, at værdierne af de variable for en periode er uafhængig af de samme variable i tidligere perioder. Mens naturvidenskaberne i reglen ved at begynde en forsøgsrække *forfra* kan sikre sig, at de nye målinger er uafhængige af de tidligere, så vil de variable, som økonomien giver sig af med, netop være afhængige af de samme variable i en tidligere periode (eller måske endnu værre: i en kommende periode). Endelig er der problemet om at finde de strukturelle parametre ud fra de fundne parametre — identifikationsproblemet.

Både til illustration af problemstillingen og fordi det i sig selv er et så uhyre vigtigt spørgsmål, må det være tilladt at forklare det sidste punkt lidt nærmere. En beskrivelse (hypotese) af økonomiske sammenhænge består dels i en opstilling af rent definitoriske og bogholderimæssige sammenhænge og dels i virkelige *beskrivende* relationer, som angiver, hvorledes individer (eller grupper af indi-

vider) handler, eller indenfor hvilket institutionelt eller fysisk »miljø« disse reaktioner må holde sig. Eksempler på den første type af sammenhænge er: indkomst = forbrug + opsparing eller køb = salg. Eksempler på de beskrivende sammenhænge er sætningerne: »Når indkomsten stiger, vil forbruget stige« eller »Forøget byggeri beslaglægger extra arbejdskraft«. Disse relationer indeholder ikke alene variable (som »forbruget«), men tillige konstanter eller parametre (som »forbrugstilbøjeligheden«). Disse parametre er karakteristiske for systemets (modellens) »struktur«. I den »rene teori« nøjes man med at angive disse sammenhænge — højst i kvalitativ form — mens empiriske undersøgelser (explicit eller implicit) forsøger at bestemme parametrene kvantitativt. For en rent teoretisk analyse er det karakteristisk, at de deduktivt udformede relationer er i en sådan form, at hver relation kan identificeres (og fortolkes). I pristeorien betragter man således simultant efterspørgsels- og udbudskurven. Hvis man i analysen blander de to sammen, vil man ingen vegne komme. Har man nu givet en række faktiske priser og faktisk afsatte mængder, så er man imidlertid netop i den situation, at det givne materiale er en sammenblanding af de to relationer. Hvis man derfor søger at bestemme f. ex. en efterspørgselskurve *alene* ud fra et sådant materiale, så får man noget frem, som man ikke kan identificere, dvs., man ved ikke, om det er en efterspørgsels- eller en udbudsrelation. Dette er et identifikationsproblem¹⁾, som altså opstår i og med modellen. Det kendes fra gammel tid og dukker op igen ved den nye teknik. Og det er et problem, man *ikke* kan overlade til statistikeren at kende. Thi derved afskærer man sig fra at »gøre fornuftig brug af« statistikeren.

De faktiske forhold i naturvidenskaberne er så langt fra altid så gunstige, som ovenfor forudsat. I virkeligheden er man ikke altid i stand til at isolere — ja en fuldstændig isolation hører måske til sjældenhederne, hvis den overhovedet kan tænkes. Ofte vil man heller ikke ved gentagne forsøg være i stand til at skabe samme »miljø« for de variable. En række af de for økonomien karakteristiske »forsøgsbetingelser« genfindes således uden tvivl i andre videnskaber — om end måske her mindre »udpræget«. Haavelmo's bog kunne have fået et videre perspektiv, om den havde heddet »The Probability Approach in Science«, uden at det iøvrigt havde været nødvendigt at gøre meget andet end skrive »science«, hvor der nu står »economics« eller »econometrics«. Der er imidlertid den realitet i at skrive »economics«, at økonomien som allerede omtalt har alle disse problemer i langt »højere grad« end andre videnskaber. Det er naturligvis årsagen til, at monografi nr. 10 på trods af sin abstrakte karakter er af stor interesse for økonomer.

Statistical Inference in Dynamic Economic Models behandler i uhyre abstrakt form de ovenfor skitserede metodeproblemer, som en verifikation af økonomiske hypoteser rejser. Det er et samleværk med bidrag af en lang række kendte økonomer og statistikere — J. Marschak, Tjalling C. Koopmans, H. Rubin, Abraham Wald, H. B. Mann, Trygve Haavelmo, L. Hurwicz, H. Hotelling, R. B. Leipnik, T. W. Anderson og R. L. Anderson. Det er ikke et værk, man uden videre kan anbefale økonomer, som gerne vil bringes up-to-date i relation til den moderne statistiks resultater. Det er en meget teknisk bog. I et forsøg — som vist er lykkedes — på at være så generel som overhovedet muligt, er bogen blevet meget uhandterlig at læse. Det er egentlig ikke, fordi der foretages så forfærdelig mange

¹⁾ Foruden en henvisning til monografi nr. 10 kan der også henvises til en — lettere tilgængelig — artikel af T. C. Koopmans, »Identification Problems in Economic Model Construction«, *Econometrica*, Vol. XVII, No. 2, April 1949.

matematiske operationer, som er hinsides det fattelige. Men den er skrevet i et sprog, som i det mindste virker fantastisk abstrakt. Man fristes næsten til at sige (selv om man ikke rigtig tør), at den er skrevet så generel, at den ind imellem kan komme til at virke næsten meningsløst formel. Det er mig umuligt at give en kritisk vurdering af værket. Men det forekommer en, at der kun ville være tabt lidt — men til gengæld vundet meget — om man hist og her havde været mindre generel og mere konkret — så kunne man jo have tilfredsstillet matematikerne ved at henvise til, at generel løsning er mulig, og vi andre havde været mere end tilfredse med en sætning som: »Analogt for andre tilfælde« — el. lign. I sin nuværende form må bogen siges næsten udelukkende at være skrevet for at tilfredsstille matematikere.

Dette skal siges til dem, der lader sig lokke af titlen. Men kritikken rammer sådan set ved siden af — og det af to grunde. For det første siges der udtrykkeligt, at »...this volume presupposes on the part of the reader a general knowledge of mathematical principles of statistics; to explain these principles to a more general reader would take more space than is available« (p. 5). Og for det andet oplyses der i bogen at en ny monografi er under forberedelse »...of a more expository character, in which emphasis is placed on a discussion of the main ideas and techniques developed in this volume with the help of simple illustrative models, rather than on formal mathematical proof« (p. 6)¹⁾.

Når der alligevel er grund til at gå så tilpas meget i detaljer med dette værk, så er det ikke alene for hine enkelte, som er indstillet på det helt abstrakte og som her vil finde føde for lange tider, men så er det også, fordi økonomer i det mindste bør vide, at denne bog eksisterer. Om end den i første række er beregnet for statistikere, så er den ikke desto mindre væsentlig for økonomien. Vel er den tid forbi, hvor en økonom også kunne lege statistiker. Det må overlades til fagmanden. Men det afgørende er, at *økonomen er nødt til at kende lidt til de almindelige principper, hvis han skal kunne stille statistikerens frugtbare spørgsmål*. Man kan kun forvente at få svar, hvis man lærer så meget, at man i det mindste kan stille meningsfulde spørgsmål.

Det vil føre for vidt at give et detailleret referat af bogen. Der synes dog anledning til at fremhæve Marschak's indledende afhandling — »Statistical Inference in Economics: An Introduction«. Den er (mindst) lige så formel som bogens øvrige afsnit, men hvis den blot læses langsomt vil den sikkert være tilgængelig for de fleste. Hele problemstillingen resumeres i denne afhandling i en forholdsvis let fattelig og — formelt — meget smuk gennemgang. Jeg har f. eks. aldrig set en så elegant og præcis definition af »exogene« og »endogene variable« eller »the shocks«.

Efter Marschak's indledning er bogen iøvrigt delt i to dele. Første del behandler simultane ligningssystemer, anden del de særlige spørgsmål, som knytter sig til anvendelsen af tidsrækker. Man må måske fra bogens anden del fremhæve Koopmanns' »When is an Equation System Complete for Statistical Purposes?« (kap. XVII). Da det dog stadig er økonomerne, som opstiller hypoteserne, må det være af afgørende betydning, at netop dette problem kendes. Man er også fristet til at nævne den lille artikel af Hurwicz, »Variable Parameters in Stochastic Processes: Trend and Seasonality«. (Kap. XI). På 15 sider pilles her en stor del af 30'ernes empiriske konjunkturforskning fra hinanden ved en påvisning af

¹⁾ Jfr. også *Rational Decision-Making and Economic Behavior*, 19th Annual Report 1950—1951, Cowles Commission 1951, p. 29.

farerne ved den traditionelle, mekaniske opdeling af tidsrækkerne i sæson, trend og konjunktur. En bedre illustration til den nødvendige, gentagne revision af videnskabernes resultater kan vanskelig findes. Men samtidig må man tilføje — som iøvrigt til det meste af monografi nr. 10 — at dagens krav tvinger til at anvende mange af disse metoder, hvor angribelige de end måtte være. For de mere praktisk betonedede øjeblikkrav turde dette også være forsvarligt. Når man skal besvare spørgsmålet om Danmarks eksport i sidste kvartal var større eller mindre end »normalt«, så må man forsøge at anvende de forhåndenværende søm og fuske sig frem til en eller anden sæson. Det er også (for formålet) tvivlsomt, om man derved går så galt i byen, som monograf nr. 10 implicerer. Men det må under alle omstændigheder være uhyre vigtigt at kende problemerne — og sin begrænsning.

Det er en fristende opgave at forsøge at anvende disse nye statistiske redskaber på konkrete tilfælde, d. v. s. ud fra disse principper at teste en hypotese, som refererer sig til denne verden. Nu er en sådan opgave ikke hver mands sag — ikke engang muligt for den, som måtte have kaperet monografi nr. 10 til fuldkommenhed. Det er åbenbart, at når man i princippet (der er enkelte genveje omtalt i monografi nr. 10) skal verificere en hypotese med en »fuldstændig« model som baggrund, så er resultatet uvægerligt meget store regneoperationer, hvis hypotesen overhovedet skal have nogen chance for at være »realistisk«. Nu har man ganske vist ved Cowles Commission — og i et vist omfang med held — søgt at finde frem til en arbejdsbesparende teknik, når konstanterne i et ligningssystem skal bestemmes. (Dette spørgsmål behandles også i monografi nr. 10). Men det er dog uundgåeligt at gennemføre overordentlig store beregninger. Det bliver således en oplagt »institut-opgave«, og Cowles Commission har da også taget opgaven op. Resultatet er blevet en monografi af Lawrence R. Klein¹⁾, som på grundlag af amerikanske data forsøger at anvende metodeforskningens resultater.

Kleins bog er delt i fire kapitler. I første kapitel — »Model Building — General Principles« — behandles de almindelige principper for opbygning og verifikation af modeller. Kapitlet er således en kort gennemgang af de (eller i hvert fald nogle af de) i monografi nr. 10 langt mere indgående diskuterede problemer. Ved sin mere konkrete form er det betydelig mere let tilgængeligt. Det drejer sig kun om 12 sider, så særlig udtømmende kan det ikke blive. Der gives eksempelvis ikke nogen tilfredsstillende forklaring på »the shocks«. Det er en følelig mangel, idet disse små »fejl« eller »afvigelser« (som i 30'ernes undersøgelser ofte blev betragtet med let skjult irritation) jo netop — som ovenfor omtalt — i en vis forstand er blevet sagens kerne. Afsnittet er den kortest tænkelige introduktion til moderne økonometris problemstilling og må som sådant anbefales. Her — som i hele bogen — genfinder man den lidt »flotte« og »affærdigende« skrivemåde, som åbenbart er karakteristisk for Klein — på godt og ondt. Følgende fortjener at citeres i sin helhed: »The acceptance or rejection of these hypotheses in the course of our search for truth will be our contribution to the problem of testing business-cycle theories. This is an important problem for which contributions are needed, because too often writers have made bold statements about the operation of the system without examining the factual data to

¹⁾ *Economic Fluctuations in the United States 1921—1941*, Cowles Commission Monograph, No. 11, John Wiley & Sons, Inc., New York 1950. 174 sider. Pris: \$ 4.00.

determine whether or not their statements are true. As a result we have had *continuing economic fluctuations and continuing publication of business-cycle theories.*» (pp. 1—2; fremhævelsen er foretaget her). Dette synes mig vigtigt at få understreget — hvor banalt det så end måtte være. Men det er jo rigtignok samtidig en lidt for let afvisning. Thi vel må man fastholde, at i *princippet* skulle den empiriske kontrol være i stand til at rydde op i det væv af »for« og »imod« og »på den ene side« og »på den anden side«, som trofast har fulgt (og forfulgt) nationaløkonomien. Men det er jo ikke gjort hermed. Den *praktisk mulige* empiriske kontrol vil ikke indenfor overskuelig fremtid være i stand til at give utvetydige svar — hvilket iøvrigt også så glimrende illustreres af Klein's bog. Man må således regne med, at der også i fremtiden vil komme »continuing publications of business-cycle theories« og — hvad der er meget værre — »continuing economic fluctuations«.

Kap. II hedder (og er) »Economic Theory«. Det er ikke bogens mest interessante. Ved forudsætninger om profitmaximering for foretagernes vedkommende og nyttemaximering for husholdningernes opbygges i og for sig kendte modeller. Afsnittets vigtigste bidrag synes at være en særdeles omhyggelig redegørelse for *alle* forudsætninger, herunder især de, der ligger bag en summation af foretagernes og husholdningernes adfærdsrelationer.

Det er tredje kapitel (»Statistical Models«), som er bogens mest fængslende. Her opstilles tre modeller (under aftagende abstraktioner), hvor de indgående parametre bestemmes på grundlag af tidsrækker for de variable for årene 1921—1941. Så vidt mig bekendt har man aldrig for set en verifikation af så »fuldstændige« modeller gennemført efter disse nye statistiske principper. Forf. har haft den gode idé for to af modellernes vedkommende at anvende alternative estimeringsprincipper, idet den gamle metode, hvor hver relation tages isoleret, og konstanterne bestemmes ved de mindste kvadraters metode, også er anvendt på samme model. Der gøres dog vel for lidt ud af en sammenligning mellem de alternativt bestemte konstanter — »It is left to the reader to form his own judgement on the comparison.« (p. 114).

Nu er de tre behandlede modeller naturligvis ikke de eneste mulige således som også understreget af Klein. En lang række alternativer måtte gennemprøves — enkelte alternative modeller antydes, men detaljer offentliggøres ikke — før man nåede så vidt, at man kunne begynde at vælge den bedste, d. v. s. den model som giver en (for formålet med modellen) tilfredsstillende »forklaring« af de (endogene) variable, samtidig med at det er den mest simple. Det sidste hensyn berøres ikke i Kleins bog — og forøvrigt heller ikke i monografi nr. 10 — men burde vel egentlig nærmere undersøges. Hvorledes kan man afgøre om en given model er mere »simpel« end en anden — som giver lige så god »forklaring«? — Ved siden af arbejdet med en række alternative modeller måtte det yderligere være nødvendigt at få udvidet det tilgængelige kildemateriale, således som fremhævet af Klein i kap. IV: »Adequacy of the Available Data«. Klein anfører: »Economic statistics have been prepared on the basis of intuitive concepts without regard to specific models of the system from which the data are derived; consequently, there is a serious lack of coordination between the econometrician and the national income statistician. The readily available economic time series are almost never in a form suitable for immediate use in econometric studies. Until the time series shall have been prepared in a form designed to be used in specific models there must necessarily be a large degree of processing of the data preparatory to its use by the econometrician.« (p. 123).

Klein's bog er dristig. Han er på linje med f. eks. Tinbergen¹⁾ i sit forsøg på at opbygge en fuldstændig model, som kan have direkte gyldighed på virkeligheden. Her i landet er Gelting²⁾ vist den eneste, som har arbejdet på denne linje. Klein's arbejde forekommer imidlertid mere pretentiøst, ikke alene fordi han er mindre forbeholden i sin bekendelse (end f. eks. Tinbergen og Gelting), men også fordi han anvender en så forfinet teknik. Cowles Commission startede efter den første fuldendelse af Kleins arbejde en undersøgelse af mulige metoder til at kontrollere sådanne modeller³⁾ og har da også — som man under alle omstændigheder måtte vente — fundet frem til en række korrektioner på Klein's arbejde. Ganske uafhængig af, at der sådan set ikke er nogen grund til at vente, at Klein's konkrete resultater i denne omgang får nogen lang levetid, så vil hans bog dog formentlig overleve dette. Den er det første — naturligvis ufuldkomne — forsøg på at angribe de fuldstændige modeller med en up-to-date statistisk teknik.

Det forekommer naturligt i denne forbindelse at nævne en ny bog af Richard Stone⁴⁾. Desværre hindrer pladshensyn en tilstrækkelig og tilfredsstillende gennemgang. Det er så meget mere beklageligt, som det — inden for de givne rammer — drejer sig om en bog i topklasse. Den giver på et overkommeligt sideantal en let fattelig indføring i den moderne metodelære. Det kan sikkert vanskeligt gøres bedre. Bogen vil være velegnet som obligatorisk pensum ved universiteterne. Man føres i bogens første del gennem den kvantitative forsknings fire afsnit: Indsamling og bearbejdning af data, opstilling og prøvning af hypoteser, bestemmelse af parametre samt forudsigelsernes problem.

I anden del illustreres og suppleres de — i mere almindelig form — i første del nævnte spørgsmål. Som illustration anvendes dels nationalregnskabet og dels efterspørgselsundersøgelser — begge områder indenfor hvilke Stone er kendt som specialisten. Det er i vidt omfang de samme problemer, som behandles i monografi nr. 10, hvorfor der da også kan henvises til det ovenfor anførte. Stones bog er dog i en langt mere konkret form — skrevet, som den er, af en økonom — og spænder også videre, for så vidt som den berører mange flere spørgsmål. Den anbefales på det varmeste.

P. Nørregaard Rasmussen.

¹⁾ *Statistical Testing of Business-Cycle Theories*, Vol. I og II, League of Nations, Geneva, 1939.

²⁾ *Finansprocessen i det økonomiske kredsløb*, København 1948, kap. 3.

³⁾ Se Carl Christ, »A Test of an Econometric Model for the United States, 1921—1947«, *Conference on Business Cycles*, National Bureau of Economic Research, New York, 1951.

⁴⁾ *The Role of Measurement in Economics*, University of Cambridge, Department of Applied Statistics, Monograph No. 3, Cambridge 1951. 85 sider. Pris: 12 sh 6 d.

EN LÄROBOK I NATIONALEKONOMI¹⁾

Denna nya lärobok är avsedd att ersätta professor Winding Pedersens välkända arbete, »Samfundøkonomiens Grundtræk«, som enligt författarens önskan icke skall ges ut i ny upplaga. Den är närmast avsedd att ligga till grund för undervisningen i nationalekonomi vid handelshögskolorna men även att användas vid andra läroanstalter och för självstudier. Ehuru den är inriktad på en dansk läsekrets, kan den säkert finna en marknad även i de andra nordiska länderna. I Sverige ha professor Nyboe Andersens populära läroböcker, »Penge og Penges Værd« och »Den økonomiske Sammenhæng« — den senare även i svensk översättning —, fått stor spridning och används som läroböcker bl. a. vid socialinstituten. Den good will prof. Nyboe Andersen härigenom förvärvat i Sverige kommer förvisso icke att minskas genom den nya stora läroboken, som präglas av hans och hans två kollegers stora sakkunskap och pedagogiska talang.

Boken vänder sig närmast till läsare, som ha företagsekonomi som huvudämne och hämta sina kunskaper häri från andra källor, men behandlar ändock de till denna gränsande delarna av partialteorien tämligen utförligt — dock kanske icke så fullständigt, som vore önskvärt för att den skulle bli lämplig som lärobok vid svenska universitet, där företagsekonomi icke förekommer som särskilt ämne. Rec. anser emellertid, att boken med vissa kompletteringar är fullt användbar som kursbok för betyget approbatur vid universiteten i Sverige.

Boken har skrivits av ett författarbolag, vars medlemmar äro solidariskt ansvariga för dess innehåll och utformning. Detta torde också vara den mest rationella metoden att producera en lärobok i ekonomisk teori. Författarna lyckas till att ha introducerat denna arbetsform i Skandinavien; i Amerika har ju tidigare publicerats läroböcker med åtminstone två författare. Sex ögon se mera än två; samarbetet och den ömsesidiga kritiken äro ägnade att väsentligt höja produktens värde. Numera torde det nästan överstiga en människas krafter att ensam åstadkomma en förstklassig lärobok i nationalekonomi. Den icke minsta fördelen med den solidariska ansvarigheten är att den hindrar författarna från att odla särmeningar och specialintressen. Ett enmansverk kan få en mera personlig prägel, men elementära böcker böra helst hålla sig till vad som är vetenskapligt commune bonum, medan originaliteten sparas till ett högre stadium. Joan Robinson säger i förordet till ett välkänt populärt arbete, att hon gjort sitt bästa för att motstå frestelsen att »address my colleagues over the heads of my audience«. Den partiella anonymitet, som kännetecknar medlemmen av en författarfirma, bidrar också till att eliminera risken för dylika felsteg.

Författarna ha lyckats förträffligt med det som är den svåraste uppgiften för pedagoger: att hålla rätt kurs mellan den ytliga enkelhetens Scylla och den korrekta svärbegriplighetens Carypdis. De avsnitt i boken som just i detta hänseende göra det starkaste intrycket, äro kap. VI—IX, som behandla totalteorin. Särskilt framställningen av teorin för betalningsbalansen och växelkurserna samt handels- och

¹⁾ P. Nyboe Andersen, Bjarke Fog og Poul Winding: *Nationaløkonomi*. Einar Hæreks Forlag 1952. 431 sider. Pris: 28,50 kr.

valutapolitiken i kap. VII är ypperlig. Rec. erinrar sig icke att ha sett någon bättre eller ens lika bra redogörelse för denna problemkrets i andra läroböcker. Uppdelningen av betalningsbalansens poster i autonoma och utjämnande vid behandlingen av utrikeshandelns jämviktsproblem synes vara mycket ändamålsenlig. Den uttrycker ju samma tanke som Stockholmsskolans distinktion mellan *ex ante* och *ex post*. Det hade kanske varit lämpligt att använda en liknande terminologi vid diskussionen av sparande-investeringsbalansen i kap. VIII. Framställningen hade härigenom vunnit något i likformighet och pedagogisk slagkraft. Paralleller mellan det interna och det externa balansproblemet äro ofta mycket instruktiva. Sparande-investeringsbalansen kan betraktas som en intertemporal bytesbalans och räntefaktorn $1 + r$ som ett slags intertemporal växelkurs, vilken i likhet med valutakurserna numera är ett politiskt pris och såsom jämviktsskapande faktor spelar en ännu mera underordnad roll än dessa. Man kan då också påvisa att penningens värdebevararfunktion är ett villkor för multilateralt byte mellan olika perioder liksom dess funktion som bytesmedel resp. valutornas konvertibilitet är ett villkor för det multilateral bytet inom landet resp. mellan länderna.

I kap. VIII, »Indkomst, prisniveau og beskæftigelse», tillämpas Stockholmsskolans förloppsanalys på ett skickligt sätt. Författarna ha avstått från den i moderna engelskspråkiga böcker gängse metoden att demonstrera ett totalekonomiskt jämviktsläge som en skärningspunkt mellan en sparkurva och en investeringskurva eller mellan en nationalutgiftskurva och axelvinkelns bisektris med nationalinkomsten på den horisontella axeln. Rec. delar i viss mån författarnas negativa inställning till denna metod, som ju utgör en statisk formulering av ett dynamiskt problem. Själva begreppet totalekonomisk jämvikt är ju ganska diskutabelt; det innebär en tillämpning av partialteorins komparativt-statiska metod på totalteorins essentiellt dynamiska problematik. Det kan dock ifrågasättas om icke Keynesdiagrammen — med nödiga reservationer — äro en pedagogiskt ändamålsenlig introduktion till totalteorin, förutsatt att de kompletteras med en förloppsanalys. Rec. har funnit det svårt att helt avstå från dem i sin undervisning. Genom att använda dem får man också en viss anknytning till partialteorin, vars diagram för prisbildningen vid fullständig konkurrens i viss mening utgör en brygga — låt vara en bräcklig sådan — mellan partial- och totalteori.

Multiplikatorteoremet är utelämnat, bortsett från en kort antydning i avsnittet om det allmännas depressionspolitik i kap. IX. Detta kan givetvis motiveras med att teoremet i sin ursprungliga, statiska formulering blott är en omskrivning av identiteten nationalutgiftsdifferens = nationalinkomstdifferens. Om frågeställningen dynamiseras i periodanalysens form, synes dock multiplikatorn ha en viss användbarhet som ett koncentrerat uttryck för viktiga samband.

Kap. IX med titeln: »Økonomiske bevægelser» analyserar historiskt givna expansions- och kontraktionsprocesser. Det ger alltså konjunkturteori i ordets mest vidsträckt bemärkelse och diskuterar också konjunkturpolitiska problem. Framställningen är odoktrinär, väl nyanserad och i bästa mening eklektisk.

Det viktiga kap. VI, som behandlar penning- och ränteteorin på 32 sidor och som avslutas med en utmärkt redogörelse för den danska penningpolitiken 1939—1950, är synnerligen välskrivet men kanske alltför koncentrerat; det tarvar nog kompletteringar. Författarna hänvisa själva till professor Jørgen Pedersens »Penge teori og Pengepolitik» i listan över supplerande litteratur. För nybörjare äro nog de teoretiska kapitlen i Lars-Erik Thunholms »Svenskt kreditväsen» mera lättillgängliga.

De partialteoretiska kapitlen II—V med rubrikerna »Indkomstanvändelsen«, »Indkomsterhvervelsen«, »Produktion og prisdannelse« och »Produktionsfaktorernes priser« syfta framförallt till att ge en konkret och levande bild av de ekonomiska subjektens ställning och reaktioner i en nutida marknadshushållning, som är kringgärdad av statens direkta och indirekta kontroller. Författarna ha lyckats bra härmed, men det har i någon mån skett på bekostnad av den didaktiska överskådligheten. Framställningen av marknadssituationerna hade måhända bort göras något mera systematisk, trots de risker för schematisering som detta medför. Det är sant, att den ekonomiska teorins marknadssituationer i verkligheten glida över i varandra och sällan förekomma renodlade, men det hade kanske varit lämpligt att uppställa en katalog över de ingredienser, som de existerande marknadsformerna innehålla i olika proportioner. Författarnas terminologi avviker något från den vedertagna. Man fäster sig vid att den gängse termen oligopol icke förekommer, ehuru själva företelsens analyseras, dock utan användning av den ganska instruktiva knäkurvan.

Ett värdefullt drag är det starka och konsekventa framhållandet av tidsfaktorernas betydelse. Därigenom får även partialteorin ett inslag av förloppsanalys. Författarna ha därvid följt den marshallska traditionen men utan de normalpriskonstruktioner, som alltför spöka även i moderna böcker. Särskilt tacknämligt är att prisbildningen vid fullständig konkurrens, som brukar vara en svag punkt i de flesta läroböcker, framställs som ett förlopp med potatismarknaden som exempel. I avsnittet »Prisdannelsen for differentierede varer« ha författarna bemödat sig om att med utnyttjande av empiriskt material ge en bild av hur företagarnas priskalkylering i verkligheten går till. Den traditionella marginalanalysen kommer efteråt.

En god sak är att författarna ägnat rätt stort utrymme åt produktionsfaktorernas prisbildning, d. v. s. den funktionella inkomstfördelningen, och även några sidor åt den personella inkomstfördelningen. Fördelningsteorin är ju annars efter gränsproduktivitetsteorins degradering till ett element i produktionsteorin mycket styvmoderligt behandlad i moderna läroböcker.

Den första upplagan av en lärobok har alltid vissa ofullkomligheter, denna bok dock mindre än många andra. Författarnas samarbete har väl redan före tryckningen eliminerat det mesta härav. Om rec. lägger sina två ögon till deras sex och i det följande gör några detaljanmärkningar, så sker det blott i förhoppning om att dessa — i den mån de icke bottna i rena missförstånd eller äro alltför bagatellartade — kunna vara till någon nytta vid redigeringen av nästa upplaga av verket.

Det har sagts, att det svagaste kapitlet i en lärobok ofta är det första. I någon mån gäller detta även om denna bok. Det syftas härvid närmast på §§ 2—4 i kap. I. Den ekonomiska teorin är som en byggnad med flera ingångar. Det gäller för läraren att välja den som gör det lättast för de studerande att snabbt orientera sig. Författarna börja med allmänna betraktelser om knappheten, som ju blott är ett sätt att uttrycka det faktum att varor och tjänster ha priser. Rubriken till § 2, »Knaphedens lov«, förefaller därför något missvisande, särskilt som författarna eljest visligen avstå från att tala om ekonomiska lagar. En terminologisk egenomlighet är att nederbörd anföres som exempel på fria nyttigheter. Motiveringen är att man ännu icke kan producera regn. Men man köper ju regn indirekt när man betalar ett relativt högt pris för en jordbruksfastighet, som är belägen i en nederbördsrik trakt. Författarna anse, att regnet skulle bli en knapp nyttighet om det blir tekniskt möjligt att framkalla regn på lämpliga platser och vid lämpliga

tidpunkter. Effekten av ett sådant tekniskt framsteg vore väl att nederbörden bleve mindre knapp än förut, liksom knappheten på jord mildras genom att man kan producera ny jord genom torrläggning.

I § 3 ges en allmän överblick över produktionsproblemet med underrubrikerna »Hvor meget skal man producere«, »hvad skal man producere« och »hvordan skal man producere«. Vem är då denne »man«? I detta sammanhang är det tydligen själva folkhushållet, betraktat som ett fiktivt ekonomiskt subjekt. Det är den klassiska och nyklassiska doktrinen »kommunistiska fiktion«, som i denna idékrets blev anknytningspunkten för teleologiska utläggningar om samhällsekonomien. Författarna ha naturligtvis inga dylika avsikter utan ha blott velat framställa vissa allmänna ekonomiska sammanhang, som antas vara oberoende av samhällets politiska organisation, men resonemangen bli skäligen innehållslösa, om man icke förutsätter en total kollektivism. Diskussionen av val mellan olika möjligheter att använda produktionsfaktorerna: produktion av lantbruks- eller industriprodukter, produktion av konsumtions- eller kapitalvaror o. s. v., hänger i luften när man ännu icke har introducerat priserna. Rec. lägger ingen vikt vid denna anmärkning utan vill blot ha sagt att det kan vara en smula oförsiktigt att på ett tidigt stadium leda in läsarnas tankar på teleologiska banor. Det bästa sättet att börja en lärobok är nog att efter en kort redogörelse för den nutida samhälls-ekonomins fysiska och institutionella ram kasta sig direkt in på nationalbokföringen. Man kan naturligtvis också ta en analys av de *verkliga* ekonomiska subjektens valhandlingar som utgångspunkt, men då börjar man direkt med partialteorin.

I § 4 talas om att hushållens sparande ställes till de företags förfogande, vilkas egna sparande icke räcker till att finansiera en planerad utvidgning av produktionsapparaten. Produktionen finansieras emellertid med pengar och icke genom sparandet, vars socialekonomiska funktion blott är att skapa ett utrymme för investeringar utan inflation. Sparandet kan ju i socialekonomisk mening icke lagras, varför man icke ens i det fall då ett företag bekostar investeringar med egna fonder, kan påstå att sparandet finansierar investeringen.

Avsnittet om den internationella handeln i kap. I borde hellre ha infogats i kap. VII. Allmänna resonemang om det internationella bytet som en form av arbetsfördelning mellan länderna bli föga givande, när prisbildningen på varor och valutor lämnas utanför.

På några ställen i kap. I finner man påståenden som icke äro generellt giltiga. Det sägs t. ex. att avskrivningsbelopp användas till att köpa nya produktionsmedel, som skola ersätta de uttrangerade. Detta gäller icke för extraktivindustrier eller för företag, som skola avvecklas, innan återanskaffning av varaktiga produktionsmedel blir aktuell.

I avsnittet om nationalbokföringen uppställes ett schema, som fullt korrekt uttrycker att bruttonationalprodukt = bruttonationalindkomst, bruttoinvestering = bruttosparande o. s. v. Den påstådda överensstämmelsen mellan reinvestering och avskrivning gäller dock icke ens socialekonomiskt generellt. Den är uppfylld i en stationär hushållning och även i en progressiv, om man bortser från svårigheten att där dra en gräns mellan reinvestering och nyinvestering. Den gäller däremot icke i ett samhälle med negativ nettoinvestering. Härtill kommer att om kapitalföremålen ha en ojämn åldersfördelning, kan avskrivningarna överstiga reinvesteringen för en bokföringsperiod, även om folkhushållet är stationärt eller progressivt för en längre period. Konjunkturväxlingarna alstra en dylik ojämnhet i kapitalvarustocken och de skärpas av denna.

I diskussionen av de faktorer, som påverka efterfrågans priselasticitet, säges att denna troligen är mindre än 1 för lyxvaror vid höga priser, om man bortser från substitutionsmöjligheten. Detta är något diskutabelt. Även om en vara saknar substitut, så är ju själva behoven till en viss grad substituerbara. Vid något pris måste efterfrågekurvan träffa den vertikala axeln och då blir elasticiteten oändligt stor.

Elasticitetsdefinitionen är en smula oklar. Det sägs att priselasticiteten är negativ, när efterfrågekurvan har negativ lutning men att man »underförstår» minus-tecknet och alltså använder positiva elasticitetstal, fastän man menar att de äro negativa. I konsekvens härmed säges korselasticiteten vare positiv vid substitutiv efterfrågan och negativ vid komplementär efterfrågan. Är det icke bättre att bibehålla Marshalls definition, enligt vilken priselasticiteten är positiv, då efterfrågekurvan lutar negativt? Att priset på den ena varan och den efterfrågade mängden för den andre förändras i samma riktning vid substitutiv efterfrågan gäller f. ö. icke generellt, eftersom realinkomsteffekten kan verka i motsatt riktning, men dessa sammanhang äro besvärliga att utreda utan indifferenskurvor.

Framställningen av prisdifferentieringens teori synes vara alltför kortfattad. Det omtalas icke att villkoret för vinstmaximering är att gränsintäkten är lika stor på alla marknaderna. Ätminstone dumpingfallet borde nog ha illustrerats med ett diagram. Som exempel på prisdifferentiering anföres bl. a. att man tar olika priser vid olika tidpunkter för vissa saker, t. ex. att hyran för en sommarstuga är lägre i juni än i juli. Detta är dock snarare ett exempel på prissättning vid joint supply än på ren prisdifferentiering. Här är det ju fråga om olika nyttigheter. Dessa båda problem ha visserligen ofta ett nära samband, men böra nog hållas isär i en teoretisk framställning.

Det säges att största delen av reklamen har som huvudverkan att en del av efterfrågan överflyttas från ett företag till ett annat i samma bransch. En mycket stor del av reklamen är väl dock retentiv, d. v. s. den förmår blott neutralisera effekten av konkurrenternas reklam. Författarna antyda själva detta vid beskrivningen av oligopol med produktdifferentiering.

Vid framställningen av de inbördes sambanden inom prissystemet hade det kanske varit bättre att i större utsträckning bibehålla Marshalls terminologi. Hans term »composite demand» = sammansatt efterfrågan torde vara bättre än författarnas »konkurrens om utbudet». En terminologisk förbättring vore nog också att betrakta förenad och alternativ efterfrågan resp. förenat och alternativt utbud som specialfall eller gränsfall av de mera generella begreppen komplementär och substitutiv efterfrågan resp. komplementärt och substitutivt utbud. Ur dispositionssynpunkt hade det nog varit bättre att placera redogörelsen för de allmänna prissammanhangen efter eller i slutet av kapitlet om produktionsfaktorernas priser.

I framställningen av prisbildningen på jord och varaktiga kapitalföremål hade det varit önskvärt att relationen mellan priserna på nyttjandena och priserna på själva objekten blivit mera ingående analyserad. Jordräteteorin är ju en teori för priset på jordnyttjanden. Författarna diskutera emellertid blott prisbildningen på själva jorden. Denna antas ha en vertikal utbudskurva. Därmed åsyftas tydligen att den totala *tillgången* på jord är given. »Efterfrågan» måste då betyda benägenheten att äga jord, alltså ett »stock concept». *Utbudet* av jordegendomar på marknaden för dessa är givetvis icke konstant. Och även *tillgången* på jord för vissa användningar är variabel.

I det penningteoretiska kapitlet användas termerna utbud av och efterfrågan på betalningsmedel. Dessa uttryck äro ju allmänt vedertagna, så det är kanske

småaktigt att anmärka på dem. Men det hade nog varit på sin plats att framhålla, att utbud och efterfrågan i detta fall äro stock concepts. De betyda i verkligheten penningtillgång resp. benägenhet att äga pengar vid en viss tidpunkt. Den språkliga innebörden av utbud och efterfrågan på pengar är väl egentligen en benägenhet hos banksystemet att öka penningmängden resp. en benägenhet hos allmänheten att öka sina kassor under en period.

Det har redan sagts att bokens framställning av penning- och ränteteorin är starkt koncentrerad. Man hade nog önskat att i denna lärobok få återse mera av professor Nyboe Andersens utmärkta behandling av dessa problem i de tidigare publicerade arbetena »Penge og Penges Værd» och »Laanerenten». Betydelsen av betalningsmedelsvolymens uppdelning på transaktionskassor och spekulationskassor och i samband därmed distinktionen mellan kommersiella och finansiella transaktioner synes icke vara tillräckligt starkt frambävd. Keynes definierar som bekant penningens inkomstomloppshastighet som en kvot mellan nationalinkomsten och transaktionskassorna. Författarna använda den mera vanliga definitionen: nationalinkomsten dividerad med hela penningmängden. Med ett sifferexempel demonstreras sambandet mellan penningens inkomstomloppshastighet och intäktsterminerna. Om nationalinkomsten är 18 miljarder och inkomsten utbetalas månadsvis, skulle en penningmängd av 1500 mill. kr. vara tillräcklig för att klara hela omsättningen. Men det nämnes intet på detta ställe om att en del av penningmängden användes för omsättning av värdepapper, äldre kapitalföremål och mellanprodukter. Nybörjaren blir kanske något konfunderad av detta exempel, ty han har i föregående stycke blivit upplyst om att penningens inkomstomloppshastighet i Danmark omkring år 1950 var 3.

Finanstullar definieras som tullar vilkas huvudsyfte är att »skaffa pengar till statskassan». I en lärobok är det kanske bäst att undvika denna populära fras. Det socialekonomiska syftet med skatter och finanstullar är ju att döda köpkraft. De ha givetvis också rent monetära verkningar, men det bör helst uttryckas på ett annat sätt. Alla som sysslat med undervisning i nationalekonomi, ha nog den erfarenheten att nybörjare ha svårt att frigöra sig från en falsk privatekonomisk analogi i sin syn på den offentliga hushållningen.

Pierre Guinchard.

PENGETEORIENS UDVIKLING

Denne bog¹⁾ er et led i en serie af bind, der under titlen *Bilans de la Connaissance Economique* vil udkomme under redaktion af forfatteren. De skal fremtræde som en slags statusopgørelse ved midten af århundredet, hvert bind tager form af en redegørelse for udviklingen inden for de forskellige grene af den økonomiske videnskab i løbet af de sidste 50 år samt en syntese af de divergerende synspunkter. Hvert emne behandles primært af een forfatter, men for at undgå ensidighed gives der lejlighed til for to andre specialister indenfor området at fremsætte kritiserende og supplerende synspunkter. Endvidere forsynes hver afdeling foruden literaturreferencer i forbindelse med teksten med en udførlig bibliografi, der omfatter en kort gengivelse af de anførte værkers indhold.

Det foreliggende værk er helt ud baseret på disse principper. Robert Mossé skriver hovedafhandlingen, der udgør ca. 100 sider, de supplerende bidrag under titelen *Observations I og II* er ydet af de inden for den pengeteoretiske litteratur kendte personligheder professor i Milano og Modena Luigi Frederici og Robert Triffin, der er knyttet til Federal Reserve Board i USA, og som har spillet en rolle ved oprettelsen af Den europæiske Betalingsunion.

Robert Mossé's afhandling er inddelt i en indledning og fire kapitler. Første kapitel giver en historisk oversigt over de problemer, som har beskæftiget forskningen i de forløbne 50 år. Dette gøres i en stærkt karakteriserende, næsten epigramatisk form, hvilket måske bedst fremgår af undertitlerne: Vishedens højdepunkt og den begyndende tvivl, Papirpengenes mirakler og papirpengenes illusion, en titel der får sin særlige farve ved ordspillet *miracles et mirages*; Pengene som fremkalder af sammenbrud og genrejsning; Den autoritære planlægning og pengevæsenet som politisk instrument.

I disse korte sætninger kan man godt sige, at man i grove træk har tænkingens udvikling siden århundredskiftet. Under det første afsnit tænkes der på den sikre tro på guldet som de naturlige penge, der ikke krævede menneskelige indgreb. Tvivlen og usikkerheden kommer dels med Wicksells Geldzins und Güterpreise i 1898, hvorefter bankerne kan påvirke pengevæsenet gennem fastsættelse af renten, dels gennem G. F. Knapp's *Staatliche Theorie des Geldes*, 1905, der berøver pengene deres naturlighed og gør dem til et produkt af statens bud. Det kan være tvivlsomt, hvor megen betydning denne teori har haft for pengevæsenets udvikling — om den i det hele taget har haft nogen betydning; økonomisk teori var jo den gang en temmelig uskyldig fornøjelse — men der kan vel ikke være tvivl om at forf. langt overvurderer den, når han skriver »Knapp har sandsynligvis en betydelig del af ansvaret for de senere store inflationsperioder«. Det var krigen og ikke Knapp's teorier, der gav anledning til den efterfølgende ødelæggelse af pengevæsenet; også krigene i det 19. årh., hvor troen på guldet stod urokket, efterfulgtes af inflation.

Det næste underafsnit beskriver tiden indtil 1930. Man oplever storinflationerne

¹⁾ Robert Mossé: *La Monnaie*, Librairie Marcel Riviere et Cie, Paris 1950. 200 sider. Pris 450 fr.

og diskuterer deres årsager. Som et slags punktum for denne diskussion opfatter forf. Irving Fisher's udformning af kvantitetsteorien, og han opsummerer resultatet af forskningen således: Man opnåede: 1) en klar definition af betalingsmiddelmængdens bestanddele (metal, sedler, deposita, etc.) og forbindelsen mellem dem, 2) at analysere begrebet pengenes omløbshastighed, 3) at præcisere begrebet det almindelige prisniveau og finde et statistisk udtryk derfor og endelig 4) at henlede opmærksomheden på betydningen af stigningen i den totale omsætning.

I det følgende underafsnit er det den store depression, der påvirker penge-teorien: Priserne falder, afsætningen svigter, arbejdsløsheden breder sig. Med Fishers formel som udgangspunkt må denne misere skyldes en for lille pengemængde. Depressionen ramte i første omgang med særlig voldsomhed de angelsaksiske lande og Tyskland, men den diskuteredes kun i de førstnævnte og i de nordiske lande (Cassel, som forf. ikke nævner i denne forbindelse) som hovedsageligt et monetært fænomen. I Tyskland havde man en anden konjunkturopfattelse, og frygtede monetære eksperimenter. Men kun i USA spillede på dette tidspunkt Fisherske synspunkter en væsentlig rolle. I England var det mere Hawtreyske og i Norden Wicksellske synspunkter, der dominerede, noget som ikke kommer frem i afhandlingen.

Forf. hævder, at der ikke i tiden indtil krigsudbrudet kom nye monetære teorier frem. Keynes' General Theory regnes ikke med til pengeteorien. Tværtimod siger han, at dette værk bortledede interessen fra pengeproblemerne. Dette udsagn kan være rigtigt, hvis man ved penge kun tænker på guld, sedler, banktilgodehavender o. lign. og disses såkaldte omløbshastighed, der ganske rigtigt negligeres hos Keynes. Disses mængde har kun interesse gennem deres virkning på rentefoden og dermed på totalefterspørgselen. Hvis man derimod tænker sig penge som en strøm af købekraft, der vender sig mod goder og tjensteydelser, og dennes indvirkning på det økonomiske livs produktion, beskæftigelse og priser, så har den Keyneske teori netop trukket pengeproblemerne i forgrunden, anlagt nye synspunkter og videreudviklet allerede kendte. Allerede hos Wicksell, Schumpeter og Hawtrey anlægges indkomst- (eller udgifts-) synspunktet, selv om dette stadig tilknyttes betalingsmidlernes mængde og disses såkaldte omløbshastighed. Hos Keynes elimineres disse ganske, og yderligere giver han et helt nyt svar på pengeteoriens klassiske problem: de absolutte prisers højde, idet denne efter Keynes beror på lønens højde. Lignende betragtninger kommer forøvrigt uafhængigt af Keynes frem hos en række andre forskere i perioden, som forf. ikke nævner, nordiske økonomer og tyskeren Carl Föhl. Disse forfattere kender Robert Mossé åbenbart ikke, men med den vægt han lægger på syntesen burde han ikke have undladt at fremdrage forbindelsen med de ovenfor nævnte ældre teoretikere. Forf.'s påstand om, at der i denne periode intet nyt fremkom, er så langt fra at være rigtigt, at det snarere vilde være sandt at sige, at den forandring i synspunkterne, der fandt sted i denne periode, langt overskygger brudet med metalismen ved århundredets begyndelse.

Det sidste afsnit i oversigten behandler krigstiden. Den står i rationeringens tegn og karakteristisk fremhæver forf. at dette indgreb i pengenes funktion som generelle anvisninger på varestrømmen mere end noget tjener til at sætte denne centrale funktion i forgrunden. Samtidig åbnes der vide perspektiver for autoritær indgriben, og man glider henimod den teori, at pengene er et instrument blandt mange andre for myndighederne til at beherske produktion og fordeling.

Forf. mener, at den nu forestående opgave mere er af institutionel end af

funktionel art. Hele samfundssystemet er i støbeskeen. Vi må først gøre os klart, hvilket samfundssystem vi har eller dog stræber henimod, for derefter at overveje hvorledes pengevæsenet kan indpasses i dette system. Med hensyn til den rent autoritære samfundstype afgiver Rusland et godt studiefelt, men hvorledes kan man finde en fast form for pengevæsenet under de hybride samfundsformer, man lever under andre steder? Er det muligt at administrere eller dirigere pengevæsenet på en sådan måde, at man på en gang kan mildne de onder, dette system indebærer, og således opnå både større velfærd og social retfærdighed, eller udtrykt anderledes, kan man formulere en pengepolitik, hvorved man på en gang opnår velstand, lighed og frihed.

Andet kapitel handler om *pengebegrebet*. Udviklingen beskrives på følgende måde: Penge er: et kvantum metal, et af staten autoriseret betalingsmiddel, som kan være af metal eller papir, det er altid statens stempel, der gør den til penge; en anvisning på socialproduktet, der opstår i forbindelse med produktionen som betaling til produktionsfaktorerne. Endvidere refereres i kapitlet diskussionen om begrebet pengenes værdi, pengenes funktion og pengenes form. I ingen af disse henseender bringer afhandlingen noget nyt, d. v. s. noget man ikke kan læse i et 20 år gammelt fagligt leksikon. Tværtimod kan man sige, at den udmærker sig ved ikke at have fået øje på de nye synspunkter, som er kommet frem. Det centrale problem synes for forf. ganske som for tyvernes teoretikere at være den påståede analogi mellem sedler og deposita, hvorover der kan disponeres ved check, og kontrollen med denne art af pengeskabelse. Forf. er ikke klar over, at det er meget få økonomer, om nogen, der tillægger dette forhold betydning; man indser, at centralbanken gennem sit herredømme over adgangen til legale betalingsmidler behersker de kommercielle bankers kreditgivning også uden anvendelse af lovpligtige reserver, for såvidt som myndighederne ikke blokerer centralbankens bevægelsesfrihed.

Tredie kapitel behandler pengenes indflydelse på det økonomiske liv, hvoraf de to første dog handler om det samme, nemlig forholdet mellem penge og priser. Afsnittet beskæftiger sig hovedsagelig med kvantitetsteorien i de forskellige former. Hovedvægten lægges på Fishers kendte formel, hvorefter vi præsenteres for Aftalion's indkomstteori, der betegnes som den største landvinding indenfor teorien i dette halve århundrede.

Derefter betragtes, hvad man kan kalde den engelske eller Cambridge-form for kvantitetsteorien, hvorefter man går ud fra, at hver enkelt vil holde en bestemt del af sin indtægt i kasse, således at en forøgelse eller formindskelse af kassebeholdningen må føre til en henholdsvis forøgelse eller formindskelse af udgiften, hvorved markedsforholdene og dermed priserne vil påvirkes. Kaldes den nævnte andel k , får man omløbshastigheden i/k , men da det er pengemængden og indkomsten, man betragter, bliver det altså en indkomst-omløbshastighed, der er tale om.

I kapitlets sidste afsnit behandles den nyere teori, der bygger på den kumulative virkning af en ændring i totalefterspørgselen (multiplikatorvirkningen), som man finder frugtbar, ikke mindst gennem den analyse af nationalindkomsten, som den har givet anledning til. Han konkluderer imidlertid, at denne teori er alt for mekanistisk, og han indskærper nødvendigheden af supplerende sociologiske og psykologiske studier. Han mener, at de forudsætninger man opererer med, nemlig et liberalt-individualistisk samfund, er ganske uden kontakt med den virkelighed, der omgiver os.

I et sidste kapitel behandles spørgsmålet om pengeskabelsen. Det behandles i 3 punkter: Formålet, fremgangsmåden og de organer, gennem hvilke pengeskabelsen foregår.

Forf. beskriver her den passive holdning, myndighederne indtog i tidligere tid, idet man antog guldmøntfoden som automatisk virkende. Heri slog Wicksell en breche ved påvisningen af bankernes evne til at bestemme rentefoden. Dette åbnede døren til en aktiv pengepolitik. En sådan slog dog kun langsomt igennem; en række tabuforestillinger og måske også erindringen om tidligere tiders pengeforvirring holdt myndighederne tilbage, men disse hindringer svækkedes ved den første verdenskrig og fjernedes under den store depression. Forf. betragter dette som skæbnesvangert og sammenligner det med atomkraftens frigørelse: At fastsætte målet for pengepolitikken, siger han, forudsætter ikke alene en bestemt samfundsopfattelse, men en opfattelse angående det menneskelige livs endelige mål. Han diskuterer derefter de forskellige mål, som har været opstillet. Han nævner kort den rolle, tanken om stabilisering af prisniveauet har spillet som mål for pengepolitikken, og påviser de uoverstigelige vanskeligheder et sådant måls opnåelse vil møde. Næsten uden diskussion nævner han tanken om at stabilisere totalindkomsten eller vel snarere indkomstniveauet.

Som tidens mest aktuelle pengepolitiske mål anfører han at regulere den totale økonomiske aktivitet gennem en påvirkning af totalefterspørgselen, således at den fulde produktionskapacitet udnyttes. Han siger, at ud fra dette formål bliver den ledige kapacitet den egentlige monetære reserve, en betragtning, som andre forfatterne tidligere har gjort gældende¹⁾. Han påpeger en del af de vanskelige afgørelser, en sådan politiks gennemførelse må støde på, og siger, at de indebærer intet mindre end en verdensanskuelse.

Det næste problem er den metode, der skal anvendes for at opnå det opstillede mål. Forf. fastslår til en begyndelse, at skal det sidstnævnte vidtgående mål realiseres, må alle monetære instrumenter holdes under kontrol, hvorved han tænker på de forskellige arter af betalingsmidler; det vil i sidste instans kræve en de facto statskontrol af alt bankvæsen og kredit; som allerede nævnt lægger han stor vægt på, at de kommercielle bankers kreditgivning sættes under kontrol, idet han på gammeldags vis sætter denne lig med seddeludstedelse. Senere går han videre og mener, at den nævnte politiks gennemførelse vil kræve en koordinering af hele den økonomiske politik, hvorved begrebet pengepolitik altså udvides stærkt. Han viser stor skepsis m. h. t. muligheden af en sådan politiks gennemførelse inden for den i de vestlige lande herskende institutionelle ramme.

Et yderligere problem er de organer, gennem hvilke en sådan politik skal gennemføres. Der er i virkeligheden tale om at realisere guldmagernes drøm gennem 20 generationer eller at røve en del af den hellige flamme fra Zeus. Til hvem i samfundet tør man betro en så frygtelig magt, spørger han. Ved overvejelsen af de administrationsmuligheder, som foreligger i dette øjemed, går det ikke at anvende rationalistisk psykologi eller matematiske beregninger; der må kræves realistiske sociologiske, psykologiske, politiske og juridiske undersøgelser, hvis udfald vil variere fra land til land, og det er i sådanne undersøgelser, at han ser fremtidens hovedopgave indenfor pengeteorien.

Sammenfattende kan man om Mossé's afhandling sige, at den giver en let læselig, i klar systematik gennemført oversigt over tænkningens historie i det

¹⁾ Jfr. min bog Pengeteori og Pengepolitik, 2. udg., s. 98 ff.

sidste halve århundrede med forsøg på en syntese og opstilling af fremtidsperspektiver, men analysen er lidet dybtgående, og forf. synes at mangle kendskab til eller ihvert fald forståelse af moderne teori. Et særligt karaktertræk er forfatterens skepsis overfor eksakt analyse og dens betydning for de praktiske problemers løsning; han henviser stadig til sociologi og psykologi som det område, hvorfra nødvendig vejledning skal søges, men han anfører ikke noget, der kan begrunde, at disse højst ufuldkomne videnskaber skulde skabe sig et bedre fundament for politisk handling, end man kan gennem en udredning af tingenes logisk nødvendige sammenhæng. At henvise til sociologi og psykologi er på disse discipliners nuværende stade ikke væsentlig forskellig fra at henvise til mystik og magi.

Tilbage står at omtale de to supplerende bidrag.

Det første af dem, Luigi Frederici's, koncentrerer sig om to punkter, nemlig: Han gør opmærksom på, at den monetære teori efterhånden ganske har ignoreret en af de vigtigste pengefunktioner, nemlig værdiopbevarings- eller reservefunktionen. Jeg mener imidlertid, at forf. ganske overvurderer denne funktions betydning. Det er rigtigt, at det er en meget vigtig egenskab hos pengeinstitutionen, at den muliggør forbrugsvalg også i tiden, men dette er ikke en egenskab, der knytter sig til konkrete betalingsmidler, men til muligheden for at realisere formuegenstande af enhver art; det er altså en egenskab, der hænger sammen med, at man har en almindelig regneenhed, hvori alle mellemværender opgøres og afregnes og et legalt betalingsmiddel, ved hvis hjælp en endelig afregning kan finde sted.

Det andet punkt vedrører bedømmelsen af den moderne teori, der beskæftiger sig med totalefterspørgsel i stedet for pengemængde og altså afviser kvantitetsteorien som forklaring på niveauet for de absolutte priser. Forf. mener at denne teori både er uden originalitet og betydning, da man ved en fornuftig fortolkning af kvantitetsteorien, en fortolkning, som han hævder er blevet ganske almindelig, kommer til ganske samme resultat. Den består deri, at man i stedet for at sammenstille den hele pengemængde med varestrømmen, kun betragter den del deraf, som gives ud eller anvendes. Derved får man et fast forhold mellem den således bestemte pengemængde og totalefterspørgselen. At en sådan betragtning er ganske formel og uden nogen som helst forklaringsværdi turde ikke kræve nogen nærmere påvisning.

Den anden supplerende afhandling, skrevet af Robert Triffin, er af større interesse. Forf. bestrider dels den grad af automatisme, hovedforfatteren tillægger guldmøntfoden, dels den pengemæssige stabilitet, som han udleder deraf. Indgreb var faktisk i høj grad nødvendig også i guldmøntfodens velmagtsdage, nemlig gennem diskontoforandringer og open market operations. Hvad dernæst stabiliteten angår, da hævder han, at den ikke beroede på eksistensen af guldmøntfoden, men på den relative økonomiske stabilitet, som i kraft af den økonomiske struktur herskede i de lande, hvor guldmøntfoden var dominerende¹). I lande med en med stærkt ensidig erhvervsstruktur, de råstofproducerende lande, medførte guldmøntfoden ikke en sådan stabilitet, men medvirkede snarere til at øge ustabiliteten. Betalingsbalancen i disse lande vilde nemlig være udsat for voldsomme fluktuationer, og guldmøntfodens spilleregler vilde tjene til at over-

¹) Denne betragtning er dog langt fra ny, findes bl. a. i min bog »Valutaspørgsmål« fra 1932, hvori jeg henstiller, om det ikke snarere er de daværende stabile økonomiske forhold, der har muliggjort guldmøntfodens opretholdelse end omvendt.

føre dem til hele det økonomiske liv, idet de i perioder med overskud på betalingsbalancen vilde føre til en automatisk monetær ekspansion, mens det modsatte vilde være tilfældet i perioder med underskud. Det, som kræves for at opnå stabilitet, er en politik, der går lige på tværs af denne automatisme, idet centralbanken, når valutareserverne vokser, sælger andre aktiver, mens den, når valutareserverne mindskes, køber andre aktiver i tilsvarende omfang, således at likviditeten holdes stabil. Ved manipulationer med vekselkurserne kan man yderligere modvirke svingningerne i eksporterhvervenes indtægter udtrykt i indenlandsk mønt, og derved afdæmpe den ekspansive eller kontraktive virkning som udgår herfra. Han hævder, at man i de sydamerikanske stater er kommet langt i retning af gennemførelse af et sådant system.

En sådan politik vil utvivlsomt være såre fornuftig, men når forfatteren derigennem mener, at man kan nå monetær stabilitet, opfatter han begrebet monetært altfor snævert. Der er ikke noget i vejen for, at en ekspansiv og inflatorisk eller kontraktiv og deflatorisk bevægelse kan komme igang, selvom likviditeten holdes uforandret. Og selv om man går videre og ikke indskrænker sig til at søge de svingninger i likviditeten udlignet, der hidrører fra ændringer i betalingsbalancen, men indretter kreditpolitikken efter den økonomiske aktivitet, kan der fremkomme voldsomme svingninger i indkomststrømmen, eventuelt af inflatorisk art. Forfatteren synes at have overset, at man ikke kan beherske pengevæsenet ved manipulationer med, hvad man sædvanlig kalder pengemængden. En undersøgelse af udviklingen i de nævnte sydamerikanske lande tyder heller ikke på, at de har løst problemet: en stabilisering af pengevæsenet væsentlig bedre end andre lande, hvilket dog ikke udelukker, at forholdene havde været endnu værre, om man ikke havde anvendt de af forfatteren skildrede metoder.

Jørgen Pedersen.

NATIONALØKONOMISK FORENINGS GENERALFORSAMLING 1952

Onsdag den 22. oktober 1952 afholdt foreningen sin årlige generalforsamling. Til dirigent valgtes sparekassedirektør *Jens Toftegaard*.

Formanden, fhv. nationalbankdirektør *C. V. Bramsnæs* aflagde beretning. Medlemstallet ult. 1951 var 943 mod 865 ved udgangen af 1950. Abonnement og løssalg af tidsskriftet var steget fra gennemsnitlig 1196 expl. pr. nummer i 1950 til 1294 i 1951. Denne fremgang måtte ses som en følge af den henvendelse, der i efteråret 1951 blev rettet til en række ledende personer indenfor administrationen, erhvervslivet og den politiske verden om at melde sig ind i foreningen og tegne abonnement på tidsskriftet. Henvendelsen havde givet gode resultater. Det var meget ønskeligt, at foreningens medlemmer således talte både nationaløkonomer og folk fra det praktiske liv, ikke mindst erhvervslivet.

Foredrag i sæsonen 1951/52:

30/10 1951: Industriraadets fg. formand, direktør *Axel Gruhn*: Er vor toldlovgivning forældet?

19/11 1951: Professor, dr. polit. *Jørgen Pedersen*, Århus: Fagforeningernes opgaver under en politik, der går ud på fuld beskæftigelse.

5/12 1951: Professor *L. A. Metzler*, University of Chicago: Economic progress in undeveloped countries: Costs and methods of financing.

17/1 1952: Kontorchef *E. Bartels*, udenrigsministeriet: Krise i det europæiske, økonomiske samarbejde.

18/2 1952: Professor *A. Milthers*, landbohøjskolen: Dansk landbrugs stilling i den internationale konkurrence.

17/3 1952: Undervisningsassistent, cand. polit. *Sven Danø*: Huslejeudligning.

I dagene 19.—21. juni 1952 afholdtes nordisk nationaløkonomisk møde i Oslo, det 14. i rækken af disse nordiske møder. Mødet omfattede alle fem nordiske lande, idet der for første gang deltog en delegation fra Island. Fra dansk side indledede professor *Kjeld Philip* diskussionen om finans- og pengepolitikens anvendelse i vore dage. De danske koreferenter var lektor *Poul Winding* og ekspeditionssekretær *P. Gersmann*. 60 af foreningens medlemmer deltog i mødet, der fik et vellykket forløb. Det næste nordiske møde afholdes i Helsingfors i 1955.

Som følge af forhold, der var gjort rede for i tidsskriftet, var kontorchef *S. Gammelgård Jacobsen* fratrådt som redaktør af tidsskriftet og sekretær i foreningen. I stedet var ansat sekretær i finansministeriet, cand. polit. *Kjeld Christensen*.

Regnskabet for 1951, der var omdelt, viste en formuefremgang på godt 1.700 kr., således at foreningen ved udgangen af 1951 havde en formue på ca. 5.250 kr. Denne forbedring var en følge af den store tilgang af medlemmer og abonnenter.

Regnskabet for *Nationaløkonomisk Forenings Fond*, der ligeledes var omdelt, udviste en stigning i formuen på knap 7.000 kr. Heraf skyldtes næsten 3.000 kr. posteringer vedrørende *Axel Nielsen*-skriftet, nemlig bidrag modtaget à conto i 1951, medens udgifterne til skriftets fremstilling først var kommet til udbetaling i 1952. Endvidere var der sket en tilbageførsel af et beløb på 2.000 kr., som i 1948 var stillet til formandens disposition til en undersøgelse af problemer i forbindelse med en nordisk toldunion. Dette beløb var der ikke blevet brug for.

Foreningens og fondens regnskaber var som i tidligere år udarbejdet af

Revisions- og Forvaltningsinstituttet og revideret af den valgte revisor, sparekassedirektør Jens Toftegaard, som intet havde fundet at bemærke.

Af bestyrelsens medlemmer afgik efter tur formanden, fhv. nationalbankdirektør Bramsnæs, samt professor *Carl Iversen* og bankdirektør *G. Marckman-Hansen*. Direktør Bramsnæs meddelte, at han ønskede at trække sig tilbage som formand. Han takkede bestyrelsen for godt samarbejde og rettede en særlig tak til foreningens to sekretærer i hans formandstid, professor Iversen og kontorchef Gammelgård Jacobsen.

Efter bestyrelsens forslag valgtes professor Carl Iversen til formand med akklamation. Bankdirektør Marckman-Hansen genvalgtes og kontorchef S. Gammelgård Jacobsen valgtes til nyt medlem af bestyrelsen i stedet for professor Iversen. Til revisor genvalgtes sparekassedirektør Jens Toftegaard.

Professor Iversen udtalte bestyrelsens og medlemmernes tak til den afgående formand for mangeårig indsats i foreningens ledelse, først som bestyrelsesmedlem gennem 10 år og derefter som formand i 15 år. Ikke blot indenfor foreningen, men også på mange andre områder havde nationalbankdirektør Bramsnæs gjort et enestående arbejde for dansk nationaløkonomi og for de danske nationaløkonomer. Bestyrelsen havde derfor enstemmigt vedtaget at foreslå direktør Bramsnæs udnævnt til æresmedlem i foreningen. Forsamlingen tiltrådte dette forslag med akklamation.

Foreningens bestyrelse består herefter af professor ved Københavns Universitet, dr. polit. *Carl Iversen* (formand), cand. polit., fru *Lis Groes*, kontorchef i Prisdirektoratet, cand. polit. *S. Gammelgård Jacobsen*, direktør for Kongeriget Danmarks Hypotekbank, cand. polit. *Viggo Kampmann*, direktør for Amagerbanken, *G. Marckman-Hansen*, næstformand i De samvirkende Fagforbund, *Einar Nielsen*, og minister for handel, industri og søfart, *Aage L. Rytter*.

B O G A N M E L D E L S E R

Jacob Marschak: Income, Employment and the Price Level, Augustus M. Kelley, Inc., New York 1951, 95 sider.

Dette lille hefte er et vary-typed kompendium bygget på Marschaks forelæsninger ved University of Chicago 1948 og 1949. Kompendiet er udgivet af et par studerende og åbenbart blevet til på grundlag af disses forelæsningsnotater. Ifølge forordet har Marschak ikke selv gennemarbejdet bogen systematisk, og det er vel denne specielle tilblivelsesmetode, som må bære skylden for forskellige mindre væsentlige småfejl og misforståelser og unødige gentagelser, som dukker op hist og her. Cowles Commission's frelste højtidelighed genkender man imidlertid hurtigt, og kompendiet giver sikkert et udmærket billede ikke blot af selve undervisningens indhold, men også af den ånd, den bedrives i.

Det er ikke på grund af de fremsatte teoretiske synspunkter, Marschaks fremstilling af penge teorien har interesse. Stort set følges det sædvanlige keynesianske skema; nyt for anmelderen er egentlig blot Lecture 10 og 11, hvor en meget elegant (forøvrigt tidligere publiceret) løsning af aggregationen af individuelle konsumtionsfunktioner til en total konsumtionsfunktion er givet. Videre er der grund til at pege på Marschaks forkærlighed for konsekvenserne af »money-illusion« i et økonomisk system: på dette punkt fører fremstillingen nok væsentlig ud over, hvad man er vant til at finde i lærebøger. Skal man helt til bunds i keynesianske systemer kommer man jo ikke uden om dette spørgsmål, men behandlingen af det er så ny og så usikker, at man må spørge sig, om det er rimeligt at trække det ind i elementær undervisning.

Betydelig større interesse har selve fremstillingsformen. Marschak anvender — som man kunde vente — i stor udstrækning en matematisk fremstilling, illustreret med geometriske figurer. Matematikken

går ikke ud over, hvad der efterhånden regnes for standardudrustning, differentiering af funktioner med flere variable. Geometrien derimod er lidt usædvanlig. Marschak illustrerer gerne sine lignings-systemer to-dimensionalt, også når de indeholder flere variable. Dette gør han gennem anvendelse af den velkendte fremgangsmåde, som anvendes ved løsning af systemer med mange ubekendte og ligninger. Her eliminerer man successivt de ubekendte, indtil man tilsidst står med to ligninger i to ubekendte. Ved yderligere elimination fremkommer da løsningen. Opfatter man imidlertid de to ligninger i to ubekendte som to funktionelle sammenhænge mellem to variable, kan de lægges ind som to kurver i et koordinatsystem og løsningen (for disse to variabelers vedkommende) findes da som skæringspunkt mellem disse to kurver. I almindelighed vil man her være frit stillet m. h. t. hvilke to variable, man vælger at stå tilbage med efter eliminationen; et givet system kan derfor komprimeres til mange forskellige to-dimensionale fremstillinger. Trods sin tilsyneladende elegance forekommer illustrationsmetoden farlig, idet den formentlig let vil lokke til falske analogier med sædvanlig partiel analyse.

Tag et af Marschaks egne eksempler. Vi har et helt ligevægtssystem (af klassisk karakter), som reduceres til to ligninger: een, som angiver sammenhængen mellem (efterspurgt) varemængde og pris, og een, som angiver sammenhængen mellem (udbudt) varemængde og pris totalt i samfundet, under forudsætning af, at systemets ligninger iøvrigt er opfyldte (bl. a. forskellige ligevægtsvilkår). Det er klart, at disse to ligninger eller kurver, ikke er sædvanlige efterspørgsels- og udbudskurver (Marschak anvender da også selv citations-tegn, når han kalder dem »Demand for output as a whole« og »Supply of output as a whole«), men man forledes let til uden videre at behandle dem, som om de

var det. Gennem på denne måde at kortslutte sine systemer, synes jeg, Marschak blot opnår at tilsøre systemernes mere komplicerede natur. Denne indvending ligger selvfølgelig blot på det pædagogiske plan, men det er jo også netop det, det her drejer sig om.

Et punkt, som fortjener at blive lagt mærke til, er Marschaks forsøg på hensynet til og anvendelse af statistiske metoder i den »rene« økonomiske teori. Det gælder ikke blot ved den ovenfor nævnte behandling af konsumtionsfunktionens aggregative problem, men også mere i almindelighed ved behandlingen af de forskellige små modeller. At f. ex. allerede på et så elementært niveau indføre begrebet »reduced form« kan blot hilses velkommen; overhovedet er det nok i denne henseende vi på disse kanter af kloden har mest at lære af Marschaks forelæsninger.

Til kompendiet er føjet en lang række opgaver, der nærmest bliver numeriske regneøvelser over tekstens teoretiske fremstilling. Sådant er jo yderst nyttigt.

Bent Hansen.

Rosa Luxemburg: The Accumulation of Capital, Routledge and Kegan Paul Ltd., London 1951, 475 sider. Pris: 35 sh.

I et foregående nummer af dette tidsskrift læste man til sin forbavsel, at den store økonomisk-historiker E. Heckscher skulle have givet udtryk for den opfattelse, »at Marx ikke er en forfatter, som dannede mennesker interesserede sig for«. Jeg har ikke undersøgt, hvilken sammenhæng denne sætning er revet ud af, og hvad den sigter til konkret, men i alle tilfælde: den er dybt kompromitterende for dem, som her benævnes »de dannede«; thi det kan næppe være mangel på ændens dannelse, som har foranlediget, at Marx's lærning og kritiker Rosa Luxemburgs berømte arbejde *Akkumulation des Kapitals* nu er blevet udsendt på engelsk, inkorporeret i en serie af klassiske bøger — *Rare Masterpieces of Philosophy and Science* — forsynet med

forord af ypperstepræstinden i den keyneske menighed i Cambridge, Joan Robinson.

Luxemburgs værk behøver vel ikke i sig selv nogen præsentation. Hvordan man end vil tolke hendes problemer og løsninger — Joan Robinson præsenterer en sådan tolkning i sit forord — er så meget dog åbenbart, at hovedvægten ligger på betingelserne for den kapitalistiske økonomis stadige expansion; heri ligger vel også grunden til, at *Akkumulation des Kapitals* er blevet udsendt netop nu, hvor jo spørgsmålet om »reproduktionen i uvidet skala«, som Marx kalder det, er kommet i forgrunden af den teoretiske debat gennem Harrod's, Hicks', Domar's o. a. arbejder, og også på det praktiske plan som bekendt er pinligt aktuelt.

Det er ganske ejendommeligt at se, med hvilken iver nationaløkonomien i de sidste 15—20 år har arbejdet med at besvare det ene efter det andet af Marx's gamle problemer. I 30'erne tog Keynes spørgsmålet om den effektive efterspørgsel op til behandling ud fra kortsigtssynspunkter. Nu gælder det spørgsmålet, om et kapitalistisk samfund opfylder de nødvendige betingelser for på lang sigt at vedligeholde en stadig expansion ved højt beskæftigelsesniveau? Stadig voksende »produktivkraft« og høj beskæftigelse synes intimt forbundne; kan man ikke i det lange løb opnå det første, opnår man heller ikke det andet, men kan man overhovedet tænke sig vilkårene for en stadig voksende produktivkraft opretholdt i det lange løb. Det var jo ved studiet af sådanne spørgsmål, Marx mente at finde det kapitalistiske samfunds fundamentale »modsigelser«. Selve Marx's analytiske udgangspunkt: skemaet for »simpel reproduktion« danner stadig et fuldtud acceptabelt udgangspunkt — ja, et tilmed højmoderne udgangspunkt — for en analyse af dette problem; Marx's reproduktions-skema kan jo nemlig enklest opfattes som en Leontief-matrix af fjerde orden med kapitalvareindustri, konsumvareindustri, kapitalister og arbejdere som de fire sek-

torer (se f. ex. skemaerne, som er vedhængt *Das Kapital*, II, Anhang, p. 534—535, i Volksausgabe besorgt vom Marx-Engels-Lenin-Institut, Moskau, Universum-Bücherei für Alle, Berlin, 1933). Luxemburgs analyse starter netop i dette reproduktionsskema, og selv om man nok synes den anvendelse hun gør af det, forekommer lidt pauver og forvirret, gør det ikke hendes analyse mindre interessant. Det er således ikke blot problemstillingerne, der gør, at marxistisk litteratur stadig har sin plads i den aktuelle økonomiske teoretiske litteratur. Man kunde forøvrigt spørge sig, om der ikke omkring det Harrod-Luxemburgske problem burde være basis for en kontakt mellem »østlige« og »vestlige« nationalekonomer; selve problemets store betydning kan man jo i hvert fald komme overens om, analysetekniken også, og allerede *det* skulde være et stort fremskridt. Marx's problemer har trods alt vist sig at være det kapitalistiske økonomiske systems og ikke blot det marxiske studerekammers problemer — hvad enten så »de dannede« synes om det eller ej.

Bent Hansen.

Harry Schwartz: Russia's Soviet Economy. Jonathan Cape. London 1951. 592 sider. Pris: 36 sh.

Den amerikanske professor Schwartz fra Syracuse University har udsendt et værk om Sovjetrusland. Det er forfatterens mål at give en sammenfatning af, hvad der kan oplyses om det russiske økonomiske samfund og dets måde at virke på. Han gør i forordet opmærksom på, at han ikke er neutral i kampen mellem demokrati og diktatur, men det er hans hensigt at fremlægge så objektive og nøjagtige oplysninger som muligt.

Man får også en masse at vide om det russiske samfund. På baggrund af en skildring af det udstrakte lands omfangsrige økonomiske hjælpepekilder, de centrale træk i landets historie — herunder et særligt afsnit om Peter den Store, der også i sin

tid omformede det russiske samfund — og den ideologiske udvikling fra Marx-Engels til Lenin, berettes om den nyeste udvikling af det økonomiske liv, det planøkonomiske system, organisation og produktion indenfor hovederhvervsgrenene industri, landbrug og transport. Der er desuden afsnit om handel, boligforhold og sundhedsvæsen, det finansielle system, arbejdsforhold og udenrigsomsætningen.

Det er forfatterens opfattelse, at Sovjets statistik i sit grundlag er rigtig i det overvældende antal tilfælde, men for at hemmeligholde visse kendsgerninger om udviklingens faktiske forløb, gentager man ofte uklare tal i stedet for at give specifikationer, som kan opløse uklarheden. Statistikken må derfor behandles med indgående kritik. Som eksempel på dette kan man fremdrage forfatterens kommentarer til den russiske nationalindkomstopgørelse. For 1913 opføres Ruslands nationalindkomst til 21 milliarder rubler, 1940 til 128,3 milliarder rubler og efter målet for 1950 til 177 milliarder rubler, alt opgjort efter 1926/27-priser. Tallene for de sidst nævnte år burde reduceres af forskellige grunde. Der er ikke taget hensyn til, at disse tal omfatter større områder end i 1913. De sidste tal omfatter forskellige produkter, som ikke fandtes i 1913. Disse nye varer er prismæssigt indregnet med basispris for det år, hvor de fremkom, uden at der er taget hensyn til den oftest betydelige prisstigning, der i disse år var for de fleste varer i forhold til 1926/27. Endvidere er hjemmeproduktion og håndværksmæssig produktion for de tidligere år ikke medtaget. I forbindelse med den stærke industrialisering og vandring til byerne, der har fundet sted i dette tidsrum, foreligger der her en betydelig fejlkilde. Forfatteren gør dog ikke forsøg på at korrigere for disse ting, men gør opmærksom på andre forfatteres løsninger på disse problemer. Colin Clarks opgørelser affærdiger han med en bemærkning om, at han næppe er nærmere ved løsningen end de russiske statistikere. Clark kommer til en stigning på 50 % i nationalindkomsten

for et tidsrum, hvor russerne har 500 %. Blandt de andre forfattere som nævnes er Baron, der for 1940 kommer til et totalforbrug på 153 dollars pr. indbygger. Man kan her godt mere sig med at regne om til kr. og finde ud af, at denne opgørelse betød, at forbruget i Danmark i samme år var $2\frac{1}{2}$ gange så stort; men noget sådant indlader forfatteren sig ikke på. Med de foreliggende oplysninger er det åbenbart ikke muligt at foretage sådanne sammenstillinger. De manglende oplysninger indicerer efter forfatterens opfattelse, at det almindelige levestandard er et ømtåleligt problem for det nye samfund. Han mener iøvrigt, at det er godtgjort, at industrialiseringen, hvis tempo er på højde med udviklingen i de stærkeste gennembrud for industrialiseringen i Europa og U.S.A., er sket på bekostning af produktionen af forbrugsvarer, hvor de opstillede planmål sjældent er nået, og hvor resultaterne har været meget svingende fra den ene periode til den anden og antagelig højst i de seneste år, hvor man har gennemført betydelige prisnedsættelser. Der gives forøvrigt i bogen forskellige tal til belysning af visse sider af levestandarden. Før verdenskrig II brugte den gennemsnitlige sovjetborger fødevarer til en daglig kalorieværdi af 2800 for en stor del i kornprodukter. Det var et niveau, som svarede til andre østeuropæiske landes forbrug dengang. Fra en russisk opgørelse over unge arbejderes beklædning i nogle storbyer bringes en oversigt, der belyser forbruget på dette område. Mændene havde herefter godt en overfrakke, knap et sæt tøj, godt to par bukser, næsten fire skjorter, mellem tre og fire sæt undertøj og halvandet par sko. Disse tal synes den amerikanske forfatter naturligvis er lave, men ville danskerne gøre det? En sådan opgørelse fortæller intet om kvaliteten, hvad der på beklædningsområdet gør den fuldstændig usikker. De tal, der kan fremskaffes om boligforbruget, giver derimod et utvivlsomt udtryk for en meget lav standard. I Moskva var der før krigen $4,2 \text{ m}^2$ boligareal pr. næse. I København var der dengang antagelig

mindst 25 m^2 . I Leningrad boede der i begyndelsen af 1950 12 mennesker pr. lejlighed.

På baggrund af, hvad der i bogen oplyses om levestandardens vigtige problem, ligger det nær at vende sig til spørgsmålet om, hvordan man har fremskaffet de betydelige produktionsresultater i industrien, når den menige befolkning ikke har fået mere ud af det. Forfatterens svar er her det, at man kan betragte hele det russiske samfund som en stor militærorganisation. I Vestens lande har man også kunnet skabe betydelige militærorganisationer, der har kunnet præstere noget under disciplin og med en beskedne levestandard for de menige. Man kan både vise begejstring og tilfredshed, når man er i trøjen. Derfor er det heller ikke overraskende at træffe det i Rusland. At denne begejstring har betydet noget for opbygning af det nye samfund vil forfatteren ikke benægte. Her er man på et område, hvor det må blive forfatterens bekendelse, der præger fremstillingen. Man kan skrive om drivkraften i den kommunistiske idé og samfundsorganisationen, således at det bliver en udpræget positiv stillingtagen til det skabende socialistiske menneske, men man kan også som forfatteren her lægge vægt på tvangen som »militærorganisationen« skaber og betragte frihedens opgivelse som et afgørende offer.

Det skulle af det foregående være fremgået, at forfatteren behandler egentligt materiale med objektivitet og grundighed, men at amerikaneren bryder igennem, hvor materialet suppleres med vurderinger. Selv om man er advaret i forvejen, kan det sidste få en til at slå til lyd for, at det blev i Danmark eller et andet lille land, man skrev den slags bøger. Vi skulde have betingelser for også ved vurderinger at holde tungen lige i munden. Iøvrigt kunde man ved en sådan indsats lære af Schwartz. Det er en instruktiv, klar og velskrevet bog, han har skabt.

P. S. Hvis professor Jørgen Pedersen havde læst denne bog, forinden hans bemærkninger til mig i forrige nummer, ville

disse antagelig have været så moderate, at et svar ikke var nødvendigt. Derfor er svaret kun: Indlem denne bog i Aarhus økonomiske Institut, der står både om borgerkrigen og Colin Clark.

Niels Banke.

Hugo Hegeland: The Quantity Theory of Money. Erlanders Boktrykkeri, Göteborg 1951, 262 sider. Pris: 25 sv. kr.

Det mål, forf. har sat sig med denne bog, synes først og fremmest at være at påvise, at det, som vi næsten alle i de sidste 200 år har forstået ved kvantitetsteorien, ikke er kvantitetsteorien. Denne teori blev derimod formuleret af John Locke engang i det 17. årh. og bestod i en påstand om, at priserne altid vilde være proportionale med pengemængden. Denne udtalelse har vi så godt som alle siden den tid misforstået, idet vi har opfattet den således, at den skulde være en påstand om et kausalforhold mellem pengemængde og priser, og således at det var pengemængden, der bestemte priserne, mens Locke ikke har ment noget sådant, men kun villet give udtryk for den opfattelse, at penge ikke har nogen værdi i sig selv, men kun er et byttemiddel, hvis mængde er ligegyldig, idet priserne altid vilde være proportionale dermed.

For at bevise denne tesis, har forf. med imponerende flid gennem søgt alt, hvad der lige siden oldtiden, begyndende med Confucius, er skrevet eller antydnet om forholdet mellem pengemængde og priser. Denne imponerende historiske redegørelse, der i bogens forord angives at være dens hovedopgave, fylder 193 af bogens 262 sider. Den vidner om flittigt studium og megen lærdom og må være af stor værdi for den, der er nysgerrig på dette område. Dog bør det vel ikke forties, at der allerede i forvejen findes lærde værker på dette område fx. A. W. Maget's tobinds værk, *The Theory of Prices*, 1938—42, som jeg hidtil har troet indeholdt alt, hvad der var værd at læse om dette emne, og Erling Petersens mere overkommelige historiske oversigt

i to bøger om dette emne: *Den moderne kvantitetsteoris gyldighed for pengeværdiens bestemmelse*, 1933, og *Macro-dynamic Aspects of the Equation of Exchange*, 1938. Om forf. altid har forstået og gengivet de citerede forfatters opfattelse rigtigt, er jeg p. gr. a. utilstrækkelig viden ikke istand til at afgøre. I de tilfælde, hvor jeg har en sådan viden, føler jeg mig ikke helt sikker i så henseende. Bl. a. har jeg noget svært ved at genkende min egen opfattelse i de tilfælde, hvor forf. har været så elskværdig at omtale mig.

Hvad angår selve hovedtesen, da har jeg to indvendinger at gøre: For det første har jeg svært ved at se forskellen på en påstand om, at priserne altid vil være proportionale med pengemængden (John Locke) og en påstand om, at når man forøger pengemængden, stiger priserne proportionalt dermed. (Den almindelige opfattelse af, hvad kvantitetsteorien går ud på); thi hvis påstanden om proportionaliteten er rigtig, må der vel være en eller anden årsag, der bringer denne proportionalitet i stand, og når man betænker, at John Locke ved penge forstod mønt eller møntmetal, kan kausaliteten ikke godt komme fra priserne, idet fx. en prisstigning p. gr. a. dårligt høstdudbytte ikke synes at kunne fremme produktionen af guld eller sølv. Desuden synes det heller ikke rimeligt at antage, at Locke vilde bruge denne formulering, hvis han blot ønskede at sige, at penge var et blot og bart byttemiddel, der ikke kunde have nogen indflydelse på de realøkonomiske forhold.

Men selvom forf. skulde have ret i sin påstand om, at Locke ikke tænkte på noget kausalforhold, forekommer denne opdagelse mig irrelevant. Det afgørende turde dog være, at det, man nu i disse 200 år har forstået ved kvantitetsteorien, er en påstand om, at en ændring i pengemængden fører til en ændring i prisniveauet (hvad enten denne nu er proportional eller ikke, og hvad enten den sker øjeblikkelig eller kun på længere sigt). Det er dette, hvormed diskussionen har stået og stadig står. Hvad John Locke har ment eller ikke

ment har mindre interesse; mange af de folk, der har en sådan teori og har diskuteret den, aner ikke noget om, at Locke har beskæftiget sig med spørgsmålet.

Det er forøvrigt karakteristisk, at det, som forf. behandler i bogens historiske del, netop er, hvad en række forfattere har ment om dette kausalitetsforhold, og det er tillige det, han selv beskæftiger sig med i bogens positive 2. del. Hvad gør det så, at alle disse forfattere dog har misforstået John Locke. Hvad mening har det at sige, at det slet ikke er kvantitetsteorien, disse mennesker beskæftiger sig med? Et ord har vel den betydning, man tillægger det, uanset dets historiske oprindelse? På s. 129 fremhæver forf. Schumpeter som en af de få, der har forstået, hvad det centrale i kvantitetsteorien er, nemlig at pengene ikke har nogen bytteværdi i sig selv men kun er et byttemiddel, og han udbryder:

»Just imagine, if this had been realized when the theory was first enunciated. Then there would not have been that immense, and mostly meaningless, discussion of the theory as an explanation of the value of money and its fluctuation. Instead the study of these problems would likely have taken other and more fruitful courses, which could have led to significant results.«

Bortset fra den overraskelse, man føler, over, at en mand med en sådan respekt for papir, tryksværte og hjernekraft, som dette citat giver udtryk for, selv føjer et nyt bind til denne af ham selv så ringe-agtede diskussion¹⁾, nærer jeg for min del stærk tvivl om, at en efter hans mening rigtig erkendelse af formålet med Locke's udtalelse vilde have afholdt folk fra at beskæftige sig med pengemængdens indfly-

delse på prisniveauet. Den idé, at der må være en sådan sammenhæng, synes at være så almindelig, at den næsten får karakter af et naturfænomen, den findes hos masser af mennesker, som aldrig har hørt John Locke's navn, og som nævnt har forf.'s dybere erkendelse heller ikke kunnet afholde ham fra selv at arbejde med den samme idé i den positive del af sit arbejde og i hovedsagen efter de samme linjer som hans forgængere.

Lad os i stor korthed se på hvori forf.'s indsats består. Jeg mener, hans vigtigste synspunkter kan formuleres således:

1. Kvantitetsteorien, således som man almindeligt opfatter den, gælder, hvis ingen holder kasse udover, hvad der er nødvendigt for omsætningen. I dette tilfælde vil en forøgelse af pengemængden nemlig føre til en proportional stigning i prisniveauet.
2. De, der har villet hævde kvantitetsteoriens gyldighed, har imidlertid set bort fra, at penge har to funktioner, nemlig at være omsætningsmiddel og værdi-opbevaringsmiddel (a store of value). Den del af kassen, som anvendes i det sidste øjemed, får ingen direkte indflydelse på priserne, men nok en indirekte via en mulig virkning på rentefoden (Keynes).
3. Når man vil vide, hvorledes en ændring i pengemængden virker på priserne og på beskæftigelsen, er det derfor nødvendigt at vide, hvorledes forøgelsen af pengemængden fordeles på de to anvendelser. Han finder det derfor nødvendigt at definere, hvad der skal anses for hørende til de to anvendelser, som han kalder henholdsvis M_T og M_S samt at fremsætte nogle betragtninger over

¹⁾ Det kunde tænkes at være forf.'s hensigt ved sin grundige undersøgelse en gang for alle at befri menneskene for dette kompleks således, at de kan tage sig noget nyttigt for i fremtiden. Dette vilde faktisk være en prisværdig opgave, men efter min mening løser han den ikke, idet han i den positive del af bogen beskæftiger sig med de samme helt eller delvis irrelevante størrelser, nemlig pengemængde, omløbs hastighed, hoarding, forskellige cirkulationsfæser m. v., som har spillet hovedrollen i den diskussion, som han finder meningsløs.

hvilke forhold, der bliver bestemmende for fordelingen.

4. Den ledige pengemængde eller kasse har ingen omløbshastighed efter som den jo definitions-mæssigt ikke benyttes i perioden. M_T derimod har en omløbshastighed: $C_T = Y/M_T$, hvor Y er indkomsten. Den af Keynes anvendte multiplikator, $k = Y/I$, hvor I er investeringen, betegnes som det 5. hjul til en vogn, idet Y efter forf.'s mening lige så vel kan udtrykkes ved $M_T \cdot C_T$ som ovenfor.

Kritik.

ad 1. Denne påstand har kun interesse, hvis det er muligt at definere, hvilken del af pengemængden, der kun tjener omsætningsformål (jfr. nedenfor under 3), og at det er muligt at ændre denne pengemængde arbitrært. I modsat fald er det kun en gentagelse af Lockes postulat og lige så intetsigende, som forf. anser dette for at være.

ad 2. Næppe rigtigt; der har i tidens løb været talt vidt og bredt om hoarding, og den pengemængde, man har sat i relation til prisniveauet, er »nettopengemængden«, dvs. pengemængden minus det hengemte beløb. Iøvrigt vil dette, at man holder en del af sin formue i form af sedler eller foliotilgodehavender ikke i sig selv berøre proportionaliteten mellem pengemængde og priser, hvis en forøgelse af pengemængden fordeles i et fast forhold på de to anvendelser. Dette er naturligvis et tilfælde, der sjældent vil forekomme, men det tjener til at vise, at det afgørende ikke er, at folk anvender penge (sedler og foliotilgodehavender) som formueanbringelse, men derimod, at de holder en stærkt varierende kasse. Det synes mig misvisende at kalde sådan kassebeholdning for formueanbringelse eller værdiopbevaring. Når man holder kasse ud over, hvad omsætningen kræver, sker det vel i reglen af en af to grunde: enten fordi man ikke holder nøje regnskab med, hvad man har brug for til omsætningsformål, eller fordi man spekulerer i de mulige indtægtsgivende formueanbringelsers værdiforandringer. (Keynes'

spekulationsmotiv). Iøvrigt vil omsætnings-hastigheden på varemarkedet under konjunkturbælgelserne, som forf. ganske ser bort fra, også påvirke den kasse, der er nødvendig til omsætningsformål.

ad 3. M_T kan kun defineres som den pengemængde, der minimalt er nødvendig til at bestride omsætningen i en vis periode. Tager man mere med, er man ude i vilkårlighed, idet hele den pågældende del af pengemængden da ikke efter forf.s egen definition kan siges at cirkulere. M_T må da være nøjagtig bestemt af omsættningens størrelse og betalingssædvanerne. Den påvirkes ikke af rentefoden og står heller ikke i noget fast forhold til indkomsten. De relationer, han opstiller herom, har derfor ingen — heller ikke illustrativ gyldighed.

Det afgørende er imidlertid, at M_T må være en rent passiv størrelse, hvilket er helt i strid med kvantitetsteoretisk tankegang. Det er ikke muligt for nogen myndighed at påvirke M_T direkte, og dens størrelse har derfor heller ingen selvstændig interesse. Hvad angår M_S , da kan denne størrelse bortset fra de vel nok sjældent forekommende tilfælde, hvor rentefoden er fuldstændig uelastisk overfor ændringer i pengemængden, kun bestemmes vilkårligt af myndighederne, når man er villig til at tage de ændringer i rentefoden, den fremkalder. Gennem disse renteændringer får ændringerne i pengemængden indflydelse på indkomsten evt. på priser. Opdelingen i de to afdelinger har næppe nogen værdi. Heller ikke har det nogen synderlig interesse at søge efter en sammenhæng mellem en ændring i kassen og rentefoden, da en sådan vil være så stærkt varierende efter de til enhver tid herskende forhold, at den ikke kan tjene som rettesnor for praktisk handling. Hvad alene har værdi, er erkendelsen af, at centralbanken har magt til at fastsætte rentefoden indenfor en undergrænse og en overgrænse, der bestemmes af, hvormegen inflation, henholdsvis arbejdsløshed, man kan tage, hvilket yderligere bestemmes af, hvilke foranstaltninger af anden art, der

samtidig træffes samt på opsparings- og investeringsstilbøjelighed.

ad 4. Det er ikke rigtigt, at omløbs-hastigheden $C_T = Y/M_T$ kan erstatte Keynes' (Kahn's) multiplifier, thi når M_T som påvist ikke kan bestemmes autonomt, siger forholdet Y/M_T intet. Multiplikatoren fortæller os derimod, at en bestemt investeringsudgift pr. år i kraft af, at folk giver en del af den indtægt, de får gennem investeringen, ud til forbrug, efter en vis tids forløb, resulterer i en indtægtsforøgelse, der er k gange investeringsudgiften. Her er tale om en beskrivelse af en proces, der vitterligt finder sted, mens omløbs-hastigheden kun er udtryk for en divisionsoperation.

Forf. har adskillig ret i at betegne den århundredgamle diskussion om kvantitets-teori og omsætningsligning som beklageligt tidsspilde, men han burde vel have tilføjet, at den har været et udtryk for en famlende søgen efter løsningen på særdeles vigtige problemer, og at sådant tidsspilde næppe kan undgås. Vanskeligere er det vel at forsvare, at forf. selv med den viden, vi nu sidder inde med, stadig fortsætter denne diskussion. Vi ved nu alle, at indkomst, beskæftigelse og priser — og det er jo de relevante økonomiske størrelser — bestemmes af markedsforholdene. Det er derfor disse markedsforhold, dvs. efterspørgsels- og udbudsforhold, vi må studere, hvis vi er interesseret i de nævnte størrelser og deres beherskelse — og det er vi i højeste grad. De begreber, kvantitetsteorien opererer med, er her ganske ubrugelige. Alt hvad man behøver at vide om pengemængden er, at man derigennem kan øve en vis indflydelse på rentefoden, og at man tillige gennem rationering af penge kan påvirke beskæftigelsen bortset fra rentevirkningen, men hvormegen kasse, der er brug for til omsætningsformål og dennes såkaldte omløbshastighed er ligegyldig, og jo hurtigere man ophører at interessere sig herfor desto bedre.

Derimod kan det have kuriositetens interesse at give en historisk beskrivelse af de teorier, man i fortiden har haft om

disse ting, og her har forf. gjort en betydelig indsats.

Jørgen Pedersen.

Conference on Business Cycles. National Bureau of Economic Research. New York 1951. 433 sider. Pris: \$ 6,00.

Dette er en samling af artikler fremlagt ved en kongres om konjunkturbevægelser, som blev afholdt i New York i 1949. Haberler har skrevet et kort forord, som resumerer bogens 11 kapitler. Hver artikel er efterfulgt af diskussionsindlæg.

1. del er »general papers«, men er vel snarere sammensat af de afhandlinger, som ikke har kunnet passe ind i 2. del, som handler om profit og investering, eller i 3. del: Business Cycle Research and Policy.

I 1. del dominerer en lang og ret vanskelig artikel af Carl Christ om Klein's model — se Cowles Commission's monografi nr. 11, jfr. artiklen »Fra økonometriens verden« i dette nr. af tidsskriftet. En ganske kort artikel af Tinbergen giver forslag til en reformulering af forskellige økonomiske hypoteser med det formål at kunne bringe hypoteserne på en sådan form, at de i højere grad tillader en verifikation. I den deraf følgende diskussion bemærker man et usædvanlig uforsonligt og skarpt indlæg af David McCord Wright mod Cowles Commission. — Efter et indlæg af Schumpeter (»Historical Approach to the Analysis of Business Cycles«) følger en artikel af R. A. Gordon om tyvernes investeringsopsving.

I 2. del refererer Thor Hultgren meget kort en undersøgelse over aktieselskabsgevinster. Den derefter følgende artikel — Studies in Investment Behavior — af Klein er bogens længste. Abramovitz's artikel om lagerinvesteringer og konjunkturbevægelser afslutter dette afsnit.

3. del handler — med artikler af C. Ashley Wright, Gottfried Haberler og Arthur Smithies — om de mere generelle forbindelser mellem den økonomiske politik og konjunkturteorien.

Det vil fremgå, at indholdet er meget heterogent, hvilket da også dominerer det

almindelige indtryk, bogen efterlader. De mest givende afsnit er vel nok sådanne, som tager konkrete empiriske opgaver op, mens de øvrige afsnit alle lider under at skulle behandle meget omfattende spørgsmål på få sider. Der bliver da væsentlig kun plads til ganske skitsemæssige forslag.

P. Nørregaard Rasmussen.

Wages Policy under Full Employment. By Erik Lundberg, Rudolf Meidner, Gösta Rehn and Krister Wickman. Edited and translated by Ralph Turvey. William Hodge & Co., London 1952. 88 s. Pris: 6 sh.

Den unge London-Økonom Ralph Turvey fortsætter ved Udgivelsen af denne lille Bog sin Virksomhed som Indfører af svensk Økonomi i England og dermed på det internationale Marked. De tidligere Bidrag er Artikler, hvori han selv fører »Stockholm-Skolens« teoretiske Ideer videre. Her staar han som Udgiver af et lille Udvalg af Indlæg i den højst interessante, samtidigt teoretiske og praktiske Diskussion om Lønpolitikens Rolle i den aktuelle Problemerkreds omkring fuld Beskæftigelse og Inflation. Alle Forfatterne er Økonomer, men de to af dem, Rehn og Meidner, tillige knyttet til den svenske Landsorganisation, der har haft en større Diskussion om Lønpolitik i sit Tidsskrift »Tidene« og har udgivet et lille Skrift med Bidrag fra talrige Fagforeningsfolk. De øvrige Artikler er fra Økonomisk Tidsskrift, og alle Artikler revideret af Forfatterne.

Lundberg siger i sit indledende Afsnit, at den fulde Beskæftigelses store Talsmænd har haabet paa at afværge Inflationsfaren ved, at Fagforeningerne viste social Ansvarlighed. Men kan man vente en Løsning ad denne Vej? Han drøfter i Tilknytning til den klassiske svenske Diskussion de mulige Stabiliseringsprincipper og finder Wicksells stabile Priser mere realistisk end Davidsons Forandring i Prisniveauet omvendt proportionalt med Produktiviteten.

Tilpasning af Forholdet mellem Lønnen paa forskellige Omraader og centraliseret

contra decentraliseret Lønpolitik spiller betydelig Rolle. Ved høj Beskæftigelsesgrad opstaar Konkurrence om Arbejdskraften, og Rehn siger, at saadanne Lønforskelle forsvinder, som kunde opretholdes saalænge, hver Del af Arbejdsmarkedet havde sin Reserve af arbejdsløse. Udligning af saadanne uholdbare Lønforskelle er den ene af de Betingelser, Rehn opstiller for Undgaaelse af Inflation. Den anden er: ikke for højt Gevinstniveau for Virksomhederne. Gevinsterne skal klemmes saa stærkt mellem Løn og Skatter, at Konkurrencen om Arbejdskraften begrænses. Naas der ikke fuld Beskæftigelse paa det private Arbejdsmarked, skal det offentlige have Midler til at sætte særlig Beskæftigelse i Gang. Financiering heraf ved høje indirekte Skatter sikrer ogsaa Opsparingen og hindrer, at høje Lønninger skal drive Efterspørgslen op. Staten skal ikke ved Priskontrol, Rationering eller anden negativ Politik over for Erhvervene forårsage et skævt Prissystem med dertil svarende mindre ønskelig Anvendelse af Landets Produktionsmidler; men den skal positivt bidrage ved Supplering af den utilstrækkelige private Produktion. Mulighederne for at flytte Arbejdskraften ved Hjælp af almindeligt gældende Lønforskelle er næppe store. Et mere virksomt Middel er Tilskud til selve Overflytningen.

Lundberg fremsætter paa adskillige Punkter Kritik af Rehns dristige, konstruktive Ideer og mener, at Klemning af Virksomhedernes Gevinst kan rumme Fare for Beskæftigelse og Opsparing, og at den heller ikke vil være virksom i alle Tilfælde over for Tendenserne til Lønstigning. Man ved for lidt om, hvad der sætter Lønstigning i Gang. Han mener, at Kravene til Administrationen bliver store, er betænkelig ved Væksten af den offentlige Sektor og mener, at Pengepolitikken, der paavirker de Tusinder af Virksomheders Handlen, vil virke hurtigere og mere elastisk og have Fordele, fordi den er mere decentraliseret.

Wickman siger i sin korte Slutningsartikel bl. a., at Fagforeningernes Ansvar for Inflationen har været stærkt overdrevet,

navnlig fordi Forventningen om, at Lønforhøjelser vil blive fastholdt, gør Arbejdsgiverne forsigtige. Ogsaa paa uorganiserede Markeder stiger Lønnen, naar Beskæftigelsen kommer over 90 %. Han er enig med de to Fagforeningsrepræsentanter om, at tilbageholdende Lønpolitik fra Fagforeningernes Side maa være noget ekstraordinært og midlertidigt. Staten maa, som Meidener fremhæver, have Ansvar og ved Finanspolitik eller paa anden Maade hindre overdreven Efterspørgsel. Ellers mister Fagforeningerne deres Indflydelse. Der er ingen Mening i at tale om Ansvar og rimelig Lønpolitik, naar Overenskomster alligevel ikke er bestemmende for Lønniveauet.

Til Rehns to Betingelser for Stabilisering uden Tvang (ligevægtige Lønrelationer og Begrænsning af Gevinsterne) tilføjer Wickman yderligere to: at Leveomkostningerne holdes nogenlunde konstante, og at Indkomstudligning foregaar ved Hjælp af andre Midler, saa at det ikke bliver nødvendigt at anvende Lønforhøjelse hertil.

Hovedindtrykket, man faar af den interessante lille Bog, er, at man ikke kan vente, at Fagforeningerne ved »socialt ansvarlig« Politik kan klare Problemet fuld (eller meget høj) Beskæftigelse, men — som Lundberg siger i sit indledende Stykke — at der stadig er Plads for en Mangfoldighed af forskellige Meninger og højst forskellige Forslag. Forskellig Maalsætning og skiftende Betingelser efter Tid og Sted vil ikke gøre denne Mangfoldighed mindre.

F. Zeuthen.

Alan T. Peacock: The Economics of National Insurance. William Hodge & Co. London 1952. 126 s. Pris: 8 sh 6 d.

Peacocks Bog bringer en kritisk Analyse af væsentlige Sider ved den faa Aar gamle Beveridgeske Socialforsikring. Det er navnlig Forsøget paa at gennemføre en fra de almindelige Statsfinanser adskilt Forsikring omfattende samtlige Borgere, han vender sig imod. Trods Anvendelse af forsikringsteknisk Terminologi, bl. a. med

Hensyn til faste, tvungne Bidrag, som ikke har nærmere Forbindelse med Risikoen Størrelse, og Operation med en Regnskabskonto, der kaldes Reserve, kommer det hele alligevel ikke til at fungere som virkelig Forsikring, saaledes som man kender denne fra den private Økonomi. En Opsplætning af Statens Funktioner mellem et særligt »uafhængigt Forsikringsfond« og den egentlige Statskasse er heller ikke i Overensstemmelse med de Formaal, man er enig om at stræbe efter, hverken de beskæftigelses- eller prisstabiliserende, produktionsfremmende, indkomstudlignende eller de rent finansielle Sparebestrebelse med Hensyn til Administrationsomkostningerne.

Trods hele Forsikringsfacaden kan man derfor ikke lade være at tilpasse en højtideligt vedtaget, tilsyneladende uafhængig Forsikringsordning til Statens og Samfundets skiftende Behov. Prisstigningen tvinger til at sætte Ydelserne op. Man forsværer dette ved at henvise til de opsamlede Reserver og »skaffer Midlere« ved at henvise til, at Arbejdsløsheden har været under 2 (to) Procent og ikke som forudsat 8, hvorfor man i Fremtiden tør regne med 4! Foruden det mindre væsentlige, at Systemet paa Grund af Fremtidens Aldersfordeling i stigende Grad gøres »forsikringsmæssigt insolvent«, og Financieringen ved almindelige Skatter derfor efterhaanden bliver helt dominerende, forsvinder herved det betydningsfulde Led i Købekraftsbegrænsningen ved Overbudgettering paa det almindelige Statsregnskab plus de særlige Fonde, som »Forsikrings«-Ordnningen faktisk har været. Denne Opgave maa da løses paa en anden Maade.

Forsikringsfondens Køb af lange Statsobligationer og de Obligationsarter, Staten ønsker købt, er i første Instans et internt Anliggende mellem Statsinstitutioner, men kan ved Bankens Medvirken udnyttes i Rentepolitikken. Selv om Ordningen saaledes kan bidrage til at tilsløre, hvad der virkelig foregaar, vindes der næppe paa længere Sigt noget reelt. Reserver, der bestaar i, at Staten i et særligt Fond op-

samler egne Obligationer, er og bliver dog fiktive.

Ved Siden af Kritikken af den bestaaende Ordning omtales med Forfatterens Tilslutning en Gruppe af Reformforslag, hvorefter Statens Forsøg paa at paavirke Indkomstfordelingen skulde kunne gennemføres paa en simplere og mindre produktionshæmmende Maade. Der opnaas for Tiden langt større fordelingsmæssige Virkninger ved Pristilskud, Sundhedsvæsen, Skole- og Boligpolitik end gennem Socialforsikringen, hvoraf en stor Del finansieres ved Præmier paa de forsikrede, der virker som Kopskat, og ved Arbejdsgiverbidrag, som har Karakter af Forbrugsbeskatning. I den radikaleste Form gaar Forslagene ud paa Afskaffelse af Størstedelen af nævnte Velfærdsydelser samt Huslejeregulering og Forsikringsbidrag og i Stedet Ydelse til alle, syge og raske, Børn og voksne af et fast Beløb, der dækker Eksistensminimum og finansieres ved en proportional Skat. Beløbet kan differentieres efter Alder og Familief forhold og kan let varieres efter Konjunkturf orholdene. Af praktiske Grunde modereres Forslaget dog ved Tillægsydelser til Personer, der ikke kan klare sig selv, og en vis Differentiering af Beskatningen. En ensartet Ydelse til alle bliver jo let enten utilstrækkelig for de trængende eller alt for kostbar.

Naar Fordelen ved at faa Understøttelse paa Grund af Svagelighed o.s.v. reduceres stærkt, styrkes Interessen i at fortsætte Arbejdet, og der kan spares paa Kontrolapparatet. Ved at undgaa progressiv Beskatning eller andre Former for forhøjet Marginalbeskatning søger man ogsaa at opretholde Arbejdslysten. De kontante og ubetingede Ydelser anbefales i Overensstemmelse med Velfærdsteorien, idet de enkeltes Valgfrihed bevares. Nogen Frygt er der dog for, at Minimumsydelsen til alle kan nedsette Arbejdslysten.

Den lille Bog er ikke helt nem Læsning for ikke-Englændere, som ikke forud har nøje Kendskab baade til den engelske So-

cialforsikring og engelske Finanser, idet den behandler en Række af de sidste Aars aktuelle Spørgsmaal. Men man lærer alligevel noget. Det vises bl. a., hvorledes Beveridgeplanen har medført en Nedgang i Socialforsikringens Administrationsomkostninger fra over 10 % af Ydelserne i 1938 til knapt 7 % i 1950, — og, hvad der er vigtigere, langt større Fuldstændighed i den sociale Sikring er ogsaa naaet. Alligevel er der Forhold, der truer med at sprænge denne Forsikringsplan paa langt Sigt, dette Forsøg paa at skabe en stabil og uafhængig Stat i Staten. Ikke alene Prisstigninger ændrer alle Forudsætninger, men Kravene om Enhed i Statens Politik under skiftende og paatrængende Behov gør det vanskeligt at fastholde forud fikserede Bidrag og Ydelser samt Konteringer i særlige Fonds, idet den indre Nødvendighed, som findes inden for en virkelig Forsikring, slet ikke er til Stede i en offentlig og hele Befolkningen omfattende, lovbestemt Ordning. *F. Zeuthen.*

Jan Tinbergen, Econometrics, London 1951, George Allen & Unwin Ltd., 1941. 258 sider. Pris: 36 sh.

I 1948 udkom en dansk oversættelse (ved Sven Danø) af Tinbergens *Econometrie* fra 1941. Der blev ved den lejlighed givet en forholdsvis udførlig anmeldelse i N. T. (1949, 3.—4. hæfte), således at det ved fremkomsten af en ny udgave af bogen på engelsk turde være tilstrækkeligt at henvise til den tidligere anmeldelse. Det bør dog tilføjes, at den engelske udgave fremtræder stærkt udvidet. Et nyt afsnit om økonomisk politik i relation til økonomiske undersøgelser er kommet med. Et appendix med en oversigt over korrelationsanalyse, accelerationsprincippet samt måling af udenrigshandelens elasticiteter er også nyt. Bogen hævder sig stadig som overordentlig let læselig og er dertil mere up to date end 1948-udgaven.

P. Nørregaard Rasmussen.

DANMARKS NATIONALBANK

BALANCE DEN 31. OKTOBER 1952

AKTIVER

1000 kr.

Guldbeholdning	69.074
Korrespondenter i udlandet	565.182
Veksler på udlandet og fremmed mønt.....	1.783
Veksler på indlandet.....	23.667
Lån på obligationer og aktier.....	23.825
Lån mod statens garanti.....	8.693
Konto kurant.....	24.792
Finansministeriets løbende konto.....	73.599
Finansministeriets konto i h.t.lov af 9. juni 1948 (Beredskab 1950).....	53.181
Finansministeriets konto vedrørende statsgaranti for betalings- overenskomster m. m.....	44.488
Statens regulerings-konto.....	3.495.199
Obligationer og aktier.....	441.483
Skillemønt.....	2.113
Forskellige debitorer.....	47.220
Bankens bygninger.....	2.943
Statens grundfondsforskrivning	21.363
	<hr/>
	4.898.605

PASSIVER

1000 kr.

Seddelomløb.....	1.789.837
Grundfond.....	50.000
Reservefond	19.754
Kurssikrings-konto.....	13.535
Danmarks Nationalbanks obligationer af 1936	22.000
Folio	1.029.421
Konto kurant.....	81.931
Finansministeriets løbende konto.....	.
Finansministeriets konti i h. t. særlige love.....	1.493.162
Korrespondenter i udlandet.....	333.468
Forskellige kreditorer.....	65.497
	<hr/>
	4.899.605

PRIVATBANKEN

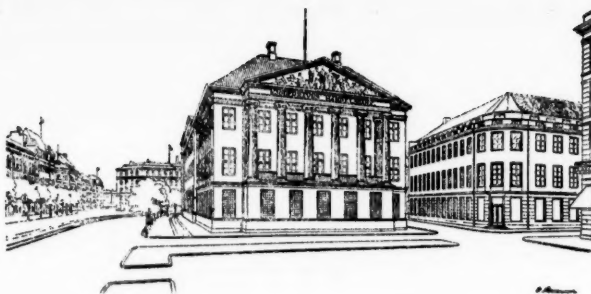
I KJØBENHAVN

Københavns ældste Bank

Hovedkontor: Børsgade 4 . Central Nr. 1

BALANCE ULTIMO OKTOBER 1952

DEBET		
Kassebeholdning		229.369.633 44
Indenlandske banker og sparekasser:		
Indskud	9.015.406 07	
Kreditter og lån	9.457.278 13	
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		18.472.684 20
Fremmed mønt og vekslers på udlandet		19.783.325 25
Udenlandske obligationer og aktier		858.573 02
Indenlandske obligationer og aktier		0 00
Egne aktier (nom. kr. 000)		227.441.127 92
Panteobligationer		0 00
Indenlandske vekslers		28.574.571 62
Udlån		47.556.384 95
Kasse kredit		70.735.665 57
Konto kulant:		286.474.979 16
Indenlandsk regning	121.400.242 39	
Udenlandsk regning	1.376.994 69	
Forskellige debitorer		122.777.237 08
Blandt deponerede sikkerheder under de 5 sidste poster udgør egne aktier nom. kr. 1.379.120 00		31.041.296 30
Garantier		60.527.391 37
Faste ejendomme		15.518.200 00
Inventar og boksanlæg		0 00
Kuponer, børs- og stempelmærker		1.356.377 54
Omkostninger		13.277.925 10
		1.173.765.372 52
KREDIT		
Aktiekapital		40.000.000 00
Reserver:		
Lovmæssig reservefond	17.320.000 00	
Ekstra reservefonds	33.000.000 00	
Overførsel fra forrige år	6.910.254 75	
Jubilæumsfond		57.230.254 75
Folio konto		1.000.000 00
Konto kulant:		48.620.846 23
Indenlandsk regning	339.781.230 29	
Udenlandsk regning	6.125.548 39	
Indlån på bankbog m. v. med kortere opsigelsesvarsel end 1 måned		345.906.778 68
Indlån på 1 måned eller længere tid		168.378.731 99
Indenlandske banker og sparekasser:		260.357.110 52
Indskud	101.735.682 63	
Kreditter og lån	0 00	
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		101.785.682 63
Rediskonterede vekslers:		20.812.752 69
Indenlandske	0 00	
Udenlandske	0 00	
Garantier		0 00
Akcept konto		60.527.391 37
Forskellige kreditorer		0 00
Prioritetsgæld i faste ejendomme		37.782.826 37
Rente og provision m. m.		0 00
		31.362.997 29
		1.173.765.372 52

AKTIESELSKABET **KJØBENHAVNS HANDELSBANK**

BALANCE ULTIMO OKTOBER 1952

		DEBET	
44	Kassebeholdning		195,249,680 89
	Indenl. banker og sparekasser:		
	Indskud	989,795 55	
	Kreditter og lån	7,033,504 22	
			8,023,299 77
20	Udenlandske korrespondenter (banker og bankers)		40,332,931 38
25	Fremmed mønt og vekslers på udlandet		3,319,038 68
02	Udenl. obligationer og aktier		23,452 92
00	Indenl. obligationer og aktier		204,214,886 40
92	Egne aktier (nom. kr. 0,00)		0 00
00	Panteobligationer		17,372,280 90
62	Indenlandske vekslers		78,577,029 68
95	Udlån		62,324,860 64
57	Kasse kredit		504,306,713 60
16	Konto kulant:		
	Indenlandsk regning	46,695,766 26	
	Udenlandsk regning	921,029 32	
			47,616,795 58
08	Forskellige debitorer		70,728,649 40
30	Blandt deponerede sikkerheder under de sidste 5 poster udgør egne aktier nom. kr. 1,271,700 00		
37	Garantier		119,249,028 82
00	Faste ejendomme		28,472,990 00
00	Inventar og boxanlæg		0 00
00	Kuponer, børs- og stempelmerker		4,892,841 43
54	Omkostninger		19,210,403 74
10			1,403,914,913 83
52			
		KREDIT	
00	Aktiekapital		50,000,000 00
	Reserver:		
	Lovmæssig reservef. I	12,500,000 00	
	Lovmæssig reservef. II i h. t. banklovens § 13	7,850,519 94	
	Ekstra reservefond	35,135,455 91	
	Kursreguleringsfond	3,000,000 00	
75	Konto for skatter	3,500,000 00	
00	Overførsel fra forrige år	7,857,927 67	
23			69,843,903 52
	Folio konto		74,618,091 02
	Konto kulant:		
	Indenlandsk regning	321,788,786 48	
	Udenlandsk regning	13,158,661 21	
68			334,947,447 69
99	Indlån på bankbog m. v. med kortere opsigelsesvarsel end 1 måned		180,437,057 85
52	Indlån på 1 måned eller længere tid		338,785,584 69
	Indenlandske banker og sparekasser:		
	Indskud	73,016,820 38	
	Kreditter og lån	12,000 00	
63			73,028,820 38
69	Udenlandske korrespondenter (banker og bankers)		36,676,304 94
	Rediskonterede vekslers:		
	Indenlandske	0 00	
	Udenlandske	112,036 00	
			112,036 00
00	Garantier		119,249,028 82
37	Akcept konto		0 00
00	Forskellige kreditorer		90,586,467 76
29	Prioritetsgæld i faste ejendomme		0 00
52	Rente og provision m. m.		35,630,171 16
			1,403,914,913 83

Sine Forsikringer

tegner man i

NORDISK LIV & ULYKKE

Grønningen 17 . Telf. Central 2860 . St. Kongensgade 128

BIKUBENS FORVALTNINGSADFDELING

påtager sig bestyrelse af

kapitaler, der vil være at bøndlægge i henhold til testamente, gavebrev, separations- og skilsmissevilkår el. lign.,

legatkapitaler,

pensionsfonds,

kapitaler, der skal tjene til sikring af periodiske ydelser og

kapitaler iøvrigt efter nærmere aftale.

De bestyrede kapitalers samlede pålydende pr. 31. marts 1952: ca. 493 mill. kr.

Vedtægter udleveres i Bikubens filialer eller ved henvendelse

forvaltningsafdelingens kontor, Silkegade 8, K., tlf. centr. 133,
der giver alle oplysninger.

BOGANMELDELSER I NÆRVÆRENDE HÆFTE

Side

<i>Jacob Marschak: Income, Employment and the Price Level. (Bent Hansen)</i>	166
<i>Rosa Luxemburg: The Accumulation of Capital (Bent Hansen)</i>	167
<i>Harry Schwartz: Russia's Soviet Economy (Niels Banke)</i>	168
<i>Hugo Hegeland: The Quantity Theory of Money (Jørgen Pedersen)</i> ..	170
<i>Conference on Business Cycles (P. Nørregaard Rasmussen)</i>	173
<i>Ralph Turvey (red.): Wages Policy under Full Employment (F. Zeuthen)</i>	174
<i>Alan T. Peacock: The Economics of National Insurance (F. Zeuthen)</i> ...	175
<i>Jan Tinbergen: Economics (P. Nørregaard Rasmussen)</i>	176

MODTAGEN LITTERATUR

GERHARD TINTNER: *Econometrics*. 370 s. \$ 5.75. (John Wiley & Sons, New York 1952). — WILLIAM H. NICHOLLS: *Price policies in the cigarette industry*. 444 s. \$ 6. (Vanderbilt University Press, 1951). — OSKAR MORGENSTERN: *On the accuracy of economic observations*. 101 s. \$ 2. (Princeton University Press, 1951). — T. SCITOVSKY: *Welfare and competition. The economics of a fully employed economy*. 457 s. 25 sh. (Allen & Unwin, London 1952). — PAUL R. FOSSUM: *Principles of economic development*. 237 s. \$ 3. (The College Press, Washington 1952). — ARTHUR F. BURNS: *Wesley Clair Mitchell — the economic scientist*. 374 s. \$ 4. (National Bureau of Economic Research New York 1952). — J. E. MEADS: *A geometry of international trade*. 112 s. 28 sh. (Allen & Unwin, London 1952). — ARTHUR F. BURNS: *The instability of consumer spending*. 20 s. (National Bureau of Economic Research, New York 1952). — J.R. HICKS: *The social framework. An introduction to economics*. Second edition. 280 s. 12/6 sh. (Oxford University Press, 1952). — WALTER P. EGLE: *Economic stabilization. Objectives, rules and mechanisms*. (Princeton University Press, 1952). — KONRAD MELLEROWICZ: *Allgemeine Betriebswirtschaftslehre. Siebente veränderte Auflage*. 397 s. 7,20 DM. (Walter de Gruyter & Co., Berlin 1952). — LEONARD A. DOYLE: *Economics of business enterprise*. 335 s. 40 sh. (McGraw-Hill, London 1952). — LIONEL ROBBINS: *The theory of economic policy in English classical political economy*. 217 s. 15 sh. (MacMillan, London 1952). — ERIK HÖÖK: *Befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning*. 192 s. 14 sv. kr. (Industriens utredningsinstitut, Stockholm 1952). — MAX KJÆR HANSEN: *Cigarettforbruget 1920—50. En analyse af den efterspørgsel, som har bestemt udviklingen og et forsøg på en prognose for den nærmeste fremtid*. 86 s. (Einar Harcks forlag, Kbhvn. 1952). — WILHELM KEILHAU: *Den norske pengehistorie*. 280 s. (H. Aschehoug & Co., Oslo 1952). — OTTO KRAUS: *Sozialprodukt und Volkseinkommen*. 124 s. 8,60 DM. (Duncker & Humblot, Berlin 1952). — *Beretning om de danske bankers virksomhed i året 1951. Afgivet af bankinspektionen*. 122 s. (København 1952). — ERWIN GERBER: *Veränderungen der Einkommenverteilung in England 1938—48*. 152 s. 16 sfres. (A. Francke Verlag, Bern 1952). — ARNE EKEN og J. HARTVIG JACOBSEN: *Håndbog i dansk banklovgivning*. 394 s. 40 kr. (Gyldendal). — D. H. ROBERTSON: *Utility and all that, and other essays*. 205 s. 18 sh. (Allen & Unwin, London 1952). — ROLAND ARTLE: *Svenskt distributionsväsende*. 238 s. 14 sv. kr. (Industriens utredningsinstitut, Stockholm 1952). — *Beretning om arbejds- og fabriktilsynets virksomhed i året 1951*. 158 s. (København 1952). — R. F. HARROD: *Economic essays*. 301 s. 18 sh. (MacMillan, London 1952). — BEN W. LEWIS: *British planning and nationalization*. 313 s. 24 sh. (Allen & Unwin, London 1952). — CARL WILHELM PETRI: *Svenskt transportväsende*. 294 s. 14 sv. kr. (Industriens utredningsinstitut, Stockholm 1952). — HANS CHRISTEN: *Teoretische Betrachtungen zur schweizerischen Kriegswirtschaftspolitik*. 146 s. 15 sfres. (A. Francke Verlag, Bern 1952). — JOHN JAMES: *An experimental study of tensions in work behaviour*. 40 s. 50 cents. (University of California Press 1951). — *Beretning angående undersøgelser med henblik på gennemførelse af en udligning af lejeniveauerne i ældre og nyere ejendomme*. 82 s. (J. H. Schultz, København 1952).

Bøgerne kan fås til anmeldelse ved henvendelse til redaktionen.

Redaktionens adresse: Niels Hemmingsensgade 24, København K.
 Annonceekspedition: Gyldendalske Boghandels annonce-afd., Klareboderne 3, tlf. c. 775
 Tidsskriftets bogladepris: 15 kr. pr. årgang, enkeltsalg 4 kr. pr. nr. 8 kr. pr. dobbelt nr.

AALBORG

NYAVIT.

